

УДК 396
ББК 66.74
М 50

М 50 «Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим» / «ООН-женщины» тузилмасининг Қирғизистон Республикасидаги идораси.
Тузатилган 2-нашр. – Б.: «Тех.плюс», 2016. – 136 б.

ISBN 978-9967-11-536-1

ООН-женщины – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг гендер тенглиги ҳамда аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш масалалари бўйича тузилмасидир. Глобал миқёсда аёллар ва қизлар манфаатларининг фаол ҳимоячиси ва йўл кўрсатувчиси бўлган *ООН-женщины* бутун дунё бўйлаб хотин-қизларнинг ҳақ-ҳуқуқларига риоя қилиниши ишида илгариларни тезлаштириш мақсадида тузилган.

ООН-женщины БМТга аъзо мамлакатларга гендер тенглигига эришиш учун халқаро меъёрлар ва стандартларни ўрнатишда кўмак кўрсатади, мазкур стандартларни амалга ошириш учун зарур бўлган қонунолар, сиёсий ёндашувлар, дастурлар ва хизматларни ишлаб чиқиш учун ҳукуматлар ва фуқаролик жамияти билан ҳамкорлик қилади. ООН-женщины фаолиятнинг беш устувор йўналишига алоҳида эътибор қаратган ҳолда, турмушнинг барча соҳаларида аёлларнинг тенг ҳуқуқли иштирок этишига фаол қўмақлашади. Бу йўналишлар орасида аёлларнинг етакчилик ролини кучайтириш ва уларнинг жамият ҳаётида иштирокини кенгайтириш; аёлларга нисбатан зўравонликни тугатиш; аёлларни тинчлик ва хавфсизликни таъминлашга оид барча масалаларни ҳал қилишга жалб қилиш; аёлларнинг иқтисодий соҳасидаги имкониятларини кенгайтириш; миллий тараққиётни режалаштириш ва молиялаштириш жараёнларида гендер тенглигининг марказий ролини таъминлаш қабилар бор. Шунингдек, *ООН-женщины* БМТнинг бутун тизими доирасида гендер тенглигини олға суриш бўйича ишларни мувофиқлаштириш билан шуғулланади.

United Nations Peacebuilding Support Office

Тинчлик қурилишини қўллаб-қувватлаш бўйича бошқарма (ТҚҚБ) Бирлашган Миллатлар Ташкилоти муассасаларининг тинчликни барпо қилиш ҳаракатларини мувофиқлаштириш орқали Тинчлик қурилиши бўйича комиссияга кўмак ва қўллов кўрсатиш, Тинчлик жамғармасини бошқариш ва Бош қотибга хизмат кўрсатиш учун таъсис этилганди.

Ушбу қўлланма ООН-женщины тузилмаси томонидан БМТ Тинчлик жамғармасининг молиявий кўмагида амалга оширилаётган “Гендерга оид адолатни олға суриш ҳамда қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш” лойиҳаси доираси тайёрланган ва нашр этилган.

“Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” қўлланмаси ўрта мактабларнинг 9-, 10- ва 11-синф ўқувчиларига мўлжалланган бўлиб, улар Қирғизистон Республикаси Конституцияси моддаларига асосланган ҳолда, ёш аёл ва эркаклар, инсон ҳуқуқларидан, гендер тенглигидан хабардор бўладилар ҳамда ўз синфдошлари орасида турли этник гуруҳ ва турли қатламларнинг инсон ҳуқуқлари қай тариха бузилаётганига дохил зиддиятли вазиятни таҳлил қилиш йўллари ўрганадилар. Қўлланма методикаси ва мундарижаси бўйича ҳаракатларни амалга ошириш билан тенгдошлар муҳим ҳаётий малакани ишлаб чиқишга муваффақ бўладилар. Бу малака уларга келажакда касбий фаолият бўйича ориентир олиш ва шахсий муносабатларни муваффақиятлироқ шакллантиришда ёрдам беради.

Муаллифлар:

Гюнтер Геральд, Жээнбекова Марал, Кулишманова Амина, Хаслвантер Катя, Аманова Назик

Ҳаммуаллифлар:

Айтқурманова Анара, ООН-женщины; Аманбаева Дарика, Ү-Реер Бишкек; Қабилбек қизи Зина, Ү-Реер Бишкек;
Каравашкина Александра, Ү-Реер Ўш; Қурманбекова Айчурек, “ООН-женщины” тузилмаси кўнгиллиси;
Мурзаканова Махабат, «ООН-женщины»; Нўрузбаева Мунира, «Маана» кризис маркази; Эркинбаева Айзада, Ү-Реер Бишкек

Мухаррирлар:

Монтгомери Жеймс ва Браун Элистейр (инглиз тили)
Абдикаликова Гулбара (қирғиз тили)
Айтқурманова Анара ва Кулишманова Амина (рус тили)
Элмурод Жусупалиев (ўзбек тили)

Фотосуратлар:

© ООН-женщины

«Тех.плюс» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди

Ушбу нашрда ифодаланган мулоҳазалар муаллифга тегишли ва улар ООН-женщины, БМТ ёки унга алоқадор ташкилотлар расмий нуқтаи назарига мос келмаслиги мумкин.

М 0803010200-16

УДК 396
ББК 66.74

ISBN 978-9967-11-536-1

Copyright © ООН-женщины, 2016

«ООН-женщины» тузилмасининг Қирғизистондаги ваколатхонаси
720040, Қирғизистон, Бишкек ш., Қўёнқўзов кўчаси, 144-уй
Тел: +996 312 325226
Факс: +996 312 325226 (105)
<http://eca.unwomen.org/en/where-we-are/kyrgyzstan>

2017 йилда ўтказиш муддати	Бўлим	Сессия номи	Вазифа	Бет	
26-30 январь	1-бўлим. Мактабимиздаги конфликтлар таҳлили	1-сессия: Конфликт асослари	Воситаларни қўллаш	10	
2-6 февраль		2-сессия: Конфликт таҳлили		14	
9-13 февраль		3-сессия: “Конфликт дарахти” воситаси		19	
16-20 февраль		4-сессия: “Конфликт картографияси” воситаси		23	
23-27 февраль		5-сессия: Конфликтлар билан ишлашда маълумот тўплаш услублари		28	
2-6 март	2-бўлим. Медиация	1-сессия: Медиация ва конфликтология асослари	Воситаларни қўллаш натижалари юзасидан ҳисобот	41	
9-13 март		2-сессия: Медиация жараёни. Медиациянинг 5 босқичи.		45	
16-20 март	3-бўлим. Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ)	1-сессия: ҚУБ обзори ва умумий принциплари: ҚУБга тайёргарлик; кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар	Ҳамжамиятда медиацияни қўллаш	56	
20-29 март	Таътил		Медиацияни қўллаш юзасидан эссе		
30 март - 3 апрель		2-сессия: Воситалар ва услублар: ресурс харитаси: ресурс карточкалари: Венн диаграммаси	ҚУБ системасини қўллаш орқали тадқиқот ўтказиш	65	
6-10 апрель		3-сессия: Ижтимоий харита: даромадлар ва ҳаражалар матрицаси: фаровонлик бўйича баҳолаш: кун тартиби		79	
3-17 апрель		4 А-сессия: Дала машғулотлари 4 Б-сессия: Дала машғулотлари		ҳафтасига 2 марта	87
20-24 апрель		5-сессия: Восита – ҳамжамиятда семинар: шундан сўнг гуруҳга олинган тажриба намойиш этилади			102
27 апрель - 1 май		4-бўлим. Ижтимоий ўзгаришлар театри		1-сессия: Кириш ва оёқ-қўл чигилини ёзиш	Спектаклни намойиш этишга тайёргарлик
4-8 май	2-сессия: Образлар яратиш		116		
11-15 май	3-сессия: Спектаклни саҳналаштириш		119		
18-22 май	4-сессия: Спектаклни саҳналаштириш ва мукамаллаштириш		122		
25-29 май	5-сессия: Спектаклни намойиш этиш		124		

**БМТ куни ва Халқаро Тинчлик кунини нишонлаш доирасида
БМТ Қирғизистон ўқувчиларига тинчлик қурилиши масалаларини
муҳокама қилиш учун платформани тақдим этди**

2014 йилнинг 24 октябрида Бишкекдаги 24-ўрта мактаб ва Т. Сатилганов номидаги ўқув-тарбия гимназия комплексидан БМТ куни ва Халқаро Тинчлик кунини нишонланди. Мазкур тадбирнинг ўзига ҳослиги шундаки, 200 ўқувчи тинчлик ва хавфсизлик масалаларини Қирғиз Республикаси Президенти маъмурияти, Маориф ва фан вазирлиги вакиллари, БМТнинг Марказий Осиёдаги Первентив Дипломатия Ҳудудий маркази раҳбари – элчи Мирослав Енча, Бирлаш-

ган Миллатлар Ташкилоти вакиллари билан бевосита муҳокама қилиш имкониятига эга бўлди. ООН-женцини тузилмаси волонтери Марал Джеенбекова ва 24-мактабнинг икки нафар тенгдош устози Алтинай Юсупова ҳамда Султан Мансури лойиҳа юзасидан маъруза қилди. Тақдимот маросимидан сўнг давлат ва БМТ тузилмалари вакиллари Қирғизистондаги конфликтларни тинч йўл билан бартараф этиш жараёнида ёшларнинг роли, Қирғизистон ҳукумати томонидан мактабда таълим беришнинг янги интерактив усулларини жорий этилиши, БМТнинг Қирғизистондаги лойиҳалари натижалари ва бошқа муаммолар тўғрисида қизиқарли саволлар берилди. ООҢ-женцини волонтери Назик Аманова ва 69-сонли мактаб ўқувчилари Маҳабат Айдаралиева, Аэлига Айбек қизи ва Даяна Таалайбек қизи қўллаб-қуватловида “Ўсмирлар ўртасидаги тушунмовчилик” форум-театри намойиш этилди.

Мактаб ўқувчилари ўқувчилар орасида камситиш ва зиддиятларга сабаб бўлувчи ижтимоий бўлинишни ифодаловчи кичик саҳна кўринишини намойиш этди. Шундан сўнг 8 ва 11-синфларнинг иқтидорли ўқувчилари “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” ҳамда “Ўсмирлар ўртасидаги тушунмовчилик” мавзусида ёзилган иншолари, шеърлари ва суратлари учун тақдирланди.

ООН-женщины тузилмаси Тинчлик қурилиши Жамғармаси ва Европа Иттифоқи томонидан молиялаштирилаётган лойиҳалар доирасида Қирғизистон аҳолисининг асосий қатламини ташкил этувчи ёшлар билан ишлайди, Қирғизистоннинг 80дан ортиқ мактабларида гендер тенглиги ва инсон ҳуқуқлари асоси масаллари юзасидан ўқувчи ва муаллимлар учун тренинглари ўтказилади. Ўқувчилар ўз тенгдошларини тенг тенги билан принципига ўргатиш бўйича кўникмага эга бўлади ҳамда осойишталик ва тенгликни мустақамлашда ўзгаришлар агенти сифатида намоён бўлади. Улар, шунингдек, мактабларида содир этилаётган конкрет воқеалар мисолида адолатлилик нима эканини тушинишга ёрдам берувчи ҳаракатларнинг босқичма-босқич режасини туза бошлади. Ўқувчилар қаллиқ ўғирлаш, оилавий зўравонлик, эрта турмуш қуриш, мактаб рэкетини ва бошқа долзарб муаммоларни муҳокама қилишди. Умуман айтганда, мактабни хавфсиз ва осойишта масканга айлантириш ҳақида ўйланишди.

Лойиҳа доирасида ишлаган мониторинг гуруҳи ўқувчилар тақдимот ўтказиш кўникмаларини такомиллаштиришга ва босқичма-босқич режа асосида мактабларидаги муаммоларни мустақил равишда ҳал этишга муваффақ бўлганини таъкидлади. Тенгдош устозлар ўтказадиган кейинги тадбирларни қўллаб-қувватлаш мақсадида ООН-женщины тузилмаси “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” қўлланмасини нашр этди. Мазкур қўлланма Қирғизистондаги кўпчилик мактаблар учун ўта зарур китобга айланди.

Конфликтлар таҳлили

01

Конфликт асослари	10
Конфликт таҳлили	14
«Конфликт дарахти» воситаси	19
«Конфликт картографияси» воситаси	23
Конфликтлар билан ишлашда маълумот тўплаш услублари	28

Кириш

Мазкур бўлим ёшларнинг мактаб ёки ҳамжамиятда содир этилаётган конфликтларни тушуниш потенциалини оширишга, конфликтларни таҳлил қилиш маҳоратига эга бўлишига, шунингдек, зўравонликка сабаб бўлувчи ҳар қандай конфликтларнинг олдини олишга ва зўравонлик жабрдийдаларини ҳимоя қилишга қаратилган ўқув курси сифатида ишлаб чиқилди.

Бўлим конфликтларни таҳлил қилиш ва бартараф этиш жараёнига қизлар ҳамда ўғил болаларни тенг равишда жалб қилишни дастаклаган ёшларни ўқитишга бағишланади.

Бу бўлимда конфликт асослари, унинг типлари, сабаблари, конфликтли вазиятларда ўзини тутиш типлари, шунингдек, конфликтга сезgirлик ҳақида умумий маълумот берилган. Конфликтни таҳлил қилиш воситалари, уларни амалиётда қўллаш юзасидан тавсиялар ҳамда маълумот тўплаш услублари тақдим этилган. Қўлланмада берилган материаллар яхши ўзлаштирилиши учун мисоллар ва ҳаётдан олинган реал воқеалар (кейслар) келтирилган.

Режа:

I. Пре-тест

II. Сессиялар:

1-сессия. Конфликт асослари

2-сессия. Конфликт таҳлили

3-сессия. “Конфликт дараҳти” воситаси

4-сессия. “Конфликт картографияси» воситаси

5-сессия. Конфликтлар билан ишлашда маълумот тўплаш услублари

III. Ортирилган билим, тақлиф ва натижалар

IV. Тадбирлар формати

V. Пост-тест

Пре-тест

Билимни ва конфликтларни таҳлил қилиш қобилитини баҳолаш формаси.

Қуйидаги мавзулар бўйича ўз билимингизни қандай баҳолайсиз?

<i>Мавзу: “Конфликт” иборасининг умумий тушунчаси</i>	Мен маълумот билан яхши танишман	Мен тасаввурга эгаман	Мен бу маълумотни унча яхши билмайман
Конфликт нима?			
Конфликтнинг қандай типлари мавжуд?			
Конфликтнинг қандай сабаблари бўлиши мумкин?			
Конфликтли вазиятларда ўзини тута билиш услуби: <ul style="list-style-type: none"> - рақобат (назорат, ҳукумронлик) - қочиш - мослашиш - муроса - муаммони ҳал қилиш 			

Мавзу: Конфликтни анализ қилиш воситалари	Мен бу маълумотни яхши биланман	Мен тасаввурга эгаман	Мен бу маълумотни унча яхши билмайман
Конфликтни таҳлил қилиш нима? Биз конфликтларни нега таҳлил қиламиз?			
“Конфликт букриси”. Конфликт босқичлари қандай баҳоланади?			
“Конфликт дарахти” Конфликт оқибатлари, сабаблари ва узвийлигининг таҳлили			
Мавзу: Маълумот тўплаш услублари	Мен бу маълумотни яхши биламан	Мен тасаввурга эгаман	Мен бу маълумотни унча яхши билмайман
Маълумотни тўплаш услублари: Интервью			
Контент таҳлил			
Фокус-группа ёки гуруҳий интервью			
Анкеталаш тириш			

«Агар рақиб билан тўқнашсанг, уни муҳаббат билан забт қил».
Махатма Ганди

«Бутун дунёни кўр қиладиган нарса “қонга қон” деган принципдир».
Махатма Ганди

01

КОНФЛИКТНИ ЎРГАНИШГА
КИРИШ

Сессия мақсади: иштирокчиларнинг конфликт асослари тўғрисидаги билимларини яхши-лаш.

Сессия якунида иштирокчилар қуйидаги маълумотларни билади ва қўллай олади.

- Конфликтнинг қандай элементлари мавжуд?
- Конфликт типлари ва сабаблари.
- Конфликт сезгирлиги нима дегани?

Ўзбек тилида “Конфликт” маъносида қўлланиши мумкин бўлган бир қатор сўзлар бор. Масалан, “зиддият”, “тўқнашув”, “жанжал” ва бошқа сўзларни мисол тариқасида келтириш мумкин. Бироқ бу сўзлар “конфликт” сўзини тўла маънода ифодамайди. Шунинг учун мазкур бўлимда биз “конфликт” сўзини “турли фикр ва манфаатларга эга бўлган икки ёки ундан кўп одамлар ёхуд томонлар орасида пайдо бўлган кескинлик” деган маънода ифода этамиз.

Сессия режаси:

Давомийлиги: 2 соат

№	Номланиши	Ўтказиш услуби	Вақт, мин.	Материал
1	Конфликт асослари ҳақида умумий маълумот (Конфликт нима?)	Позицион социометрия бўйича машқлар; фикрий ҳужум; Муҳокама	30	
2	Конфликт типлари	“Тенгга тенг” принципи	20	Конфликт типлари тавсиф этилган карточкалар
3	Конфликт сабаблари	Тақдимот, муҳокама	15	
4	Конфликт сезгирлиги	Мини-лекция, муҳокама	10	
5	Конфликтли вазиятларда ўзини тутиш ва стиль	Мини-лекция, ролларга бўлинган ўйин	35	Стиллер тавсифланган карточкалар
6	Мавзуни мустаҳкамлаш	Савол-жавоб	10	

1-СЕССИЯ КОНФЛИКТНИ ЎРГАНИШГА КИРИШ

1. Конфликт нима?

Конфликт конфликтлашаётган ҳар бир томоннинг хоҳишларини қондириш учун ресурслар этишмай қолган пайтда томонларнинг ўзаро мос келмайдиган манфаатлари ёки қарама-қарши хоҳиш-истаклари оқибатида юзага келади. Конфликт юзага келиши таҳдиди пайдо бўлган пайтда иштирокчи томонлар турлича ҳаракат усулларини танлаб олиши мумкин. Улар ёки ўз деструктив ҳаракатлари билан конфликтни кучайтириши ва ёки вазиятни кескинлаштиришдан тийилиши, бироқ конфликтни ҳал қилмаслиги ёхуд конструктив тарзда конфликтни бартараф этишга ҳаракат қилиши мумкин.

Конфликт юзага келганда биз уни бартараф этишнинг уч услубидан бирини қўллашимиз мумкин:

- **Музокаралар** – конфликтни манфаатдор томонлар ўзаро бир-бирлари билан учрашиб ёки учинчи томоннинг ёрдами билан бартараф этиш жараёни.
- **Медиация** – конфликтни медиатор деб аталадиган бетараф учинчи томон иштирокида бартараф этиш жараёни. Медиатор конфликтлашаётган томонларга конфликтга асос бўлган ўзларининг хусусий манфаатларини аниқлашга ва ошкор этишга, ундан кейин эса ўзаро низолашаётган ҳар икки томоннинг манфаатларини чекламайдиган ва қондира оладиган йўлни топишга ёрдам беради.
- **Консенсус асосида қарор қабул қилиш** – барча томонлар конфликтни бартараф этиш учун амал қиладиган ҳаракат режасини ишлаб чиқиш мақсадида тўпланадиган жараён.

Ҳар уч стратегияда барча томонлар муросага келиши назарда тутилади!

Конфликт лотинчадан таржима қилинганда “конфронтация” (“қарама-қаршилик”) деган маънони англатади. Бу қарама-қарши мақсадларга эга бўлган ёки жуда бўлмаганда ўзларини шундай деб ҳисоблайдиган икки ва ундан ортиқ томонлар ўртасидаги муносабатдир.

Конфликт – бир неча томонларнинг манфаатлари, мақсадлари ва нуқтаи назарлари ўртасидаги зиддиятдир.

Конфликт адолат талаб қилаётган ва бунинг ортидан қатъий тарзда мувофиқлаштирилиши шарт бўлган қарама-қарши манфаатларни тамсил этади. Бундай мувофиқлаштирувга (қарорга) эришиш учун биз конфликтлашаётган ҳар бир томоннинг манфаатларини ҳамда уларнинг мақсадини тушунишимиз керак. Шунингдек, уларнинг манфаатлари асосида қандай “талаблар” борлигини аниқлашимиз ва кўриб чиқишимиз лозим.

- Фасилитатор тенгдошларига қуйидаги саволни беради: “Конфликт ҳар доим ҳам ёмонми ёки унинг ижобий жиҳатлари ҳам борми?”
- Шундан сўнг фасилитатор тенгдошларидан ўз фикрларини реал ҳаётдан мисоллар келтириш орқали асослаб беришни илтимос қилади.

Хулоса: Конфликтни ўрганиш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш ижобий натижаларга олиб келади. Салбий натижа билан якунланган, мақсад ҳамда манфаатлар тўқнашуви давом этаётган конфликтлар конфронтацияга сабаб бўлади, бундан эса томонларнинг ҳеч бирига наф бўлмайди. Конфликтнинг негатив оқибатларидан барча томонлар учун манфаатли бўлган вазиятни пайдо қилиш устида ишлаш орқалигина сақланиш мумкин.

2. Конфликт типлари

Фасилитатор иштирокчиларга конфликт типлари тавсифланган карточкаларни тарқатади. Шундан сўнг кичик гуруҳларга бўлинган иштирокчилар мазкур маълумотни ўқиб, уни шери-гига тушунтириб бериши керак. Кичик гуруҳлардаги машғулотдан сўнг ҳар бир иштирокчи ўзи ёдида сақлаб қолган маълумот билан ўртоқлашади. Кейин иштирокчилардан бири аудиторияга ўзи эслаб қолган маълумотни мини-лекция тарзида айтиб беради.

- **Шахснинг ички конфликти:** шахснинг ички конфликти инсоннинг ички мақсадлари, манфаатлари, талаблари ва ахлоқий жиҳатлари орасидаги зиддиятни ифодалайди.
- **Шахслар ўртасидаги конфликт:** бу икки ёки ундан кўп одамлар ўртасидаги конфликтдир. Бунинг турли сабаблари бўлиши мумкин, масалан, битта вазиятни турлича тушуниш. Ҳар ҳолда одамлар турлича фикрлайди.
- **Шахс ва гуруҳ ўртасидаги конфликт.** Бу типдаги конфликтнинг хавфли томони шундаки, гуруҳ алоҳида бир шахсдан кўра кучлироқ бўлиши мумкин ва ўз ҳуқуқронлигидан қўпол тарзда фойдаланиб, муаммонинг моҳиятига эътибор қаратмаслиги эҳтимол. Шахс ва гуруҳ ўртасидаги конфликт шахснинг ички конфликтига ёки гуруҳнинг ичидаги конфликтга сабаб бўлиши мумкин.
- **Гуруҳнинг ичидаги конфликт:** бир гуруҳ аъзолари орасидаги конфликт.
- **Гуруҳлараро конфликт:** гуруҳлар орасидаги конфликт. Бу икки ёки ундан кўп гуруҳлар ўртасидаги зиддият, уларнинг қарама-қарши позицияларининг, муаммо ва масалаларга турлича ёндашувининг тўқнашувидир. Конфликтнинг бу типи жуда узоққа чўзилади ва бунинг оқибатида бошқа конфликтларга қараганда оғир оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

3. Конфликт сабаблари

Фасилитатор аввалдан доскага конфликт сабабларини ёзиб қўйиши керак. Шундан сўнг у иштирокчилардан конфликтнинг ҳар бир сабабларига ҳаётий мисоллар келтиришни илтимос қилади.

- **Ресурслар етишмаслиги:** яъни, ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқат, сув, уй-жой, ҳаво, ахборот ва ҳаказоларнинг етишмаслиги. Одамлар ҳар доим кўпроқ ресурсларга эга бўлишни истайди, айна пайтда ресурсларнинг аксарият қисми чекланган. Шунинг учун конфликтлар ва чекловларнинг олдини олиш мақсадида уларни адолатли бўлиштириш ҳамда мувофиқлаштириш эҳтиёжи мавжуд.
- **Қадриятлардаги фарқлар:** бундай фарқ турли эътиқодга эга бўлган одамлар орасида бўлади. Маданият ва анъаналар, дин, жинс, ижтимоий ҳолат ёш одам учун қадрият ҳисобланадиган нарсаларга аввал олинган тажриба каби таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, адолатсизлик деб ҳисобланадиган бирон нарса учун жавобгарликка тортиш; ёки жазодан ёки жавобгарликдан бош тортиш – нотўғри ҳатти-ҳаракат сифатида.
- **Идрок қилишдаги фарқлар:** одамлар робот эмас ва бир ҳил нарса ҳақида турли тасаввурга эга бўлиши мумкин.
- **Манфаатлардаги фарқлар:** томонлар фақат ўз манфаатларини амалга оширади, бу эса манфаатлар фарқланганда конфликтга сабаб бўлади.

4. Конфликт сезгирлиги нима дегани?

Фасилитатор конфликтологияда «конфликт сезгирлиги» деган тушунча мавжудлигини тушунтиради ва иштирокчилардан мазкур иборани қандай тушунишлари ҳақида сўрайди.

Тенгдошлари фикрлари билан танишгач, фасилитатор жонли муҳокама қилиш ва атамани яхшироқ тушунтиш учун доскага иштирокчиларнинг фикрларини ёзади.

Конфликт сезгирлиги – бу одамлар, ташкилотлар ва давлатлар ўртасида конфликт келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳолатларни эътиборга олиш ҳамда қарор қабул қилиш жараёнида конфликтни бартараф этиш мақсадида ишлаб чиқилган тадбирларни амалга оширишдир.

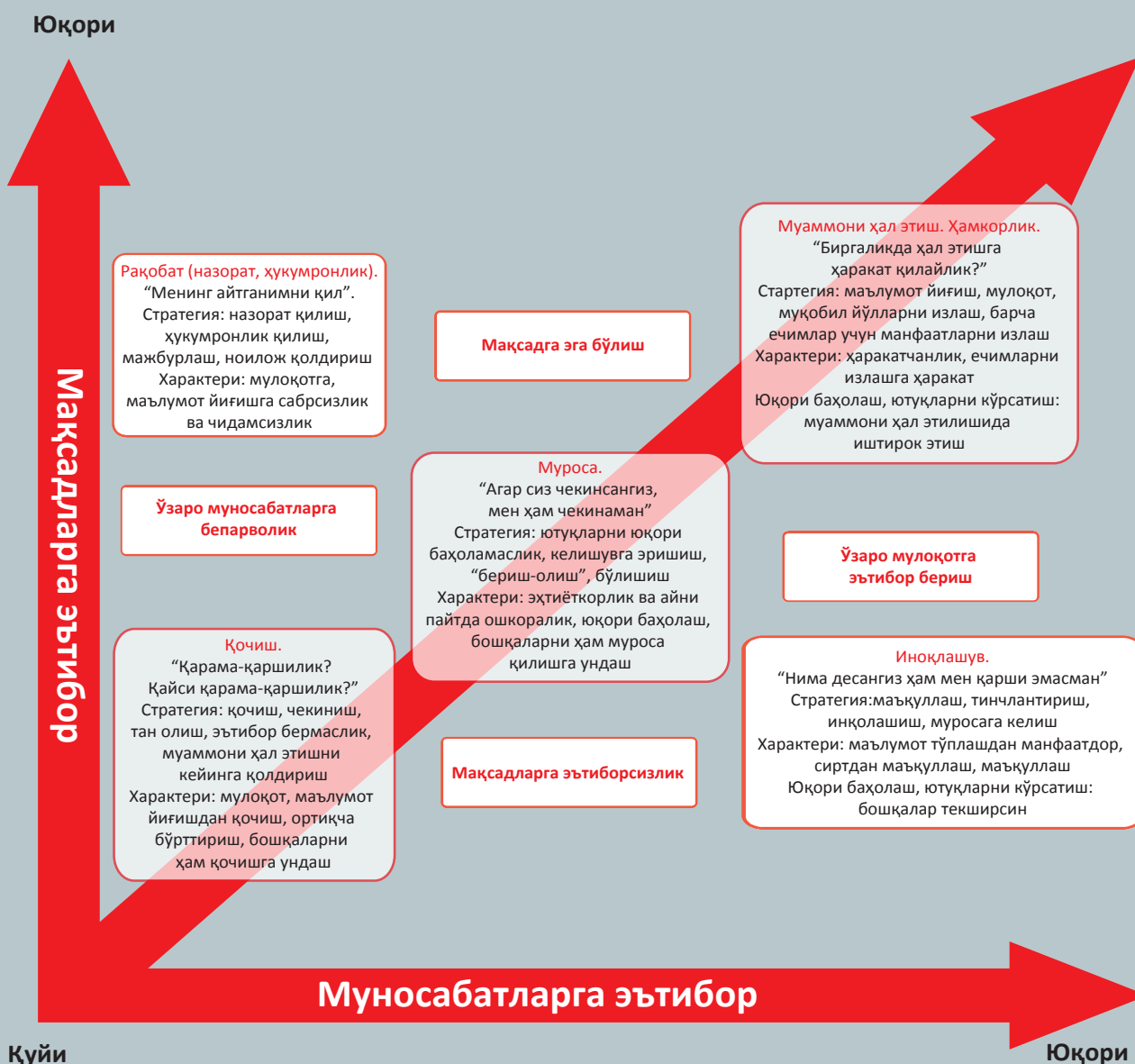
Асосий принцип: «Зарар етказма».

Хулоса: Қирғиз Республикаси ҳуқуқмати мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни яхшилаш учун турли халқаро ширкатларга конларни ўзлаштириш учун қонунда белгиланган тар-

тибда лицензиялар берди. Айни пайтда давлат органлари ўз вазифаларини қонун доирасида экологик зиённи чеклашни кафолатлаш даражасида бажара олмади, айрим амалдорлар эса маҳаллий аҳоли билан маслаҳатлашмади. Бу амалдорлар конфликтга сезгир бўлмаган. Натижада бир қатор туманларда ижтимоий норозиликлар кузатилди. Атроф муҳитнинг ёмонлашуви эса аҳолига қийинчиликлар туғдирибгина қолмай, фуқароларнинг давлатга бўлган ишончини йўқотди. Агар қонун талабларига керакли даражада риоя қилинганда эди, атроф муҳитга катта зиён етказилмаган бўлар эди. Бу ҳолатда маҳаллий бюджет ширкат даромадидан тўланадиган фоиз ҳисобидан тўлдирилган бўларди; маҳаллий аҳоли ширкатдан ойлик тўланадиган иш топарди, мамлакат эса ҳаммадан кўпроқ фойда кўрар эди. Айнан давлат органлари халқнинг ишончини қайтариш, зўравонликка айланиб кетувчи конфликтнинг ва беқарорликнинг олдини олиш учун қонун талабларига амал қилиши зарур.

5. Конфликтда ўзини тутиш услублари.

Иштирокчилар бир нечта гуруҳга бўлинади, ҳар бир гуруҳга конфликт пайтида ўзини тутиш услубларидан бири ёзилган карточка берилади. Масалан, қочиш, мослашиш ёки мураса деб ёзилган карточка. Беш дақиқа давомида иштирокчилар ўзларига берилган карточкада ёзилган ўзини тутиш услубига оид ролларга бўлинган ўйинни кўрсатиши керак. Шундан сўнг бошқа иштирокчилар ўзини тутишнинг қандай услуби намойиш этилганини топиши лозим.

02

КОНФЛИКТ ТАҲЛИЛИГА КИРИШ

Сессия мақсади: иштирокчиларга конфликт таҳлили ва мазкур таҳлилнинг зарурлиги ҳақида маълумот бериш; конфликтни таҳлил қилиш воситаларидан бирига ўргатиш: “Конфликт букриси”.

Сессия якунида иштирокчилар қуйидаги маълумотларни билиб олади.

- Конфликт таҳлили нима?
- Нега конфликтни таҳлил қилиш зарур?
- “Конфликт букриси” услуби билан таништириш.
- “Конфликт букриси” воситасини қўллаган ҳолда конфликтни амалий таҳлил қилишга ўргатиш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Номланиши	Ўтказиш услуби	Вақт, мин.	Материал
1	Конфликт асослари тўғрисида умумий маълумот (Конфликт нима?)	Позициявий социометрия бўйича машқ; фикрий ҳужум; муҳокама	30	
2	Конфликт типи	“Тенгга тенг” принципи	20	Конфликт типлари ёзилган карточкалар
3	Конфликт сабаблари	Тақдимот, муҳокама	15	
4	Конфликт сезгирлиги	Мини- лекция, муҳокама	10	
5	Конфликтли вазиятларда ўзини тутиш	Мини- лекция, ролларга бўлинган ўйин	35	Стиллер ёзилган карточкалар
6	Мавзун мустаҳкамлаш	Савол-жавоб	10	

1. Аввалги сессияни такрорлаш

Иштирокчилар айлана шаклида туради ва бир-бирларига қоғоз тўп узатиб, ўтган сессияда эсда қолган маълумотларни айтадилар. Ҳар бир иштирокчи ўзининг эсида қолган янги маълумотни айтиши керак. Фасилитатор айтилганларни ёдида сақлаб қолиши ва аввалги сессияда ўтилган, аммо айлана ичида айтилмай қолинган маълумотни қўшиши керак.

2. Конфликт таҳлили нима?

Фасилитатор тенгдошларидан: “Конфликт таҳлили нима дегани ва нима учун конфликтни таҳлил қилиш зарур?” деб сўрайди. Барча фикрлар доскага ёзилиши керак.

Конфликт таҳлили – конфликтнинг моҳиятини унинг турли аспектиларини ҳар томонлама таҳлил қилиш воситасида тушуниш жараёни.

Конфликтларни нега таҳлил қилиш зарур?

- конфликтни тушуниш учун биз уни ҳар томонлама таҳлил қилиб кўришимиз зарур;
- зўравонлик қўлланиладиган конфликтларини ёки унинг пайдо бўлишини олдини олиш учун зарур бўлган чора-тадбирларни қабул қилиш заруратини тушуниш учун;
- конфликтни минимал йўқотишлар билан бартараф этишнинг йўлини топиш учун;
- қандай қилиб конфликтни минимал йўқотишлар билан ижобий ҳал қилиш мумкин;
- агар конфликт фазаси аниқланса ва уни ҳал этиш юзасидан чоралар кўрилса, трансформация қилиш йўли орқали конфликтни позитив бартараф этиш ечимини топиш мумкин.

3. Конфликт таҳлили воситалари

Конфликтни таҳлил қилишнинг кўплаб воситалари мавжуд, фақат керакли воситани турлича конфликтли вазиятларда тўғри қўллаш олиш муҳимдир. Мазкур бўлимда қуйидаги воситалар кўриб чиқилади.

- “Конфликт букриси” – унинг босқичларини таҳлил қилиш учун.
- “Конфликт дарахти” – конфликт сабаблари ва оқибатларини таҳлил қилиш учун.
- “Конфликт картографияси” – манфаатдор томонларнинг позициялари ва манфаатларини таҳлил қилиш учун.

4. Аҳолиси ортиқча кўп мамлакат

Иштирокчилар орасидан бир кўнгилли машғулот пайтида хонадан чиқиб кетиши ва уни чақирмагунларича ташқарида кутиб туриши керак. Қолган иштирокчилар хонада қолади ва айлана шаклида туради. Улар бир – бирларининг қўлларидан ушлаб, турган жойларини ўзгартириб, чалкаш вазиятни ҳосил қилади. Кейин ташқарида турган кўнгиллини чақириб, унга “аҳолиси ўта кўп мамлакат” деб аталувчи бу чалкашликни ҳал қилиш учун 3 дақиқа вақт берилади (одатда иштирокчига бунинг учун уч дақиқа вақт етишмайди). Кўнгилли яна хонадан чиқади. Ўқувчилар “аҳолиси кўп мамлакат” да янада мураккаброқ чалкаш вазиятни ташкил этади. Шундан сўнг кўнгилли ташқаридан ичкарига таклиф қилинади ва у чалкаш вазиятдаги иштирокчиларнинг бундан аввалги турган жойларини аниқлашга ҳаракат қилади. Бу гал унга барча иштирокчилар кўмак кўрсатиши керак. Бу иш учун бир дақиқа вақт берилади. Одатда, иштирокчиларнинг барчаси биргаликда бу вазифани бир дақиқа ичида бажариб бўлади.

Машқдан сўнг иштирокчиларга қуйидаги савол берилади:

- Нега биринчи марта “аҳолиси ортиқча кўп” давлатда ечим топиш қийин бўлди?
- Нега иккинчи марта “аҳолиси ортиқча кўп мамлакат” да ечим топиш осон бўлди?
- Мазкур машқнинг моҳияти нимада?

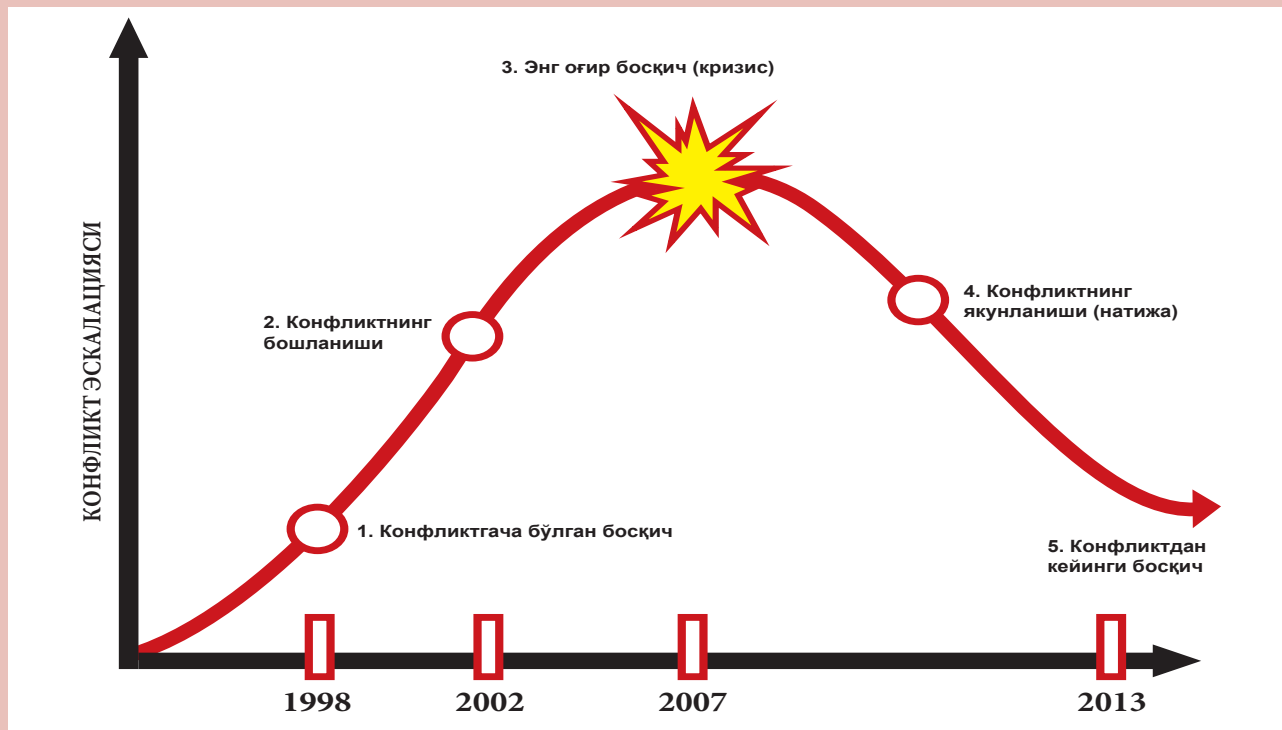
Конфликтга ечим топиш учун энг аввало уни таҳлил қилиш керак. Конфликтни ижобий ҳал этиш учун чоралар кўриш жараёнида конфликтнинг барча томонлари иштирок этиши керак.

5. «Конфликт букриси»

“Конфликт букриси” – бу муайян бир вақт ичида конфликтнинг бошланишини, унинг кейинги ривожланишини ва сўсайишини кўрсатувчи схема.

Бундай таҳлил қуйидагиларни аниқлашга ёрдам беради:

- конфликт эскалациясини тушуниш;
- конфликтнинг айти пайтдаги босқичини аниқлаш;
- конфликтнинг ривожланиш йўналишини кўриш ва унинг кейинги эскалациясининг олдини олиш усулларини топиш.

Мазкур восита конфликтни беш босқичга бўлади:

1. Конфликтгача бўлган босқич

Мазкур босқич қуйидагича ўзгачаликларга эга:

- томонлар ўртасида конфронтациянинг пайдо бўлиши ва ошкора қилинмаган норозиликнинг кучайиб бориши;
- мазкур босқичда томонлар ўзаро душманликни ошкора намойиш этишдан тийиладилар;
- бир – бирлари билан мулоқот қилишдан қочада.

2. Конфликтнинг бошланиши

Мазкур босқич қуйидагича ўзгачаликларга эга:

- Томонларнинг манфаатлари бир-биридан кескин фарқланади;
- Томонлар ўз мақсадларига эришиш учун ошкора ҳаракатлар қилишни бошлайди (кучларни бирлаштириш, ҳаракатлар ва ҳаказо);
- Томонлар ўртасида жанжаллар чиқиши мумкин;
- Томонлар ресурсларни тўплайди, иттифоқчиларни топади, янги воситаларни қўлга криши ҳамда жамоатчилик фикрини шакллантириш учун чоралар кўради.

3. Энг оғир босқич (кризис)

Мазкур босқич қуйидагича ўзгачаликларга эга:

- Томонларнинг бир-бирларига нафрати кучли тарзда намоён бўлади.
- Зўравонликларнинг юқори даражага етиши ва бунинг оқибатида одамлар ўртасида жабрланганлар ёки ўлганлар бўлиши эҳтимоли;
- Бу даврда одамлар назоратдан чиқиши ҳамда ўзларида мавжуд бўлган қуролларнинг барча турларидан фойдаланиши мумкин;

- Мазкур босқичда конфликт эскалациясини назорат қилиш имконияти мавжуд эмас, томонлар ўртасида зўравонликларни тўхтатиш ва осойишталикни тиклашга йўналтирилган чора-тадбирларини амалга ошириш жуда қийнлашади.

4. **Конфликтнинг яқунланиши (натижа)**

Мазкур босқич қуйидагича ўзгачаликларга эга:

- конфликтлашаётган томонлар ўртасида кескинликнинг, зўравонликларнинг ва конфронтациянинг сусайиши;
- томонлар, балки кучли томоннинг хоҳишларига асосланган ҳолда, муроасага келди. Бу ҳолатда реал осойишталик ўрнатилиши ёки конфликтлашаётган ҳар бир томондаги кўпчилик адолатли деб ҳисоблайдиган қарор қабул қилиниши эҳтимолдан узоқ. Бироқ мана шу йўл билангина мустақкам тинчлик ўрнатилиши учун шароит яратиш мумкин эди;
- музокарачи ёки медиатор сифатида қатнашаётган учинчи томон конфликтни бартараф этиш ёки ҳеч бўлмаганда сулҳ битимига келиш жараёнига жалб қилиниши мумкин.

5. **Конфликтдан кейинги босқич**

Мазкур босқич қуйидагича ўзгачаликларга эга:

- Томонларнинг очикдан-очик қарама-қаршилиги ниҳоясига етмоқда, лекин одатда бу конфликт келиб чишига асос бўлган муаммо ҳал этилганини англамайди;
- Кўп ҳолатларда конфликтдан кейинги давр конфликтнинг яширин шаклга ўтиш фазаси бўлиши мумкин;
- Конфликтдан кейинги босқичда асосий хавф ошқора конфронтациянинг такрорланиши эҳтимоли мавжудлигидадир;
- Конфликтдан кейинги натижа барча томонларнинг манфаатларига жавоб бермаса, у яна такрорланиши ва юқорида айтиб ўтилган барча босқичларни қайта такрорлаши мумкин.

Амалий иш:

Иштирокчилар бир нечта гуруҳга бўлинади; ҳар бир гуруҳ мазкур воситани қўллаган ҳолда конкрет бир конфликтни, унинг ҳар бир босқичини ҳар томонлама ўрганган ҳолда, таҳлил қилиши лозим.

Кичик гуруҳларда “Конфликт букриси”ни қўллаган ҳолда кейс устида ишлаш.

Кейс: Турли этник гуруҳларга мансуб ёшлар ўртасидаги конфликт

Турли этник гуруҳлар вакиллари (уйғурлар, руслар, қирғизлар ва бошқалар) Бишкекдаги икки (қирғиз ва рус) тилда таълим берилувчи мактабда ўқишади. Кўп йиллар мобайнида бу мактабдаги миллатлараро муносабатлар ёмонлашди. Ҳар ойда бу ерда қирғиз ва уйғур миллатига мансуб ўқувчилар орасида кичик конфликтлар содир бўлар эди. Улар жанжаллашар, бир-бирини ҳақорат қилар, атайлаб бир-бирларини туртиб, таҳдид қилишар эди. Бундай конфликтлар тез-тез такрорланиб туришига қарамай, мактаб маъмурияти ва ота-оналар ҳеч қандай конкрет чоралар кўрмаган. Мактаб обрўсига путур етиб қолишидан чўчиган мактаб маъмурияти балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторларга мурожаат қилмаган, ҳолбуки маъмурият бу ишни қилиши керак эди.

Бунинг оқибатида 2010 йилда мазкур икки этник гуруҳга мансуб ўқувчилар орасида катта муштлашув содир этилди. Аввал улар мактаб фойесида бир-бирларини туртишди, кейин мактабнинг орқа ховлисига ўтиб, “муносабатларни аниқлаштиришга” киришишди. Ховлида муштлашув бўлаётганини кўрган бошқа ўқувчилар ҳам жанжалга аралашди. Муштлашув оқибатида ўқувчилардан бири бир умрга ногирон бўлиб қолди бир неча ўқувчи жароҳатланди, мактаб ойналари синдирилди, мактаб обрўсизлантирилди.

Фақат мана шу воқеадан сўнг мактаб маъмурияти ва ўқитувчилар муаммо борлигини тан олди, балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспектор эса мактаб ўқувчилари ва ёшларни дўстлашишга чақириб, тушунтириш ишларини ўтказди. Бироқ мактаб маъмурияти ва агрессив ёшларнинг ота-оналари билан ишлаш зарур эди. Бундай конфликтлар катталар ўз масъулиятли вазифаларини мактабда ҳам, уйда ҳам бажара олмаётгани оқибатида содир бўлмоқда.

Таҳлил натижасида бундай конфликтлар содир бўлаётганининг асосий сабаблари қуйидагилар эканини айтиш мумкин:

- Ўқувчиларга уйда тўғри тарбия берилмаётгани ва мактаб маъмуриятининг уларни толерантликка ҳамда одамларни миллати ёки бошқа ўзгачаликларидан қатъий назар ҳурмат қилишга ўргатишга ожизлиги;
- Мактаб маъмурияти, ота-оналар ва ёшлар тарбиясига масъул бўлган бошқа шахсларнинг бефарқлиги, кўп йиллардан бери мавжуд бўлган миллатлараро конфликтларга эътибор берилмагани, бу каби конфликтларни аниқлаш ҳамда уларни ижобий ҳал қилишга қаратилган чора-тадбирларнинг йўқлиги;
- Айрим шахсларнинг мамлакатда яшаётган бошқа миллатга мансуб одамларни қирғизистонлик деб ҳисоблашни истамаслиги, улар битта мамлакат фуқаролари эканини, бир ҳил ҳуқуқ ва мажбуриятларга эгаллигини ҳамда қонунга амал қилиш кераклигини ва тинчликни мустаҳкамлашга ёрдам беришлари кераклигини тан олмаслиги;
- Кўп ҳолатларда ёшлар ватанпарварликни миллатчилик билан алмаштиради;
- бу жуда “зўр” эканига ишониш, тафаккур юритишни истамаслик ва бошқаларга нисбатан стереотипларни қабул қилиш;
- 2010 йилдаги июнь воқеалари таъсири ва келажақда пайдо бўлиши мумкин бўлган саволларнинг жавобсиз қолаётгани.

Бу каби конфликтларнинг олдини олиш юзасидан тавсиялар:

- Ёшларни бошқа этник гуруҳлар вакиллари ва маданиятини ҳурмат қилишга ва бағрикенгликка ўргатиш шарт;
- Мактаб маъмурияти бу каби конфликтларнинг олдини олиш учун ота-оналар ва ота-оналар қўмитаси билан тиғиз ҳамкорлик қилиши лозим; агар улар бу муаммоларни ҳал этишга ожиз бўлсалар, давлат ижтимоий органлари ва адолатли судлов органларига ўз вақтида мурожаат қилиш керак;
- Ўқув дастурини этник озчиликлар вакиллари камситилиши оқибатида жамият нақадар катта йўқотишларга учрашига ва қонун устиворлигига асосланган барқарор жамият мамлакат фаровонлиги учун қандай натижаларга эришиши мумкинлигига гувоҳлик берувчи керакли материаллар билан тўлдириш;
- мактаб маъмурияти ва маҳаллий маъмурият ёшлар, ўқувчилар тил ўрганиши, маданият билан танишиши, касб-ҳунар курсларида ўқиши учун зарур бўлган тадбирларни ўтказиш учун шароит яратиб бериши лозим; ўз ўрнида ота-оналар, ота-оналар қўмиталари ва балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторлар нафақат миллатлараро низоларнинг салбий оқибатлари ҳақида тушунтириш ишлари олиб бориши, балки ёшларни турли ҳалқлар маданияти, тарихи, анъаналари билан таништириши, миллати, дини ва бошқа ўзгачаликларидан қатъий назар одамларга ҳурмат кўрсатиш зарурлигини эслатиши; бу каби конфликтларда иштирок этгани учун уят ҳисси пайдо бўлишини айтишлари керак.

Муҳокама учун саволлар:

- Сиз нима деб ўйлайсиз, бу воситани биз қайси кўринишдаги конфликтлар учун қўллашимиз мумкин?
- Конфликтни таҳлил қилишда мазкур воситанинг қандай устунликлари бор?

Хулоса: мазкур кейсни муҳокама қилиш ортидан тенгдошлар конфликтнинг ривожланиш босқичлари ҳақидаги маълумотларни билиб олди. Юқорида келтирилган мисолда конфликтни мувофиқлаштириш чоралари ўз вақтида кўрилмади. Агар бу каби конфликтлар таҳлил қилинмаса ва ўз вақтида чоралар кўрилмаса, зиддият давом этаверади ҳамда охир оқибат салбий оқибатларга олиб келади.

6. Кейинги сессия учун уй вазифаси

Иштирокчилар икки гуруҳга бўлинади ҳамда ўтилган сессия юзасидан қисқа презентацияни тайёрлайди. Презентация 5 дақиқадан кўп вақтни олмаслиги керак ва кейинги сессиянинг бошланишида тақдим этилиши лозим. Тақдимотда мактабдаги конфликтларнинг олдини олиш ва бартараф этиш юзасидан олинган билимни намойиш этиш керак.

03

«КОНФЛИКТ ДАРАХТИ» ВОСИТАСИ

Сессия мақсади: Иштирокчиларни “Конфликт дарахти” воситасини қўллаш орқали конфликтнинг сабаблари ва оқибатларини аниқлашга ўргатиш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Номланиши	Ўтказиш услуби	Вақт, мин.
1	Аввалги сессияни такрорлаш	Репортаж	15
2	“Жумбоқ” машқи	Машқ, муҳокама	10
3	“Конфликт дарахти” нима? Кейс устида ишлаш	Мини-лекция, муҳокама	40
4	Энерджайзер “Жойни эгалланг”		10
5	Амалий иш	Кичик гуруҳларда ишлаш, тақдимот, муҳокама	45

1. Репортаж:

Аввал ўтилган сессияни “Репортаж” машқи ёрдамида такрорлаш. Ўқувчилар икки гуруҳга бўлинади ва “Конфликт букриси” воситаси ёрдамида ўрганилган кейсини тақдим этади.

2. “Жумбоқ” машғулоти

Тасаввур қилинг, қуйидаги вазиятга тушиб қолдингиз: сиз қишда кўчада сайр қиляпсиз. Йўллар ях қотган. Бирдан олдингизда кетаётган бир одам сирғаниб, йиқилиб тушди. Сиз бу вазиятда ўзингизни қандай тутасиз?

Жавоблар варианти:

- Мен танимаган одамнинг олдига бориб, унга ўрнидан туришга кўмаклашаман.
- Агар у жароҳатланган бўлса, ёрдамга чақираман.

Мазкур машғулот муаммонинг оқибатларинигина эмас, сабабларини билиш ҳам муҳим эканини яққол намоиш этади. Агар асл сабаблар аниқланган бўлса, у ҳолда келажакда кўплаб одамларни қутқариб қолиш мумкин.

3. “Конфликт дарахти” воситаси

“Конфликт дарахти” - бу конфликтни таҳлил қилиш воситаларидан биридир. Мазкур воситани қўллашдан асосий мақсад – конфликт сабаблари ва оқибатларини аниқлашдир.

Фасилитатор иштирокчиларга “Конфликт дарахти” нима эканини тушунтиради ва унинг учта қисмдан иборат эканини алоҳида таъкидлаган ҳолда доскага чизади.

- Асосий сабаблар (дарахтнинг томирлари);
- Асосий муаммолар (дарахтнинг ўзаги);
- Оқибатлар (дарахтнинг шохлари).

Мазкур восита учун қўйироқда келтирилган кейсни қўллаш мумкин. Конфликтни иштирокчилар билан бирга таҳлил қилиб, конфликт сабаблари ва оқибатларини аниқлаш лозим.

4. Кейс. Бир томондан Бўзадир ва Қоратўқай, иккинчи томондан Шарҳобод қишлоқлари ўртасида сув заҳиралари масаласида пайдо бўлган конфликт.

Бўзадир ва Қоратўқай қишлоқларини суғориладиган ва ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида Сўх дарёсига сув билан таъминлаш тизими ўрнатилган эди. Мазкур сув тизимининг бир қисми замонавий Қирғизистон ҳудудида, иккинчи қисми эса замонавий Ўзбекистон ҳудудида жойлашган.

Сув билан таъминлаш тизими қурилаётган пайтда, томонлар оғзаки равишда Шарҳобод қишлоғи (Ўзбекистон СССР, ҳозирда Ўзбекистон) аҳолиси каналнинг икки жойидан сув олиш ҳуқуқига эга бўлишига келишган.

Бугунги кунда Бўзадир ва Қоратўқай қишлоқларида сув йўқлиги сабабли улар Шарҳобод қишлоғи аҳолиси билан тез-тез конфликтга киришмоқда. Сув муаммоси ошкора конфликтга айланиб кетган вазиятлар ҳам бўлган, масалан, 1989 йилда, ҳали совет даврида, қишлоқлар ўртасида тўқнашув содир бўлган ва бу тўқнашув совет қўшинлари томонидан бостирилган.

Яқинда маҳаллий ҳукумат тез-тез такрорланаётган конфликтнинг асосида ётган сабабларни таҳлил қилди ва қуйидаги хулосага келди:

1. Шарҳобод қишлоғи аҳолиси оғзаки келишув шартларини бажармаяпти. Сув билан таъминлаш тизимининг бир қисми Шарҳободда жойлашгани учун, мазкур қишлоқ аҳолиси ўз ҳудудида сув олинувчи 8 пунктни ташкил қилиб, сувни белгиланган лимитдан кўпроқ ишлатмоқда.

2. Шарҳободда сув истеъмоли аҳоли сони кўпайгани туфайли ошиб кетган. Маҳаллий информаторларнинг билдиришича, сув тизими қурилган вақтдан бери то шу кунгача қишлоқ аҳолиси сони икки баробарга кўпайган.

3. Сув тизими одамларни истеъмол учун керакли даражада сув билан таъминлай олмайди, чунки маблағ етишмаслиги сабабли канал таъмирланмайди, айрим насослар мутлақо ишламай қолган.

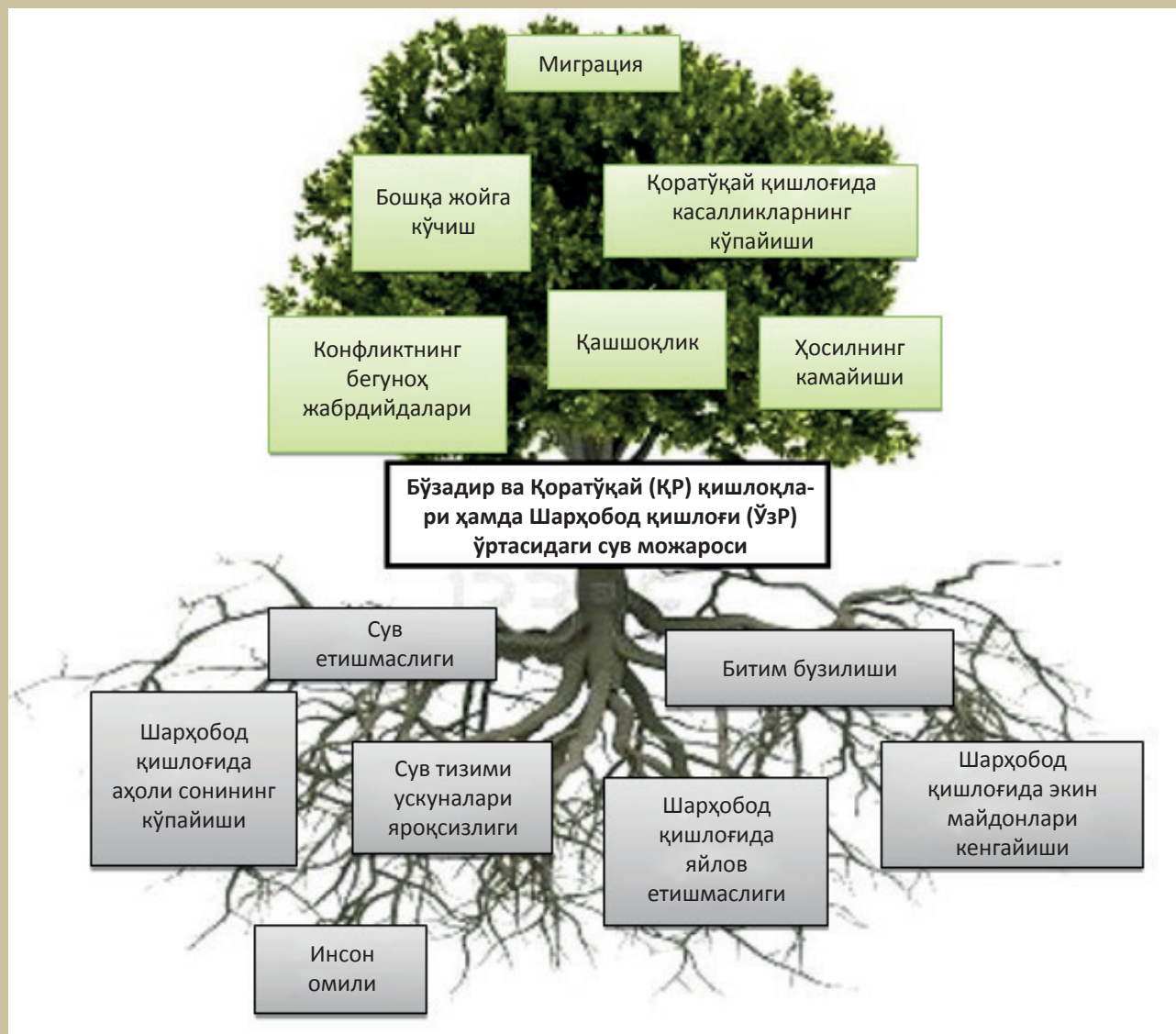
Сув етишмаслиги оқибатида 400 га экин ери ишлатилмай қолган, одамлар у ерларда бошоқли экинлар экишни тўхтатган, қашшоқлик даражаси ошган, ёшларнинг Россияга миграцияси кўпайган.

Маҳаллий ҳокимият органлари бу муаммони ўзлари мустақил равишда ҳал қила олмаслигини айтишмоқда, чунки сув тизимини реконструкция қилиш учун катта миқдорда маблағ керак.

Лекин ҳеч ким 400 га ерни ишлатишдан топилган даромаднинг бир қисмини сарфлаш орқали сув тизимини таъмирлаш мумкинми, деган масалада ҳисоб-китоб қилмаган. Бошқа мамлакатларда банклар ер эгаларига сув тизимини таъмирлаш учун кредит берган бўлар эди ва кредит келажакда олинадиган фойда ҳисобидан тўланар эди. Қирғизистондаги банклар эса фермерлар кредитни тўлашига ишонмайди ва шунинг учун кредит бермайди, бунинг ортидан эса жамоа катта пулни йўқотмоқда. Балки вазиятдан чиқишнинг бошқа йўли бордир? Агар барча уй хўжаликлари бирлашиб, сув тизимини таъмирлаш учун жамғар-

3-СЕССИЯ: «КОНФЛИКТ ДАРАХТИ» ВОСИТАСИ

ма ташкил қилса, улар 400 га ердан олинган ҳосилдан тушган даромад эвазига сарфлаган маблағларини қайтара оладиларми?

Хулоса: Мазкур машқ конфликт сабаблари ёки муаммолар ва уларнинг оқибатларини аниқлашга ҳамда конфликтни ҳал қилишнинг эҳтимолий йўллари топшига ёрдам беради. Энди сессия иштирокчилари умумий фаровонлик учун биргаликда ҳаракат қилиш кераклигини тушунди.

5. “Жойни эгалла” машқи

Ўйин аввалида бошловчини танлаб олиш керак. Ўйинда иштирок этувчилар сонига қараганда стуллар сони биттага кам бўлади. Бошловчи қарс уриши билан ўйин иштирокчилари стуллар атрофида айлана бошлайди. Бошловчи иккинчи марта қарс урганида иштирокчилар стулларга ўтириши керак. Стулга ўтиришга улгурмаган ва жойсиз қолган иштирокчи ўйиндан чиқади. Ўйин беш иштирокчи қолгунича давом этади.

Саволлар:

1. Сиз стулга ўтирганингизда ўзингизни қандай ҳис қилдингиз?
2. Сиз стулсиз қолганда ўзингизни қандай ҳис қилдингиз?
3. Нега сиз ўзингизни ёмон ҳис қилдингиз?
4. Сиз бу машғулотни ўтилган мавзу билан қандай солиштирган бўлардингиз?
5. Нега ҳеч ким стулсиз қолган одамга ўз жойини бўшатиб беришни истамасди?

Мазкур машқ иштирокчиларга улар ўз ўринларини бошқаларга бўшатиб бера олиши мумкин эканини яққол намоиш қилди. Агар ўйин иштирокчиларидан кимдир ўз ўрнини стулсиз қолган одамга берганида эди, бунга ҳеч ким қаршилиқ кўрсатмаган бўларди. Стулсиз қолган иштирокчиларнинг хафагарчилиги келажакда конфликтга сабаб бўлиши мумкин.

6. “Конфликт дарахти” гуруҳларида ишлаш

“Конфликт дарахти” воситаси тушунтирилганидан сўнг иштирокчилар амалий ишга ўтади.

Иштирокчилар иккита кичик гуруҳга бўлинади ва конфликтли вазиятга оид кейсларни танлашади. Шундан сўнг улар “Конфликт дарахти” воситасини қўллаган ҳолда муаммони ва унинг сабабларини аниқлайди. Гуруҳлардаги иш якунлангач, иштирокчилар презентация ўтказиши ва таҳлил қилади.

Муҳокама учун саволлар:

- Конфликтни таҳлил қилиш воситаси қандай саволларга жавоб топишга ёрдам беради?
- Мазкур воситани кундалик ҳаётда қай тарзда самарали қўллаш мумкин?

Яқуний хулосалар: Мазкур восита турли тузилмалар ва жамиятнинг турли қатламлари вакиллари жалб қилган ҳолда муаммони ҳар тарафлама ўрганиш имкониятини беради. Бундан ташқари мазкур восита жамиятнинг турли ижтимоий қатламларига мансуб гуруҳларнинг бир-биридан фарқли нуқтаи назарларини эътиборга олиш имкониятини яратади. Шунинг учун барча манфаатдор томонлар (аёллар, эркеклар, ёшлар, турли тузилмалар, этник гуруҳлар вакиллари, конфликтлашаётган томонлар, жамиятнинг заиф қатламлари ва бошқалар)га эътибор қаратиш ўта муҳимдир.

04

КОНФЛИКТ КАРТОГРАФИЯСЫ

Сессия мақсади: Сессияни ўрганиш давомида, иштирокчилар турли томонларнинг муносабатларини конфликтни таҳлил қилишнинг навбатдаги воситаси – “Картография” кўмагида, таҳлил қилишни ўрганади.

Давомийлиги: 1 соат 20 дақиқа.

Сессия режаси:

№	Сессия номи	Қўлланиладиган услуб	Вақт, мин.	Материаллар
1	Ўтилган сессияни такрорлаш, “Ўргимчак тўри” машқи	Савол-жавоб, муҳокама	15	Ип
2	“Конфликт картографияси”-ни тушунтириш. Кейс устида ишлаш	1) мини-лекция 2) Кейс устида ишлаш	15 35	
3	“Лидерни аниқлаш” машқи	Машқ, машғулот	15	

1. Ўргимчак тўри

Иштирокчилар айлана шаклида туради ва фасилитатор қўлига ип олиб, ўйин қоидасини тушунтиради.

Фасилитатор ипнинг бир учини ушлаб, ғалтакни исталган иштирокчига ирғитади ва унга аввалги сессиялардан бирига оид савол беради.

Ғалтакни илиб олган иштирокчи саволга жавоб бериб, ғалтакни бошқа бир иштирокчига ирғитади ва савол беради. Ўйин шу тарзда давом этади. Иштирокчилар қўлидаги ип ўргимчак тўрини ҳоисил қилиши керак. Фасилитатор ўргимчак тўрига ўхшаб қолган ипни узилиб кетмаслигини текшириш учун ўзига тортади. Бу пайтда иштирокчилар бир қадам олға силжишлари керак.

Мазкур машқ қуйидагиларнинг ёрқин акси бўлади:

а) агар кимдир конфликтга жалб қилинган бўлса, бу унинг яқин одамларига ҳам таъсир қилади ёки улар ҳам конфликтга жалб қилинган томонлардан бирига айланади;

б) агар конфликтлашаётган томонлар юмшоқ бўлмасалар, уларнинг муносабатлари ип каби узилиб кетиши мумкин.

Мазкур сессияда иштирокчилар конфликт томонлари ва уларнинг ўзаро муносабати ҳақида гаплашадилар.

2. “Конфликт картографияси” воситаси

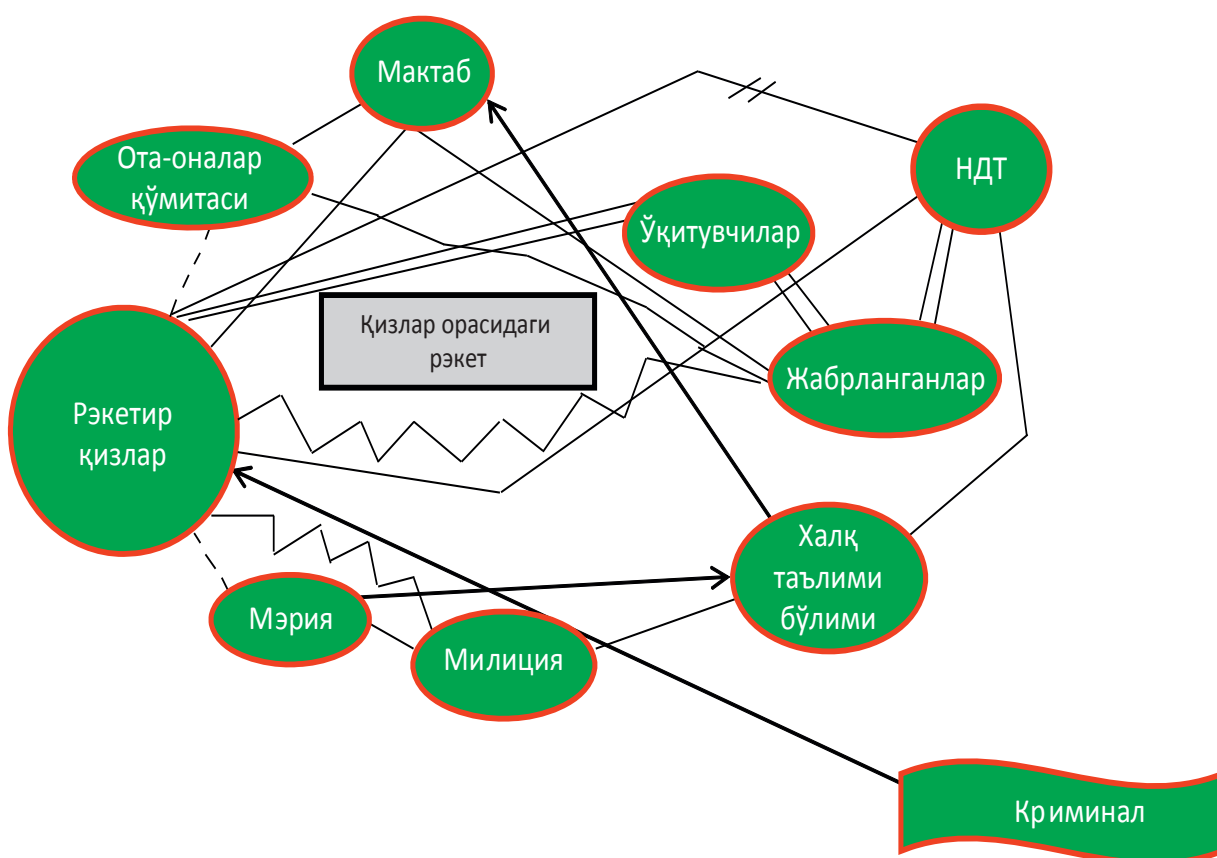
Сиз конфликт – бу икки ёки ундан ортиқ томонлар ўртасида уларнинг қарама-қарши мақсадлари (уларнинг фикрлашдаги фарқлари) контекстида юзага келадиган муносабат эканини билиб олдингиз. Аслида, ўз мақсадларини амалга ошириш учун конфликтлашаётган томонлар талабга мувофиқ манфаатлари, позициялари ва ресурслар билан ўзаро бўлишади. Конфликтлашаётган томонларнинг ҳар бири конфликтнинг кескинлашуви ёки мувофиқлаштирилишида ўз ролига ва масъулиятга эга.

Конфликт картографияси методи - бу унинг график тасвиридир. Конфликтни анализ қилиш жараёнида мазкур воситани тўғри қўллаш билиш орқали конфликтлашаётган томонларнинг ўзаро муносабатларини яққол тасаввур қилиш мумкин: масалан, қандай босим ўтказилаяпти, ҳокимият кимнинг қўлида ва кимлар бир ҳил нуқтаи назарга эга.

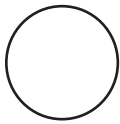

Муҳими, қўлида ипни ушлаб турган одам ўзининг ўрнини ва ўйин иштирокчиларининг ўрнини аниқ белгилаб олиши керак. Бу ҳолатда позицияни, собитликни ва ҳаракатларни аниқ кўриш мумкин.

Агар муҳолиф томонлардан бири бошқа томонларга қараганда кўпроқ ҳокимиятга эга бўлса ёки бошқа шахсларга босим кўрсатса, бу томоннинг фигураси кўпроқ бўлиши керак. Картографияда томонлар муаммо ва бир-бирларига мунсбатига қараб рамзий белгилар билан белгиланади.

Бундай таҳлилни ўтказиш учун қуйидаги рамзий белгиларни қўллаш мумкин.

4-СЕССИЯ: КОНФЛИКТ КАРТОГРАФИЯСЫ

<p>Айлана иштирокчи томонларнинг нисбатан таъсир даражасини белгилайди.</p> 	<p>Пунктри – ёмон муносабатлар.</p> 	<p>Тўғри тўртбурчак қандайдир объект ёки жонсиз нарсани англатади.</p>
<p>Тўғри чизиқ – яхши муносабатлар.</p> 	<p>Қинғир чизиқ қарама – қарши манфаатлар ва конфликт белгиси.</p> 	<p>Бу фигура конфликтда иштирок этмаётган, лекин катта таъсир ўтказиш салоҳиятига эгаликни белгилайди</p>
<p>Икки чизиқ – ҳамкорлик.</p> 	<p>Ёй – босим.</p> 	<p>Икки ён чизиқ – узилган муносабатларни англатади.</p>

Муҳокама учун саволлар: “Конфликт иштирокчиларини аниқлаш мумкин бўлган мезонлар қандай?”

Иштирокчиларнинг жавобларини эшитгач, фасилитатор доскага қўйидаги саволларни ёзди:

- Конфликтнинг асосий томонлари сифатида кимлар қатнашади?
- Улардан ташқари конфликтда кимлар иштирок этади? Бевосита ички жиҳатларни аниқлаш керак.
- Картада сизнинг ва гуруҳингизнинг ўрни қандай? Конфликтни мувофиқлаштиришда сизнинг иттифоқчингиз борми?
- Томонларнинг бир-бирларига муносабатлари қандай, уларнинг муносабатини картада қандай белгилаш мумкин? Уларнинг нуқтаи назари бир ҳилми? Улар бир-бирлари билан яхши муносабатдами? Улар ўртасида муносабат йўқми? Улар бир билари билан конфликт вазиятдами?

Иштирокчилар бир нечта гуруҳга бўлинади, биринчи гуруҳ кейсда тасвирланган конфликтни таҳлил қилиши, иккинчи гуруҳ эса ҳаётдан олинган конфликтли вазиятлардан бирини таҳлил қилиши керак.

Кейс. Кўп миллатли Қизилқия шаҳридаги мактабда ўқувчи қизлар орасидаги рэкет.

Конфликт тарихи: 2012 ўқув йилида Қизилқия шаҳридаги мактабларда ўқувчи қизларнинг кўпчилиги 10- ва 11-синф ўқувчи қизлари томонидан уюштирилган рэкетдан жабрланди. Қизлар мактабга янги келган ёки ўзларидан ёшроқ қизлардан пул, мобил телефон ва кийим-кечак талаб қилган, мактабда ўзларининг кучли эканини намойиш қилиш мақсадида қизларни калтаклаган, спиртли ичимлик ичишга ва сигарет чекишга мажбурлаган. Бу ноқонуний ҳаракатларни бажаришдан бош тортганларни эса, улар уйларнинг томларига олиб чиқиб, тўнаган ва қўрқитган.

Мактаб маъмурияти, ота-оналар ва ҳуқуқ-тартибот тузилмаларининг ўз вақтида бунга муносабат билдирмагани оқибатида, мазкур мактабда рэкет мустаҳкам ўрнашиб олди, кейин эса шаҳарнинг бошқа мактабларига ҳам кўчди. Кўпчилик қизлар рэкетдан қўрқиб, мактабларга бормай қўйди. Шундан сўнггина ҳокимият бу масалани ҳал этишга ҳаракат қила бошлади.

Улар рэкетдан жабрланганлар, ота-оналар ва бошқа ўқувчилар билан учрашиб, уларнинг бошидан ўтган воқеаларни тинглашди. Шаҳар мэриясининг халқ таълими бўлими, мактаб маъмуриятлари, балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторлар ва ўқитувчилар қизлар ва ота-оналар билан музокаралар ўтказди, натижада рэкет ҳолатлари йўқ қилинди.

Мазкур тажрибадан тегишли хулосалар чиқарилди ва қуйидаги тавсиялар берилди:

Мэрия ва шаҳар халқ таълими бўлими учун: мэрия шаҳар халқ таълими бўлими ва мактаблар билан мактабда рэкет пайдо бўлишининг олдини олиш масаласида тифиз ҳамкорлик қилиши керак.

Мактаб маъмурияти учун:

- Агар қўрқитиш ва таъмагирлик ҳолатлари сезилса, ўқитувчилар нафақат ота-оналар қўмитаси, балки ҳар бир ўқувчининг ота-онаси билан ҳамкорлик қилиши лозим;
- Ижтимоий педагог мактабга келган ҳар бир янги ўқувчи билан шахсан ишлаши, унга мактабда таҳкирлаш ва рэкет тақиқланганини тушунтириши, агар мана шундай ҳолатларга тушиб қолса кимга мурожаат қилиши кераклиги тўғрисида маълумот бериши керак;
- Ҳар бир мактабда ўқувчилар ва мактаб ходимлари хавфсизлигини таъминловчи хавфсизлик хизмати ходими бўлиши керак;
- Рэкет билан шуғулланувчи шахслар аниқланган пайтда, дарҳол улар билан маърифий ишларни ўтказиш, зарур бўлса қонун асосида жазолаш керак. Фақат шундай йўл билан рэкетни тўхтатиш ва ўқувчиларнинг ўқитувчиларга ишончини тиклаш мумкин.

Балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторларга:

- балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторлар ўз туманларидаги мактабларда профилактик ва маърифий ишларни бир ойда камида икки марта ўтказиши керак;
- балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторлар ва ижтимоий педагоглар бевосита рэкетирлар ва уларнинг ота-оналари билан ишлаши керак.

Қонунбузар ўқувчиларнинг ота-оналари учун:

- Ота-оналар қўмиталари ва ҳар бир ўқувчининг ота – онаси ўқитувчилар билан тифиз ҳамкорлик қилиши керак.

Мазкур кейсдан қуйидаги якуний хулосаларни чиқариш мумкин:

- Четдан туриб биз конфликтнинг бирламчи ва иккиламчи жиҳатларини яхши сеза оламиз;
- Томонларнинг муносабати яққол кўринади;
- Ким кимга босим кўрсатаётганини ёки ўзининг устунлигини намойиш этаётганини аниқлаш қийин эмас;
- Ҳақиқий иттифоқчиларни топиш имконияти бор;
- Конфликтга аралаштириш мумкин;
- Конфликтни мувофиқлаштиришда қатнашаётган ташкилотлар билан муносабатларни аниқ тасаввур қилиш мумкин;
- мазкур методни қўлаганда барча томонларнинг бир-бирларига муносабатларини аниқроқ кўриш мумкин.

3. “Лидерни аниқлаш” ўйини.

Иштирокчиларга ўрганилаган конфликтни таҳлил қилиш востаси бўйича билимини мустақамлаш учун қийдаги машқ таклиф этилади. Иштирокчилар айлана шаклида туради, шундан сўнг лидер ва кузатувчини танлайди. Кузатувчи хонадан чиқади. Лидер эса хонада қолиб, ўқувчиларнинг айлана шаклидаги маршини бошқаради. Вақти-вақти билан у ритмни ўзгартиради. Тенгдошлари маршни бошлаганда, кузатувчи хонага қайтади ва лидерни аниқлашга ҳа-

4-СЕССИЯ: КОНФЛИКТ КАРТОГРАФИЯСЫ

ракат қилади. Бу осон иш эмас. Чунки айланада фақат битта лидер бор, қолган иштирокчилар эса, ўзларини лидер сифатида кўрсатиб, кузатувчини адаштиришга ҳаракат қилади.

Якуний хулосалар:

а) томонларнинг конфликтдаги ролини аниқлашда ташқи таасуротларга берилмаслик, аксинча, қайта-қайта савол бериб, картографияда ҳар бир одамнинг ўрнини топиш лозим;

б) гуруҳни таҳлил қилишда одамларни эргаштираётган ёки гуруҳнинг бошқа аъзоларига таъсир кўрсатаётган лидерни топиш ўта муҳим.

МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ УСЛУБЛАРИ

Сессия мақсади: конфликт контекстини ўрганиш ва унинг таҳлилини қилиш учун маълумот тўплаш услублари билан таништириш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Номланиши	Ўтказиш услуби	Вақт, мин.
1	Ўтган сессияни такрорлаш учун “Гирдоб” машқи	Презентация, кичик гуруҳларда ишлаш	15
2	Ролларга бўлинган ўйин	“Муаммолар-ечимлар”	15
3	Янги мавзунини тушунтириш Кейс устида ишлаш	Фикрий ҳужум, мини-лекция, Кичик гуруҳларда ишлаш	30
4	Мазкур бўлим юзасидан хулосалар чиқариш	Машқ, якуний хулосалар бўйича муҳокама	30
5	Пост-тест		10

1. Ўтилган сессияни такрорлаш

Фасилитатор сессия бошланишидан олдин доскага чизиқ чизиб, уни иккига бўлиши керак. Досканинг бир қисмига фасилитатор “Конфликт” ва “Конфликт букриси”, иккинчи қисмига эса “Конфликт дарахти” ва “Конфликт картографияси” деб ёзади. Барча иштирокчилар икки гуруҳга бўлинади. Ҳар бир гуруҳ тўрт дақиқа давомида ўтилган сессияларни эсга олиб, доскага мавзуга оид ғояларни ёзишлари керак. Шундан сўнг гуруҳлар ўринлари билан алмашишади ва уларга икки дақиқа вақт берилади. Икки дақиқа ичида гуруҳлар бир-бирларининг контекстларини тўлдирishi керак. Кейин гуруҳлар яна ўрин алмашишади ва ўз материалларига қайтишади, уни ўрганиб, презентация қилишади.

2. “Ойна” ролларга бўлинган ўйини

Иштирокчилар икки гуруҳга бўлинади: биринчи гуруҳ поездда кетадиган йўловчилар, иккинчи гуруҳ эса уларни кузатаётган одамлардир. Ўзингизни вокзалда деб тасаввур қилинг. Иккинчи гуруҳ кетаётганларга маълумотни имо-ишоралар, турли ҳаракатлар воситасида сўзсиз етказишга ҳаракат қилади. Икки гуруҳга бўлинган иштирокчилар юзма-юз ўтиришади. Поезд йўловчилари қаршисида ўтирган кузатувчининг имо-ишоралари ва ҳаракатларини диққат билан томоша қилиб, унинг нима демоқчи эканини тушунишга ҳаракат қилади. Улар бир-бирларини эшитадиган даражада яқин масофада бўлсалар ҳам, савол бериш мумкин эмас. Вақт тугагач, поезд йўловчилари нималарни тушунганларини айтиб беришлари керак.

Имо ишоралар билан айтилиши лозим бўлган маълумот:

“Сен етиб борганингдан кейин, синглим сенга телефон қилади ва катта яшил энциклопедияни (китобни) беради. Қайтаётганингда ана шу китобни олиб кел. Мен энциклопедияни кутубхонага қайтаришим керак”.

Поезд йўловчилари нималарни тушунганларини айтиб бўлганларидан сўнг, кузатувчилардан бири мана шу матнни ўқиб беради.

Хулосаларни аниқ ифодалашга кўмаклашувчи саволлар:

- Нега маълумотни тўлиқ ва тўғри етказа олишмади?
- Сизга маълумотни тушуниш қийин бўлдимиди?
- Кузатувчилар ўз вазифасини бажара олдими ва улар нималардан фойдаланишди? Нега?
- Сизниг фикрингизча, ўйиннинг моҳияти нимадан иборат?

Мазкур машқ қуйидагиларни тушунишга ёрдам беради:

- а) конфликтли вазиятни таҳлил қилишда тўғри ва аниқ маълумотни олиш жуда муҳим;
- б) маълумотга суҳбатлашув ва саволлар бериш орқали аниқлик киритиш мумкин;
- в) информатордан, албатта, мазкур маълумот қандай шаклда ва қандай усулда олинганини сўраш лозим.

3. Маълумот тўплаш услублари.

Фикрий ҳужум. Иштирокчиларга қуйидаги савол берилади: Сизнингча, биз конфликт ҳақидаги маълумотни қандай қилиб тўплаймиз? Жавоблар доскага ёзилади. Шундан сўнг, жавоблардан келиб чиқиб, хулоса қилинади.

Фасилитатор иштирокчилар маълумот йиғиш жараёнида тайёр материалларни излаши, гувоҳлардан интервью олиши, фокус группаларда муҳокамалар ўтказиши ва экспертлар ёрдамида барча нарсаларга аниқлик киритиши лозимлигини тушунтиради.

Контент-таҳлил (текшириш) – тайёр ҳужжатлардан иборат зарур маълумотни тўплаш: масалан, илмий-тадқиқот ҳисоботлари, презентациялар, таҳлилий ҳужжатлар, оммавий ахборот воситалари материаллари, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва бошқалар.

Интервью – бу таҳлил учун зарур бўлган аввалдан тайёрланган саволларни қўллаш орқали суҳбат ўтказиш воситасида маълумот йиғиш усулидир. Интервьюни профессионал ёки шахсий (ҳаёт ҳақида, ҳаёт тарзи ҳақида, эътиқод ва бошқа) мавзуларда ўтказиш мумкин. Интервью олаётган одам “интервьюер”, саволларга жавоб бераётган одам “респондент” деб аталади. Маълумот олиш жараёни, одатда, интервьюер ва респондентнинг шахсий суҳбатлари шаклида ўтказилади, айрим ҳолатларда улар турли алоқа воситалари (телефон, видео)дан фойдаланишлари мумкин. Агар интервью жараёнида суҳбатдошлар орасида самимий мулоқот ўрнатилса, интервьюер ишонч қозона олса, респондент ўзини максимал даражада эркин ҳис қилади ва ўз фикрини аниқроқ билдириб, тадқиқот учун фойдали бўлган маълумотларни бера олади.

Очиқ ва ёпиқ саволлар.

Очиқ савол – “ҳа” ёки “йўқ” деган жавоб билан чекланмайдиган жавоб олиш учун берилган савол. Жавоб жуда батафсил бўлиши мумкин. Бундай саволлар кенг қамровли маълумот олиш имкониятини беради. Интервьюер саволни: “Сизнинг бу борадаги фикрингиз қандай?” шаклида ифода этиши мумкин.

Ёпиқ савол – “ҳа” ёки “йўқ”, деб қисқа жавоб олиш мумкин бўлган савол. Бундай жавобдан жуда оз маълумот олиш мумкин. Масалан: Сиз бу конфликтда иштирок этганмисиз? “Ҳа”, “Йўқ”. Конфликтни келтириб чиқарганлар сизнинг синфингизда ўқишадими? “Ҳа”, “Йўқ”.

Фокус-группа ёки гуруҳдан интервью олиш. Бундай интервьюдан мақсад муайян ҳамжамият, ташкилот ёки гуруҳдан маълумот олишдир.

Амалиёт тажрибасидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, бундай гуруҳларда одамлар сони 9-12 кишидан кўп бўлмаслиги керак. Гуруҳни тўғри ташкил қилиш жуда муҳимдир, чунки гуруҳ иштирокчиларидан бири бошқаларга босим кўрсатиши мумкин.

Гуруҳларни ташкил этишнинг икки ҳил усули бор: ўхшаш (гуруҳ аъзоларининг ёши тенг, бир жинсда ва бир ҳил фикрда бўлиши керак) ҳамда турлича (гуруҳ аъзолари тенгдош эмас, турли жинсга мансуб ва фикрлари ҳам бир-биридан фарқланади). Биринчи ҳолатда гуруҳдан интервью олиш энгил кўчади ва таҳлил қилиш жараёнини бошқариш ҳам осон бўлади (иккинчи

ҳолатга нисбатан). Фокус-группа бу ишда тажрибага эга модератор томонидан ўтказилиши лозим. Модератор барча иштирокчиларнинг фикрларини тинглайди, аввалдан тайёрлаб қўйилган саволларни белгиланган тартибда бериб боради ва муҳокамани керакли ўзанга буради. Мазкур жараёни аудио ёки видеога ёзиб олиш (фокус-группада иштирок этаётган шахсларнинг рухсати билан) мақсадга мувофиқ бўлар эди, чунки қўлёзма шаклида ёзилганида муҳокама пайтида айtilган маълумотнинг бир қисми қоғозда акс этмай қолиши мумкин.

Анкеталаштириш/саволнома – маълумотни респондент томонидан тўлдириладиган (саволларга жавоблар) ёзма сўров варақчаси орқали олиш услуги. Мазкур услубнинг интервьюдан фарқи шундаки, бу ҳолатда аввалдан ёзма равишда тайёрланган саволларга респондентнинг ўзи жавоб беради. Бир-бирига ўхшаш саволлар бўлмаслиги керак, саволлар тушунарли, қисқа ва жавоб вариантлари билан бўлиши лозим. Савол қанча аниқ бўлса, маълумот ҳам шунчалик аниқ бўлади.

Экспертлар муҳокамаси – экспертлар гуруҳларига муаммони чуқурроқ тушуниш имкониятини берувчи сўров усули. Экспертлар муайян соҳа бўйича ўта юқори малакага эга бўлган мутахассислардир. Мазкур услуб кўмагида олинган маълумот тадқиқотнинг якуний натижаларини бойитиши мумкин. Мутахассислар оммавий сўровлар ва янги ғояларни қўллаш орқали олинган маълумотларнинг ишончилигини текшириш ортидан муаммо эскалациясини прогност қилишга кўмаклашади.

Кейс. Оқсой ва Оқтатир (Қирғизистон) ҳамда Ворух, Чорқу (Тожикистон) қишлоқлари ёшлари ўртасидаги конфликтлар.

Сюжет: Совет Иттифоқи давридан бери Қирғизистоннинг Оқсой ва Оқтатир, Тожикистоннинг Хўжайло қишлоқлари Мачай-Самаркандек каналдан сув ичган. Бундан ташқари, Қирғизистоннинг Оқсой, Оқтатир, Кўктош, Ўртабўз, Тожикистоннинг Чорқу, Ворух, Хўжайло қишлоқлари бир-бирига яқин жойлашгани учун битта йўлдан фойдаланади. Лекин йиллар ўтган сайин бу қишлоқларнинг аҳолиси ҳам кўпайиб бормоқда, янги ерлар ўзлаштирилмоқда ва ер ҳамда сувга бўлган эҳтиёж кўпайиб бормоқда. Бунинг ортидан эса конфликтлар пайдо бўлаётир. 1989 йилда сувнинг йўқлиги сабабли содир этилган қуролли тўқнашув оқибатида ўндан ортиқ одам яраланган, икки одам ҳалок бўлган.

Бу муаммолар узоқ йиллардан бери ҳал қилинмай қолаётгани муносабати билан қўшни қишлоқлар аҳолиси, жумладан, ёшларнинг муносабатлари сезиларли даражада ёмонлашди. Бундан ташқари, мазкур ҳудудда сув ва ер муаммоси ҳал қилинмаётгани оқибатида ёшлар ўртасида Россияга ва Қирғизистоннинг бошқа ҳудудларига миграция кучайди.

Мазкур ҳамжамиятлар ўртасида сўнгги конфликт 2013 йилнинг баҳорида содир этилди. Тожикистон қишлоғида яшовчилар Оқсой ва Ақтатир қишлоқлари учун Тожикистоннинг Ворух анклавини айланиб ўтувчи “Оқсой-Томдиқ” йўли асфальтланишига қарши чиқиши конфликтга сабаб бўлди. Қарама-қаршилиқ натижасида йўл қурувчилар жабрланди, йўл қурилиши учун ишлатилаётган техника ва ускуналарга зиён етказилди. Тожикистон томони йўл баҳсли ҳудудда қурилатганини билдириб, йўл қурилишига қарши чиқди.

Конфликт чоғида Тожикистоннинг Хўжайло ва Чорқу қишлоғидан бўлган ёшларнинг 500 нафари Қирғизистоннинг асосий йўлларида ҳисобланган Ўш-Исфана йўлини тўсиб қўйди. Бундан хабар топган Қўктош, Оқтатир ва Ўртабўз қишлоғидан бўлган қирғиз ёшларидан 500 нафари Тожикистоннинг Исфара-Ворух йўлини тўсди. Шундан сўнг бу икки гуруҳ ўртасида ошкора тўқнашув содир этилди. Маҳаллий ҳукуматлар олиб борган музокаралар ва конфликтнинг олдини олиш бўйича ишлар самара бермади. Тўқнашувни тўхтатиш учун ҳар икки давлат кучишлатар тизимларига мурожаат қилишга тўғри келди.

Тўқнашув натижасида ҳар икки томон вакиллари жароҳатланди, бироқ улар йўлни бир неча кун тўсишда давом этди. Йўллар фақат икки давлат расмийларининг регионал даражада ўтказган музокаралари ва маҳаллий аҳоли билан ўтказилган музокаралардан сўнг очилди.

Муаммо ҳали ҳам ҳал этилмаганини назарда тутадиган бўлсак, вазият ҳамон кескинлигича қолмоқда. Агар баҳсли ерлар муаммоси мувофиқлаштирилмаса, икки давлат ўртасида халқаро масштабдаги жиддий конфликт юзага келиши мумкин.

Муаммони Қирғиз Республикасининг “Қирғиз Республикасидаги айрим чегара олди ҳудудларига алоҳида мақом бериш ва уларни ривожлантириш тўғрисида”ги Қонунини амалга тадбиқ этиш орқали ҳал этиш мумкин. Бунинг учун Қирғизистон ҳудудидан ўтувчи йўл қурилиши учун маблағ ажратиш ва “Оқсой-Томдиқ” йўлига таалуқли масалани давлат даражасида мувофиқлаштириш лозим. Чегарани қаердан ўтказиш бўйича шартномага эришиш ва ерга эгалик ҳуқуқи бўлган жабрланганларга зарур бўлган ер компенсациясини тақдим этиш жараёнига маҳаллий аҳолини жалб қилиш зарур. Муамамо тинч йўл билан ҳал этилиши биланоқ, давлат қишлоқ аҳолисини ижтимоий пакет билан таъминлаши ва қишлоқ аҳолиси учун мўлжалланган давлат дастурларини амалга ошириши, пособиялар тўлаши ва чегар олди ҳудудларидан ёшлар миграциясини тўхтатиш учун ҳамжамиятларга сармоялар ётқизиши шарт.

4. “Муаммолар ва уларни ҳал қилиш” машқи

Ҳар бир иштирокчи биттадан қоғоз олади, унинг бир томонига ўз муаммосини, иккинчи томонига эса бу муаммони ҳал этиш йўллари ёзади. Шундан сўнг ҳамма қоғозлар бир қутига ташланади. Фасилитатор иштирокчилардан айлана бўлиб туришни ва қутига қоғозлардан исталганини биттадан олишни илтимос қилади. Ҳар бир иштирокчи олган қоғоздаги муаммони ва унинг ҳал қилиниши йўллари ўқийди. Шундан сўнг уни таҳлил қилади ва муаммони ҳал этишнинг муқобил вариантлари муҳокама қилинади. Муҳокама давомида фасилитатор иштирокчилар билан биргаликда мазкур машқнинг моҳиятини аниқлашга ҳаракат қилади.

Машқдан қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

- а) назарий жиҳатдан барча конфликтларни ҳал қилиш мумкинлигига қарамай, амалиётда ҳамма ечимлар ҳам адолатли ва барқарор бўлмаслиги мумкин. Конфликтларнинг асосий қисмини етарли даражадаги ресурслар бўлган тақдирда бартараф этиш мумкин, бироқ кўпинча бу ресурслар мавжуд бўлмайди. Айрим конфликтларни бартараф этишнинг имкони йўқ, чунки конфликтда иштирок этаётган қарама-қарши томонларнинг қадриятлари мутлақо бир-биридан тубдан фарқ қилади;
- б) конфликтнинг ҳал этилиши конфликтлашаётган томонларга боғлиқ, бироқ модератор ёки музокарачи ечим топиш жараёнини фасилитация қилиши мумкин;
- в) агар конфликт ижобий, яъни адолатли тарзда ва узоқ муддатли келишув асосида ҳал этилса, барқарор ривожланиш учун шароит яратилади.

Кейс. Чегара олди ҳудудларда мактаб ўқувчиларининг хавфсизлиги.

Кўктош қишлоғи Боткен вилоятининг Оқсой муниципалитетига қарашли. Қишлоқ Тожикистоннинг Исфара туманига мансуб бўлган Чорқу ва Сомониён қишлоқлари билан чегарадош. Бу қишлоқлар ўртасида мунтазам равишда кўп йиллардан бери ҳал этилмай қолаётган сув, ер ва яйловлар масаласи конфликтларга сабаб бўлиб келмоқда. Кўктош қишлоғи мактабига элтивчу йўл тожик қишлоғи орқали ўтади. Қирғиз ўқувчилар бу йўлдан ўтаётганида психологик ва бошқа турдаги босимларга дуч келмоқда, бу эса қишлоқлар аҳолиси ўртасида кўплаб конфликтларга сабаб бўлаётир.

Конфликтлар туфайли кўпчилик ўқувчилар мактабга бормасликка ҳаракат қилади, бунинг оқибатида улар билим олиш имкониятидан маҳрум бўлмоқда. Айни пайтда Тожикистон фуқаролари ўз фарзандлари қирғиз болалари томонидан босимга учраётганидан шикоят қилади. Таҳлил натижасида бунинг асосий сабаби бу икки чегара олди қишлоғининг муаммолари ҳал этилмагани икки халқнинг бир-бирига негатив муносабатда бўлишига асосий сабаб эканини аниқлади. Муниципалитет, маҳаллий ҳуқуқ-тартибот тузилмалари ва маҳаллий НДТлар жараёнга аралашиб, Қирғизистон ва чегаранинг нариги тарафидаги Тожикистон фуқаролари билан музокаралар ўтказди. Улар ёшлар учун форум-театр ташкил қилиб, спектаклда ҳар икки томон салбий муносабатдан нақадар қийналаётганини намойиш этишди. Бу умумий вазиятнинг яхшиланишига ҳисса қўшди, бироқ тез ва тўлақонли натижаларга олиб келмади. Чунки чегара олди муносабатлари кескинлигича қолмоқда, ёшлар ўртасидаги зўравонликлар, жабрланганлар ва миграция кўпаймоқда.

Эскалациянинг олдини олиш, зўравонликни бостириш учун доимий равишда конфликт иштирокчилари ўртасида мулоқот ва музокара ўтказиш, ҳар икки томоннинг ёшлари мулоқот қила олиши учун умумий майдонни яратиш, мактабларда ёшлар ўртасида толерантликни кучайтиришга қаратилган ўқув дастурларини жорий этиш шарт. Бундан ташқари, бу жараёнга ота-оналарни жалб қилиш, ҳамжамиятларда толерантлик маданиятини тарғиб қилиш, ота-оналарни оилада болаларни тўғри тарбия қилишга ўргатиш зарур. Ҳаммининг табиий ресурс-

лар чекланганини, барчага етмаслигини ва ҳозир бу муаммони ҳал этиш қийин бўлишини тушуниши жуда муҳимдир. Зўравонлик бу ўринда ҳеч қандай наф келтирмайди, аксинча вазиятни янада мураккаблаштиради.

Муайян ижтимоий-иқтисодий муаммолар мавжудлигига қарамай, барчани таҳқирлаш ва ноинсоний муносабатлардан ҳимоя қилишга қаратилган аниқ бир ўзини тутиш кодексига риоя қилиш зарур. Ноинсоний муносабатни қашшоқлик билан оқлаб бўлмайди. Баъзан ўзаро келишилган ҳаракатлар муаммони ҳал қилишга ёрдам беради. Масалан, ҳар икки ҳамжамият сўв йўқолишининг олдини олиш учун канал қуриши ёки уни бетонлаши мумкин, умумий ресурслардан умумий фойда кўриш учун биргаликда фойдаланиш янада адолатлироқ бўлар эди. Ҳар икки ҳамжамият бир-бирига яқин жойлашгани ва буни ўзгартириб бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда, умргузаронликнинг нисбатан осойишта усулини топиш ҳамда муаммоларни биргаликда ҳал этиш тараққиётнинг ягона омили бўлиши мумкин. Асрлардан бери бир-бирига душман бўлиб келган Европа мамлакатлари – Германия ва Франция – Иккинчи Жаҳон уриши якунланганидан сўнг айнан мана шу йўлни танлаб олган ва бу уларга катта наф келтирди. Яқин-яқинларгача битта давлатнинг бир қисми бўлиб келган Қирғизистон ва қўшни давлатлар ҳам мана шундай йўл тутса бўлмайдими?

“КОНФЛИКТ ТАҲЛИЛИ” ТАЖРИБАСИДАН ОЛИНГАН САБОҚЛАР

“Конфликт таҳлили” жараёни конфликтларни бартараф этиш ва олдини олишда бирламчи аҳамиятга эга. У назарий ва амалий қисмлардан иборат. Амалиётда тадқиқотчилар кўп қийинчиликларга дуч келади. Бу қийинчиликларни енгиб ўтишни ўрганиш учун биз ўз тажрибамиздан келиб чиқиб маслаҳатлар берамиз.

1. Логистика билан боғлиқ:

- ▶ маълумотлар тўплаш жараёнини уюштиришда танишларингиз ёрдамидан фойдаланинг;
- ▶ агар муаммо бир неча одам (команда) томонидан таҳлил қилинаётган бўлса, маълумот тўплаш жараёнини режалаштиришда команда аъзоларидан ҳар бирига аниқ вазифа берилиши шарт;
- ▶ сиз таҳлил қилаётган конфликт энг кескин (зўравонлик) босқичида бўлса, фокус-группалар ўтказманг;
- ▶ сифатли таҳлил ва тадқиқот ўтказиш учун анча вақт керак бўлади, буни режа тузаётганингизда эсга олинг;
- ▶ фокус – группаларда барча респондентларнинг мақоми тенг бўлиши керак;
- ▶ барча респондентлар улар жалб этилган тадқиқотларнинг барча типларида ўзларини эркин ҳис этаётганига ишонч ҳосил қилинг.

2. Тадқиқотчи:

- ▶ ёши катта одамлар (жумладан, ўқитувчилар ва ота – оналар) ёшлар иштирокидаги фокус-группаларда иштирок этмаслиги лозим, чунки улар ёшлар ўз фикрини эркин билдиришига тўсқинлик қилади.
- ▶ ташқи кўринишингиз ёки ўзингизни тутишингиз билан одамлар сизга ортиқча эътибор беришларига сабаби бўлманг;
- ▶ тадқиқотчилар икки нафардан кўп бўлмаслиги керак;
- ▶ таҳлил қилаётган конфликтнингизга нисбатан сезгир ва холис бўлинг;
- ▶ тадқиқотни бошлашдан олдин таҳлил ўтказиш воситалари билан танишиб чиқиш лозим.

3. Тадқиқот жараёни.

- ▶ тадқиқотнинг асосий мақсадини аниқлаб олинг ҳамда саволларни аниқ ифодаланг, саволлар барчага тушунарли (аниқ) бўлиши шарт;
- ▶ объектив бўлиш учун тадқиқот бошлангунига қадар иложи борича кўпроқ маълумотларни йиғиш керак;
- ▶ тадқиқот бошлангунига қадар ва якунланганидан сўнг экспертлар фикрни тингланг;
- ▶ Маълумот олиш усуллари:
 - аёллар қўмиталарига, оқсоқоллар судларига ва ёшлар кенгашларининг мутахассисларига мурожаат қилиб, уларга сизга қандай материаллар кераклигини тушунтиринг ва бу материалларни қаердан олиш мумкинлигини сўранг;
 - маҳаллий НДТлар ва халқаро ташкилотларга мурожаат қилиш мумкин;

5-СЕССИЯ: МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ УСЛУБЛАРИ

- мавзуга оид архив материалларини кўриб чиқиш мумкин;
- интернет-ресурслардаги қидирув тизимларидан фойдаланинг.
- ▶ Сизга маълумот бериши мумкин бўлган одамлар, айрим сабабларга кўра, сиз билан учрашиши хоҳламаслиги ёки маълумот беришдан бош тортиши мумкин, бу ҳолатда:
 - агар сиз мурожаат қилган одам ўз мажбуриятларидан келиб чиқиб сизга маълумот беришга мажбур бўлса, унга буни эслатинг ва зарур бўлса босим кўрсатинг;
 - сизга маълумот беришдан бош тортаётган одамларга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган шахслар (танишлар, қариндошлар ва бошқалар)га мурожаат қилинг;
 - маълумот берадиган одам таъқибга олиниши ёки унинг хавфсизлигига таҳдид эҳтимоли бўлса, унга исми сир сақланиши кафолатланишини, унинг исми тилга олинмаслигини, у берган маълумот бошқа ташкилотларга тақдим этилмаслигини билдириг. Сиз ҳар қандай вазиятда ҳам конфиденциалликни таъминлашингиз керак. Сиз бу ҳақда ҳатто дўстларингизга ҳам айтмаслигингиз керак. Сиз ваъдангизда тура оласизми ёки йўми? Мана шуни ҳам ўйланиб кўринг, агар ваъдангизда тура олмасангиз, сўз берманг!
 - тадқиқотни ўтказишга ҳақли эканингизни тасдиқловчи ҳужжатларни кўрсатинг;
 - берилган маълумот учун респондент сиздан ҳақ сўрайдиган бўлса, унга суҳбат бошланишидан олдин тақдим этилган маълумот учун ҳақ тўланмаслигини айтинг, иложи бўлса, бундай одам билан интервью ўтказишдан қочинг.
- ▶ Маълумотнинг ҳақонийлигини текширинг:
 - агар савол муҳим бўлса, уни турли усулларда бир респондентга бир неча марта беринг;
 - “триангуляция” (бир саволни уч одамга бериш)дан фойдаланиб, уларнинг жавоблари бир-биридан қандай фарқланишни кузатинг. Бу услуб, албатта, шахсий тажриба билан боғлиқ саволларга тааллуқли эмас, чунки ҳар бир одамнинг тажрибаси ҳар ҳил (ҳар қандай ҳолатда ҳам умумий тасаввур ҳақида нисбатан аниқроқ тушунчага эга бўлишингиз учун бир неча одамга савол беришингиз керак). Бу ерда гап қуйидагига ўхшаш саволлар ҳақида кетаяпти: аввалги йилларда мактабда рэкет мавжуд эдими; ўтган йили ўз ихтиёрига қарши равишда бу қишлоқдан мажбуран ала кучуу услуби билан ўғирлаб кетилган қизлар сони қанча?
 - муқобил нуқтаи назарга эга бўлиш учун мавзуингиз доирасида эксперт ҳисобланган шахсларга мурожаат қилинг, бироқ “ўткинчи” экспертлар айтган ҳамма гапларга, айниқса сизда бевосита маҳаллий манбалардан олинган маълумотлар бўлса, ишонаверманг, ўзини эксперт сифатида тақдим қилган ҳар бир одам ҳам ҳақиқатан эксперт бўлавермайди.
- ▶ Фокус-группаларда муҳокамалар ўтказиш:
 - агар фокус-группада аёллар ва эркеклар иштирок этаётган бўлса, кўпроқ эркеклар гапирарди, аёллар эса кўпинча жим ўтиради. Шунинг учун фокус-группаларни алоҳида-алоҳида ва турли вақтларда ўтказиш керак. Аёллар учун фокус-группа улар учун белгиланган вақт доирасида ўтказилаётганига эътибор қаратинг! Уй юмушлари кўп бўлган аёлларни ортиқча вақтини олманг.
 - Агар респондент билан унинг уйида суҳбатлашаётган бўлсангиз ёки қандайдир муаммони муҳокама қилаётган бўлсангиз, уй эгасининг эътибори чой дамлашга эмас, сизга қаратилганига ишонч ҳосил қилинг ва шундан сўнггина гап бошланг;
 - Агар ката ёшдаги одамлар ва ёшлар битта фокус-группада қатнашаётган бўлса, ёшлар ҳам ўз фикрларини эркин ифода эта олмайдилар. Бундан келиб чиқадики, фокус-группалар алоҳида ўтказилиши керак. Идеал ҳолатда тўртта фокус-группа - қизлар, катта ёшдаги аёллар, йигитлар ва катта ёшдаги эркеклар – ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади.
 - Агар уй хўжалигига раҳбарлик қилаётган ёлғиз аёллар мавзуси муҳокама қилинаётган бўлса, ўз ўзидан барча аёлларни эмас, бева қолган ёки эрлари миграцияга кетгани туфайли ёлғиз яшашга мажбур бўлаётган аёллар таклиф қилиниши керак.
 - Одамларни гуруҳларга бўлаётганда, иштирокчилар ўртасида бир-бирларига нисбатан агрессия бўлиши эҳтимолини назарда тутишни ўрганинг. “Нозик” муаммоларни муҳокама қилиш учун бир-бирига қарама-қарши бўлган одамларни бир гуруҳга тўплаб, вазиятни кескинлаштирманг. Сиз медиатор ҳам, музокарачи ҳам эмаслигингизни тушунишингиз керак. Конфликтлашаётган ҳар бир томон билан уларнинг позициясидан келиб чиқиб, алоҳида-алоҳида суҳбатлашиш ўринли бўлади. Одамлар уларнинг позициялари эътиборга олинаётган пайтда ўз позицияларини осонгина ўзгартиришлари мумкин.

5-СЕССИЯ: МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ УСЛУБЛАРИ

Тадқиқот режаси намунаси (август, 2013)

Мавзу: Қирғизистоннинг Оқсой ва Ақтатир, Тожикистоннинг Воруҳ ва Чорқу қишлоқлари ўртасидаги чегара олди конфликти эскалациясида ёшларнинг роли.

Мақсад: Бир томондан Оқсой ва Ақтатир, иккинчи томондан Воруҳ ва Чорқу қишлоқлари ўртасидаги чегара олди конфликти эскалациясида ёшларнинг роли қандай бўлганини таҳлил қилиш.

Режалаштирилган тадбир	Тадқиқот босқичлари	Тадқиқот услуби	Тадқиқотни ўтказиш вақти	Масъул
Конфликтга оид материал ва ҳужжатлар билан ишлаш	Мазкур мавзуга оид бошқа ташкилотлар ва ОАВлар томонидан эълон қилинган материаллар билан танишиш. Эслатма: Ўқиган нарсаларингизнинг барчасига ишонманг, негаки материални эълон қилган одамнинг билимлари чекланган ёки ўз манфаатлари бўлиши мумкин. Хотиржам равишда фақат исботи мавжуд ахборотдан фойдаланинг	Контент таҳлил	8-9 август, 2013 й.	
Маълумот тўплаш логистикаси бўйича тренинг	Фокус –группада муҳокама ўтказиш вақтини аниқлаш, бунда аёллар ва эркеклар ҳамда интервью учун қулай вақтни танлашга эътибор бериш керак		7 август, 2013 й.	
Ҳар икки томоннинг ёшлари билан учрашув	Конфликтнинг масштаби ва ўзига ҳос жиҳатларини аниқлаш; ёшларнинг конфликтга нақадар жалб қилингани даражасини аниқлаш	Фокус-группа, интервью	9 август, 2013 й.	Гульмайрам Дильшат
Маҳаллий ҳокимият вакиллари билан учрашув	Конфликт оқибатларини, конфликтни бартараф этишда маҳаллий ташкилотлар чора-тадбирларини аниқлаш	Интервью	9 август, 2013 й.	Аббас Адилет
Тожикистон НДТлари вакиллари билан учрашув	Конфликт сабаблари ҳақида тожик вакиллари фикрини билиш ва конфликтга жалб қилинган ёшларнинг ижобий ва салбий тадбирларини аниқлаш	Интервью	9 август, 2013 й.	Айзада Мавлан

5-СЕССИЯ: МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ УСЛУБЛАРИ

Реажалаштирилган тадбир	Тадқиқот босқичлари	Тадқиқот услуги	Тадқиқотни ўтказиш вақти	Масъул
Экспертлар билан учрашув	Тўпланган маълумотларни экспертлар билан таҳлил қилиш ва уларнинг фикрларини тинглаш	Фокус-группа, интервью	9 август, 2013 й.	
Йиғилган материаллар асосида конфликт таҳлили воситаларини қўллаган ҳолда ёшларнинг ролини таҳлил қилиш	Тўпланган материалларни “Конфликт дарахти”, “Картография”, “Конфликт букриси” ва “Пиёз” воситалари ёрдамида таҳлил қилиш	Команда ва кичик гуруҳларда ишлаш	9-10 август, 2013 й.	
Таҳлил асосида кейс ёзиш	Кейсни ёзиш, экспертлар билан консультация	Командада ишлаш	9-10 август, 2013 й.	

Қант шаҳридаги 4 –сонли ва Люксембург қишлоғидаги Я.Я. Ваккер номидаги ўрта мактабда амалга оширилаётган “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳаси

Жалилбек Данияр ва Толомбаева Нуржан, тенг даражадаги устозлар, 11-синф

Биз “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳасини тадбиқ этишда иштирок этаётганимиздан жуда хурсандмиз. Бу проект бизга яхши томондан таъсир қилди, лидерлик, фаол фуқаролик позицияси, очиқ мулоқот, қарор қабул қилиш каби сифатларни ривожлантирди, дунёқарашимизни кенгайтирди.

Биз уч кунлик тренингда иштирок этиш орқали тажриба ва билим тўладик. Бу билимларни бугунги кунда 4 – ўрта мактабнинг 8-10-синфларига ўргатмоқдамиз. Биз бу лойиҳага бошқа мактабларни ҳам жалб қилишга қарор этдик. Люксембург қишлоғидаги Я.Я. Ваккер қишлоғидаги мактаб ўқитувчилари ва директорининг розилиги билан, биз бу ерда 25 кишидан иборат гуруҳни ташкил қилдик. Икки ой оралиғида биз иккита мактабда тренинглар ўтказдик. Бизнинг командамиздаги болалар кечгача ўйида компьютер олдида бекор ўтирмай, кўчаларда саргузашт излаб юрмай, бўш вақтини самарали ўтказаетганини ҳис қилиш жуда қувончлидир. Бу бизни янада илҳомлантирмоқда, бундан буён ҳам ўсгимиз, билимларимизни оширгимиз, тажриба-мизни тенгдошларимиз билан ўртоқлашгимиз келади.

Лойиҳа жуда катта билим ва тажриба тўплаш имкониятини яратади, бундан ташқари, лойиҳа доирасида битта командага турли характердаги, нуқтаи назардаги, билим даражаси ва миллати, эътиқоди турлича бўлган болаларни тўплашга муваффақ бўлдик. Лекин биз ҳаммамиз бирга бир масалани ҳал қилаяпмиз ва тенг ҳуқуқли асосда ўқимоқдамиз. Шунинг учун биз “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳасидан миннатдормиз.

Пост-тест

Қуйидаги мавзулар бўйича билимларингизни қандай баҳолайсиз?

<i>Мавзу: “Конфликт” атамасининг умумий тушунчаси</i>	Мен маълумотни яхши биламан	Менда тасаввур бор	Мен етарли маълумотга эга эмасман
Конфликт нима?			
Конфликтнинг қандай типлари мавжуд?			
Конфликтнинг қандай сабаблари бўлиши мумкин?			
Конфликтли вазиятларда ўзини тутиш стиллари <ul style="list-style-type: none"> - Рақобат (назорат, ҳукумронлик) - қочиш - мослашиш - мураса - муаммони ҳал этиш 			
<i>Мавзу: Конфликтни таҳлил қилиш воситалари</i>	Мен маълумот билан яхши танишман	Менда тасаввур бор	Мен етарли маълумотга эга эмасман
Конфликт таҳлили нима? Конфликтни нега таҳлил қиламиз?			
“Конфликт букриси” Конфликт босқичлари қандай баҳоланади?			
“Конфликт дарахти” Конфликт сабабларининг узвийлиги ва оқибатлари			

5-СЕССИЯ: МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ УСЛУБЛАРИ

1

<i>Мавзу: Маълумот тўплаш услублари</i>	Мен маълумот билан яхши танишман	Менда предмет ҳақида тасаввур бор	Маълумот билан яхши таниш эмасман
Ахборот тўплаш усуллари: Интервью			
Контент-таҳлил			
Фокус-группа ёки гуруҳдан интервью олиш			
Анкеталаштириш			

Шарҳлар:

Медиация

02

Конфликтологияда медиация
асослари

41

Медиация жараёни

45

КИРИШ

Кириш

Медиация доимо конфликтларни ҳал этишдаги самарали восита бўлган. Бу структуралаштирилган жараён бўлиб, унда конфликтлашаётган томонлар ўзларининг муаммолари ва саволларини муҳокама қилади, ўз манфаатларини аниқлаштиради ҳамда учинчи нейтрал томон ёрдамида зиддиятни бартараф этиш учун ўзаро мақбул бўлган бир қарорга келиш вариантларини излайди. Назардан шуни ҳам қочирмаслик керакки, медиатор муайян ахлоқий масалаларда нейтрал бўла олмайди. Демак, икки томон таклиф қилган ечим медиация жараёнига жалб қилинмаган учинчи шахсларнинг қонуний манфаатлари ҳисобидан бўлмаслиги керак.

Мазкур бўлимнинг мақсади – мазкур методни қўллаш орқали ўз ҳамжамиятларидаги турли конфликтларни ҳал эта олишлари учун ёшларнинг медиация тўғрисидаги информативлигини ошириш.

Мазкур бўлимда медиация асослари ва типлари тўғрисида маълумот олиш мумкин. Бўлимда медиатор ҳақида, унинг функциялари ва у эга бўлиши лозим шахсий жиҳатлар ҳақида тўла тушунча берилган. Мавзу тушунарли бўлиши учун реал ҳаётдан олинган медиация тўғрисидаги кейслар келтирилган.

Бўлим режаси:

Пре-тест

1-сессия. Конфликтологияда медиация асослари

2-сессия. Медиация жараёни

Медиацияда қадамба қадам ҳаракат. Медиациянинг 5 қадами.

Пост-тест

Пре-тест

1. Конфликтлар асосан эркаклар ўртасида бўлиб ўтади?

Қўшиламан

Қўшилмайман

2. Конфликтлар асосан аёллар ва эркаклар ўртасида бўлиб ўтади?

Қўшиламан

Қўшилмайман

3. Конфликтли вазият зўравонлик билан ўтиши нормал ҳодисами?

Ҳа

Йўқ

4. Конфликтларни зўравонлик ҳаракатлари билан самаралироқ ҳал қилса бўлади?

Қўшиламан

Қўшилмайман

5. Конфликтларни зўравонлик қўлламай ҳал қилиш мумкин?

Қўшиламан

Қўшилмайман

6. Конфликт медиацияси учун четдан объектив одамни таклиф қилиш фойдали бўлади?

Ҳа

Йўқ

«Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим»нинг иккинчи қўлланмаси билан танишиш

2015 йилнинг январида республика бўйлаб “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” қўлланмасининг иккинчи қисми билан таништириш бўйича 8та тренинг ўтказилди. Тренинглар “Конфликтлар таҳлили. Медиация асослари. Қишлоқни умумий баҳолаш” мавзулари доирасида бўлиб ўтди.

Тренингдан мақсад тенгдош устозларни қўлланманинг иккинчи қисмидан фойдаланишга ўргатиш ҳамда уларни ўз гуруҳларида сессиялар ўтказишга тайёрлаш эди. Шунингдек, жамиятда барқарорликни таъминлаш, конфликтларни профилактика қилиш, зиддиятларнинг келиб чиқиш сабабларини тадқиқ этиш, уларнинг олдини олиш ва барқарорликни сақлаб қолишда, бирдамликни мустаҳкамлашда, мамлакатимизда барқарор ривожланишни таъминлашда Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) методидан фойдаланиш ҳам мақсад қилиб қўйилган.

Ўш вилоятида ўтказилган тренинглардан бирида тенгдош устозлар амалиётда ҳам иштирок этди. Тенгдош устозлар маҳаллий аҳоли билан биргаликда Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) методидан фойдаланган ҳолда қишлоқ ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шароитларини баҳоладилар. Амалий иш чоғида тенгдош устозлар ўзларининг конфликтли вазиятларни олдини олиш кўникмаларини амалда мустаҳкамлаган ҳолда маҳаллий аҳоли билан ишлашни ўргандилар.

01

КОНФЛИКТОЛОГИЯДА МЕДИАЦИЯ АСОСЛАРИ

Сессия мақсади: Иштирокчиларнинг конфликтологияда медиация асослари тўғрисида маълумотга эгалик даражасини ошириш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Номланиши	Метод	Вақт, мин.
1	Ўтган мавзунини такрорлаш	Қор тўп	10
2	Медиация нима дегани?	Фикрий ҳужум	20
3	Медиация типлари	Мини-лекция, муҳокама	30
4	Ким медиатор бўла олади?	Ролларга бўлинган ўйин, муҳокама	45
5	Сессияда олинган маълумотларни мустақамлаш, уйга вазифа	Савол-жавоб, маълумот тўплаш	15

1. Ўтилган мавзунини такрорлаш

Иштирокчилар айлана шаклида туради. Фасилитатор қоғоздан қор тўп ясади. Шундан сўнг у ўтилган мавзу бўйича савол беради. Масалан: Конфликт таҳлили нима? Саволни бериш жараёнида у қор тўпни исталган иштирокчига отади. Қор тўпни илиб олган иштирокчи саволга жавоб бериб, тўпни бошқа иштирокчига отади ва ўтилган мавзулар бўйича савол беради. Сўнги иштирокчи саволга жавоб бермагунча ўйин шу тарзда давом этади.

2. Медиация нима дегани?

Фасилитатор фикрий ҳужум услубини қўллаган ҳолда иштирокчилардан медиация ҳақидаги тасаввурларини сўрайди. Масалан, “медиация” атамасини қандай тушунасиз ёки шу каби бошқа саволни бериш мумкин.

Фикрий ҳужумдан сўнг иштирокчиларга конфликтларни ҳал этиш воситаси бўлган медиация атамасининг аниқ тавсифи тушунтирилади.

Медиация – бу конфликтлашаётган томонларнинг минимал талабларига жавоб берувчи ҳолис учинчи томоннинг аралашувидир. Медиатор конфликтни бартараф этиш йўлларини таклиф қилибгина қолмай, томонларни ишонтиришга ҳаракат қилади ва бу музокаралар олиб бориш жараёнининг характери жиҳати ҳисобланади.

Медиатор конфликтлашаётган томонларга ўз позициялари асосида турлича нуқтаи назарлар ва манфаатлар ётганини англашлари учун аниқлаштирувчи саволлар беради.

Шундай қилиб, конфликтлашаётган томонлар медиатор ёрдамида ўзларининг асосий талабларини қондирувчи ечимларини топишлари мумкин. Медиация жараёни томонларнинг позицияларига чуқурлашмаган ҳолда бу позициялар асосида қандай манфаатлар ва талаблар борлигини аниқлашга ҳамда туташ нуқталарни топишга имконият яратади.

Медиаторнинг конфликтни бартараф этишдаги иштироки унинг ҳолислиги ва конфликт иштирокчиларининг унга нисбатан ишончига асосланишини тушуниш шарт.

Медиатор ўзининг четдан келган шахс позициясига таянган ҳолда ўзи учун равшан бўлган ечимни таклиф қилиш билангина чекланмаслиги керак. Аслида, медиатор дастлаб томонларнинг ҳар бири билан алоҳида-алоҳида учрашиб, уларнинг позицияси, манфаати ва эҳтиёжларини тушуниб олиши шарт. Шундан сўнг у томонлар билан мунтазам музокаралар ўтказиб, муаммони ҳал этишнинг ҳар икки томон учун мақбул бўлган йўллари таклиф қилади. Вақт ўтиши билан бундай йўллар кўпайиши мумкин ва томонлар ўртасидаги эҳтимолий битим рамкалари тобора аниқлашиб боради. Бу босқичда томонлар учрашиши ва медиатор ҳар икки томонни муроасага келтира оладиган ҳамда ечим топилишига сабаб бўладиган саволларни муҳокамага қўйиши мумкин. Бу эса конфликтлашаётган томонлар ўртасидаги ишончнинг мустақамланишига ва эришилган шартнома шартларининг бажарилиши юзасидан музокараларнинг давом эттирилишига сабаб бўлади.

Ниманидир кафолатлаши ва ҳатто “сотиб олиши”, яъни қабул қилинган келишим учун моддий фойда таклиф қилиши мумкин бўлган музокарачилардан фарқли ўлароқ медиаторнинг одамлар орасидаги шахсий обрўсидан бошқа ресурслари йўқ. Шундан келиб чиқилса, медиация - бу медиаторнинг профессионал кўникмалари, шунингдек, ҳолислиги, виждони ва обрўсига асосланган санъатдир.

“Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” курси доирасида медиация оила, мактаб, маҳаллий ҳамжамиятда конфликтларни бартараф этиш, барчанинг тинчлиги ва хавфсизлигини, шунингдек, ёшларнинг ва жамиятнинг тенг ҳуқуқли равишдаги бирдамлигини таъминлашга йўналтирилган восита сифатида кўриб чиқилади.

3. Медиация типлари

Фасилитатор иштирокчиларга қуйида келтирилган медиация типлари ҳақида гапириб беради ва шундан сўнг муҳокама бошланади. Бугунги кунда глобал даражада медиациянинг турли стиллари ва типлари мавжуд. Медиациянинг бизнинг мамлакатимизда кенг қўлланиладиган учта энг асосий стили ёки типини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Булар: фасилитатив, баҳоловчи ва трансформатив медиациядир.

1) **Фасилитатив медиация** – бу конфликтлашаётган томонларга медиаторнинг таклиф ва тафсияларисиз конфликтни ўзлари бартараф этиш имкониятини берувчи медиация жараёнидир, медиатор конфликтлашаётган томонлар ўртасида ҳолис учинчи томон сифатида намоён бўлади.

2) **Баҳоловчи медиация** – учинчи томон фақат муаммони ёки конфликтни теран ўрганганидан сўнггина конфликтлашаётган томонларга таклиф ва маслаҳатлар бериш, шу орқали конфликтлашаётган томонлар ўртасидаги туташ нуқталарни топшига кўмак кўрсатиш мақсадида жалб этиладиган жараён дир. Бу жараёнда медиатор ўз навбатида муаммони ўрганади ва аниқлайди, томонларнинг ҳар бири билан уларнинг манфаатларини аниқлаш мақсадида алоҳида-алоҳида учрашади. Шундан сўнг медиатор барча конфликтлашаётган томонлар минимал эҳтиёжларини қондира оладиган ўзаро манфаатли битимга кела олишлари учун таклифларни ишлаб чиқиш мақсадида томонлар ўртасидаги воситачи сифатида майдонга чиқади.

3) Трансформатив медиация фасилитатив медиацияга ўхшаб кетади, бироқ асосий эътибор конфликтлашаётган томонларнинг масъулиятларни кучайтиришга қаратилади ҳамда конфликтни қарши томон нўқтаи назаридан туриб кўриб чиқишга ундайди.

4. Ким медиатор бўла олади?

Медиатор – учинчи томон бўлиб, у:

- музокараларни енгиллаштиради;
- одамларга ўз манфаатлари ва эҳтиёжларини аниқлашда ёрдам беради;
- музокараларнинг осойишта ва конструктив асосда қурилишига кўмаклашади;
- одамларга ўз манфаатлари ва эҳтиёжларини пухта ўйлаб олишга кўмаклашади;
- конфликтлашаётган томонларнинг асосий эҳтиёжлари қарама-қарши томонлар тарафидан эътиборга олинган ва қабул қилинган шароитда муаммонинг самарали ва барқарор мувофиқлаштирилишига ёрдам беради.

Медиация жараёнида медиатор қуйидагиларга амал қилиши лозим:

- ҳар икки томон ишонадиган даражада конфликтлашаётган томонлар ва конфликт моҳиятига ҳолис бўлиш;
- ишонч ва ҳурмат; медиатор томонлар гапиришни истамаётган масалаларни қай тарзда ирод этишни билиши, шунингдек, конфликтлашаётган томонлар ўртасидаги баҳс кескинлашиб бораётганда медиатор вазиятни юмшата олиши керак;
- конфликтлашаётган томонлар позициялари асосларини ташкил қилувчи муаммолар, манфаатлар ва эҳтиёжларни тўла маънода тушуниш учун яхши таҳлилий кўникмаларга эга бўлиш;
- эшитишни билиш ва ўз вақтида аниқлаштирувчи саволларни бериш;
- конфликтлашаётган томонлар ўзаро таъсир ўтказишга ҳаракат қилаётган пайтда босимларга қарамай, хотиржам, сабрли ва бардошли бўлиш;
- муҳокама қилинаётган масалада шахсий манфаатга эга бўлмаган ҳолда конфликтнинг барча томонлари манфаатларига жавоб бера олувчи келишувга эришишда конфликтлашаётган томонларга ёрдам бериш.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқадикки, томонлар медиаторни билиши ва конфликтлашаётган томонлардан камида биттаси ундан медиацияни ўтказишни илтимос қилиши керак. Шундан кейин медиатор ўзини конфликтлашаётган иккинчи томонга медиатор сифатида таклиф қилиши ва уларнинг розилиги билан медиацияни ўтказиши лозим. Бироқ амалда конфликтлашаётган томонлардан бирортаси ҳам медиаторга ёрдам сўраб мурожаат қилмайди, лекин улар ҳар ҳолда медиаторлик кўникмасига эга одамлар борлигини билишади. Бундай ҳолатда медиаторга, масалан, конфликтда иштирок этмаётган ўқувчи мурожаат қилиши мумкин ва у конфликтлашаётган томонларга, агар улар шунини истасалар, медиация жараёнини учинчи одам, масалан, талаба ўтказишини таклиф қилиши эҳтимол.

“Апельсин” ролларга бўлинган ўйини

Ролларга бўлинган ўйинни ўйнаш учун уч нафар кўнгилли таклиф қилинади. Улар вазифа билан таништирилади. Шундан сўнг улар саҳна кўринишини намоиш этишади. Улардан бири опа, иккинчиси сингил, учинчиси она ролини ўйнаши керак.

«Апельсин»: Опа –сингил столда турган битта апельсинни талашиб конфликтга киришди. Шу пайт хонага она кириб, қизлардан улар нега жанжаллашаётганини сўрайди. Опа унга мевали пирог учун апельсиннинг пўстлоғи кераклигини, сингил эса апельсиндан шарбат тайёрламоқчи эканини айтади. Опа-сингиллар онадан уларнинг муаммосини ҳал қилиб беришни илтимос қилади. Уларнинг сўзларини эшитган она апельсинни пўстлоғидан тозалаб, пўстлоқни катта қизига, мевани кичик қизига беришни таклиф қилади. Ҳар икки томон бунга рози бўлади ва уларнинг эҳтиёжи қондирилади.

	Опа	Сингил
Позиция	Апельсинни олиш	Апельсинни олиш
Манфаатлар	Апельсин пўстлоғини мевали пирог учун ишлатиш	Апельсин мевасидан шарбат тайёрлаш
Эҳтиёжлар	Дугонасининг туғилган куни учун пирог тайёрлаш	Чанқоқни қондириш

Бу ўринда она медиатор сифатида намоён бўлади. Конфликтни медиация воситасида ҳал этиш жараёнида конфликтлашаётган томонларнинг позициялари, манфаатлари ва эҳтиёжлари эътиборга олинади.

Инсценировкадан сўнг иштирокчилар муаммони муҳокама қиладилар ва ўз ҳаётларида юз берган ва барча томонларнинг эҳтиёжини қаноатлантириш орқали ҳал этиш мумкин бўлган шу каби беъмани конфликтларни эслашади. Баъзан учинчи томон конфликтлашаётган томонларни ўз манфаатларини аниқлаштириб олишга ва улар ўзаро мувофиқлаша олишини ўйланиб кўришга мажбур қилиши лозим.

Кўплаб конфликтларни медиация ёрдамида ҳал қилиш мумкин, бироқ айрим пайтларда манфаатлар шу қадар ўзаро мос келмаслиги мумкинки, бундай ҳолатларда конфликтни мавжуд ресурслардан фойдаланган равишда бартараф этишнинг иложиси йўқдай кўринади. Лекин мана шундай вазиятларда ҳам, айрим пайтларда, конфликтлашаётган томонлар қарама-қарши томоннинг асосли эҳтиёжларини тушунишга ҳаракат қилиб, вазиятнинг ортиқча даражада кескинлашиб кетишининг олдини олиши мумкин.

5. Сессияда олинган билимларни мустаҳкамлаш ва уй вазифаси

Мазкур сессияда иштирокчилар медиация нима экани ва медиация типлари билан танишдилар. Конфликтли вазиятларда медиация зарур экани ва медиатор ким эканини аниқлаб олдилар.

Уй вазифаси.

Иштирокчилар кейинги сессияда кимдандир эшитган ёки ўзлари қатнашган ёхуд гувоҳ бўлган конфликтли вазиятни эсга олишлари керак. Улар ўзлари ёки учинчи томон, медиатор қарама-қарши томонларнинг манфаатларни ва эҳтиёжларни таҳлил қилиш орқали конфликтни тинч йўл билан бартараф эта олиши мумкин эдими, деб ўйланиб кўришлари лозим.

Хулоса: Мазкур сессияда иштирокчилар медиация ўзаро мос келмайдигандай кўринадиган манфаатларни кундалик равишда қайта кўриб чиқиш воситаси эканини билиб олдилар. Ҳар бир томоннинг манфаатларини таҳлил қилиш орқали томонларнинг ўзлари ёки томонлар ўртасидаги муносабат конфликтли ёки муаммо ўта баҳсли бўлса, медиатор хизматидан фойдаланган ҳолда муаммони барча томонларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳал этиш мумкин. Томонлар медиаторнинг роли муҳим эканини ва медиатор бўлиш учун нималарни билиш лозимлигини тушунишади. Масалан, барча фарзандларининг ишончига эга меҳрибон она ўз фарзандларига яхшиликни истаб, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиб, медиатор бўла олиши мумкин. Конфликтлашаётган томонларнинг ҳақиқий дўсти ёки қишлоқдаги ҳурматли оқсоқол ҳам бу вазифага кириша олади. Шунинг учун ҳам биз бу каби одамлардан маслаҳат сўраймиз ва конфликтли вазиятларни бартараф этишда улардан ёрдам кутаимиз.

02

МЕДИАЦИЯ ЖАРАЁНИ. МЕДИАЦИЯНИНГ БЕШ БОСҚИЧИ

Сессия мақсади: иштирокчиларга медиациянинг беш босқичи тўғрисида маълумот бериш ва уларни амалиётда қўллашга ўргатиш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Сессия номи	Услуг	Вақт, мин.	Материаллар
1	Ўтилган сессияни такрорлаш	“Чўпни илиб ол” Машқи	10	Чўп
2	Медиация ўтказишга тайёргарлик	Мини-лекция	15	
3	Медиация нима? Медиация тушунчаси билан танишиш	Мини-лекция	25	
4	Конфликтли вазият тавсифи. Баҳсли позицияларни аниқлаш. Конфликтни бартараф этиш учун умумий ечимларни топиш	Мини-лекция	25	
5	Мавзуни амалий мустаҳкамлаш. Кейс билан ишлаш	«Кўзгу» машқи	40	Кўзгу ёки видео тасвирга олувчи ускуна
	Пост-тест		5	

1. Ўтилган сессияни такрорлаш

Барча иштирокчилар айлана шаклида туриб, навбатма-навбат санокдан ўтадилар. Иштирокчилардан бири қўлида чўп билан айланадан чиқади ва исталган иштирокчининг номерини айтиб, чўпни ирғитади ва жойига бориб туради. Номери айтилган бола югуриб бориб, чўпни илиб олиши керак. Чўпни ким ила олмаса, ўтилган мавзунини айтиб бериши керак, кейин у бошқа номерни айтади ва чўпни ирғитади. Ўйин шу тарзда иштирокчилар ўтилган мавзу юзасидан асосий материалларни айтиб бўлгунига қадар давом этади.

Фасилитатор ҳар бир иштирокчига бир варақдан қоғоз беради. Улар бу қоғозга ўзлари эшитган ёки қатнашган ёҳуд гувоҳи бўлган конфликтли вазият ҳақида ёзадилар (бу уларнинг уйга вазифаси эди!). Шундан сўнг улар бу қоғозни сумкаларига соладилар.

2. Медиация ўтказишга тайёргарлик

Фасилитатор иштирокчилардан медиация ўтказишга тайёргарлик тўғрисидаги фикрларини сўрайди ва ҳар бир иштирокчи бунинг учун нима қилиш кераклигига оид фикрларини айтади.

Медиация ўтказишга тайёргарлик – конфликтлашаётган томонлар билан шахсий учрашувлар, уларнинг ҳикояларини эшитиш, медиация ўтказиш учун уларнинг бевосита розилигини олиш ва бу жараённинг асосий қоидалари ҳамда шартларини келишиб олишдан иборат.

Иштирокчилар учун топшириқ

Иштирокчилар жуфт-жуфт бўлиб ўтириб, шериклари билан ўз тажрибаларида бўлган конфликт ҳақидаги фикрларини айтиб берадилар. Шундан сўнг ўзаро суҳбатларидан келиб чиққан ҳолда уларга конфликтли вазиятни бартараф этишнинг энг яхши ечимини топиш илтимос қилинади. Ҳар бир жуфтлик ўз ечимини барча тенгдошларига тақдим этиши керак. Гурӯҳ тақдим этилган ечимлардан энг яхшисини танлаб олади ва фасилитатор уни ёзиб олади.

3. Медиация нима? Медиация билан танишиш. Конфликтли вазият баёни.

Медиация – бу конфликтни медиатор ёрдамида конфликтлашаётган томонларнинг шахсий учрашувлари орқали бартараф этиш.

Кириш.

1-босқич. Медиациянинг бу босқичида медиатор конфликтлашаётган барча томонлар билан учрашади, ўзини таништиради, унга ким мурожаат қилганини тушунтиради. Бу босқичда медиаторнинг мақсади конфликтли вазиятнинг деталлари, шунингдек, манфаатлар, эҳтиёжлар ва позицияларни ўрганишдан иборат. Айни пайтда медиацияни олиб бориш қоидалари тушунтирилади. Қоидалар қуйидагича: қарама-қарши томонни ҳақорат қилмаслик ва сўзини бўлмаслик, оғир-босиқ, рационал ва оқил бўлиш.

Таблица тузиш ёки матнга қуйидагиларни қўшишни таклиф қиламан: “**Муҳим:** медиация жараёнидаги барча нарсалар махфий сақланиши лозим. Медиацияга тайёргарлик пайтида медиаторга тақдим этилган ёки медиация жараёнида ишлаб чиқилган ҳар қандай маълумот, ёзув ва бошқа ҳужжатлар махфий ҳисобланади”. Бу қоида жараён иштирокчиларига аниқ айтиш лозим.

Айрим пайтларда медиатор конфликтлашаётган томонлар иштирокидаги учрашувдан олдин конфликтнинг ҳар бир томони билан шахсан учрашади, негаки, конфликтлашаётган томонлар дастлаб умумий учрашувга рози бўлиасликлари мумкин.

2-босқич. Конфликтли вазият баёни.

Медиатор ҳар бир томондан конфликтни ўз сўзлари билан баён этишни илтимос қилади. Бу ўринда бошқа иштирокчиларни айблаш ноўрин бўлади, фақат конфликтли вазиятни барча

томонларнинг манфаатини ҳисобга олган ҳолда объектив баён этиш зарур. Турли манфаатлар объектив баён этилаётган пайтнинг ўзида ечим топилиши мумкин.

Ҳар бир томонга муайян вақт берилиши лозим ва бу вақт давомида ҳеч ким гапираётган одамнинг сўзини бўлиши керак эмас; медиатор вақтни кузатиб боради ва томонларни бир дақиқа аввал огоҳлантиради. Медиатор гапираётган одамларнинг сўзларини диққат билан тинглаётганини намойиш этиши, уларнинг нутқи эмоция ва айблов руҳида эмас, конструктив ва рационал бўлишини кузатиб бориши лозим. Медиатор нутқларни қайд этиб боради, шундан сўнг у нутқларда манфаатлар ва эҳтиёжларга оид масалалар бўйича жавоб берилмай қолган асосий масалаларда тўхталади. У ҳамма бир ҳил гапни эшитганини тасдиқлаш мақсадида томонларнинг нутқларини қисқа хулосалайди ҳамда томонларга ажратилган вақт учун миннатдорчилик билдиради.

Эслатма: агар конфликтлашаётган томонлар бир-бирлари билан учрашишни истамаса, медиатор ҳар бир томон билан алоҳида учрашади ҳамда қарши томонларни эришилган якуний натижалар билан таништиради.

4. Баҳсли позицияларни аниқлаш. Конфликтни бартараф этиш. Ўзаро келишувга эришиш.

3-босқич. Баҳсли позицияларни аниқлаш

Мазкур босқичда медиатор асосий баҳсли масалаларни аниқлайди ва конфликтлашаётган томонлар билан келишилган ҳолда, барча томонлар учун тушунарли бўладиган тарзда муаммолар рўйхатини тузади (масала шундаки, конфликтнинг барча томонлари мавжуд муаммоларни ифода этилишига розилик беиши мумкин, бироқ улар ҳар бир муаммонинг муҳим эканини эътибордан четда қолдиради!):

- рўйхат конфликтлашаётган томонлар билан биргаликда қайта кўриб чиқилади;
- рўйхат таҳрир қилинади, конфликтнинг барча томонлари ўзаро келишувга келмагунига қадар рўйхатга тузатишлар киритилаверади;
- фақат шундан сўнггина медиатор конфликтни бартараф этиш жараёнини бошлаши мумкин.

4-босқич. Конфликтни бартараф этиш

Конфликтни бартараф этиш йўллари:

- конфликт унда иштирок этаётган томонлар позициясидан келиб чиқиб таҳлил қилиниши лозим;
- медиациядан мақсад имкони борича кўпроқ масалалар бўйича қарор қабул қилинишига эришишдир; томонлар кўп ҳолатларда асосий масалалар юзасидан ҳар бир томон мурсага келмагунига қадар муаммо ҳал этилмаслигини тушуниб етади;
- эришилган дастлабки ечимларни баҳолаш жараёнида мазкур ечимларнинг амалга оширилиши учун қўшимча келишувларга эришиш зарур экани ойдинлашади;
- медиатор эришилган ечимлардан энг яхшиси танлаб олинishi учун томонларга ҳар бир ечимни муҳокама ва таҳлил қилишга кўмаклашади. Энг яхши ечим эса ҳар бир томоннинг минимал эҳтиёжларини қондира оладиган ечимдир. Фақат мана шундай ечимгина исталган эҳтимолий келишув қўллаб-қувватланишини таъминлайди. Медиаторнинг келишмовчиликларни олдини олиш учун муайян масала юзасидан томонларни алдаш ёки ноаниқ ифодаланган мужмал қарор қабул қилиш орқали келишувга эришиш ҳаракати узоқ муддатли барқарор қарор қабул қилинишига фақат ҳалақит беради;
- медиатор танлаб олинган ечимни амалга ошириш режасини ишлаб чиқишга ёрдам беради;
- медиатор режани амалга ошириш самарадорлигини аниқлашга қаратилган жараённи ишлаб чиқишга ёрдамлашади;

- конфликтни бартараф этиш жараёнинин кузатиб бориш лозим. Бу ишга медиатор ёки бошқа ҳолис ва бетараф томон кўмкалашиши мумкин.

5-босқич. Ўзаро келишувга эришиш

- Медиатор медиация жараёнида томонлар эришган келишувларни ҳамда уларнинг мажбуриятларини эслатиб ва ёзиб бориши зарур. Бу **масъулият матрицаси**, деб аталади ҳамда конфликтлашаётган ҳар бир томон қачон нимани қилиши ва нимани қилмаслиги кераклигини кўрсатади.
- **Масъулият матрицаси** конфликтлашаётган томонлар ва медиатор билан биргаликда кўриб чиқилади.
- Ҳаммаси тайёр бўлганда конфликтлашаётган томонлар режани имзолайди, медиатор ёки бошқа бетараф томонлар гувоҳ сифатида ишитроқ этиши мумкин.
- Агар томонлар якуний қарорга эриша олмаса, қисман муросага келишлари мумкин. Бу келажакда томонлар орасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлайди ҳамда бошқа масалаларнинг ҳам мувофиқлаштирилишига сабаб бўлади. Бироқ кўпинча томонлар баҳсли масалаларни бу тарзда ҳал этиш йўлини танламайди.
- Томонлар келишувнинг бажарилиши мониторинг қилинишига розилик беради.
- Медиация жараёнида эришилган келишув келажакка мўлжалланган бўлиши лозим!

Хулоса: Мазкур сессияда иштирокчилар медиациянинг беш босқичи кетма-кетлигидан бохабар бўлди. Улар бу жараёнга пухта тайёргарлик кўриш лозимлигини, медиация жараёнини босқичма-босқич ўтказиш кераклигини, бу эса медиаторнинг бу жараёнга тўлиқ жалб этилишини талаб қилишини тушуниб олди.

5. Мавзуни амалий мустаҳкамлаш

“Кўзгу” машқи

Иштирокчилар бўш жойга стулларини олиб ўтиб, авквариум шаклида ўтирадилар. Фасилитатор вазифани тушунтиради.

“Чўпни илиб ол!” машқини бажариб, уй вазифасини бир вароқ қоғозга ёзиб олган иштирокчилар, уни сумкаларига солиб қўйган эдилар. Энди улардан бири ўша қоғозни сумкасидан олиб, ўз ҳикоясини ўқиб беради. Шундан сўнг учта кўнгилли мазкур ҳикоя юзасидан ролларга бўлинган ўйинни намойиш этиши керак. Улар конфликтлашаётган томонларнинг медиатор билан учрашувини кўрсатишлари керак. Бу сафар томонлар учрашuvi пайтида медиаторнинг рўпарасига кўзгу қўйиш лозим ёки воқеани видеотасвирга олувчи восита, масалан, телефон ёрдамида ёзиб олиш шарт. Томонлар медиациянинг беш босқичига амал қилиши керак бўлади. Иштирокчилар ўзларини кўзгудаги ёки кейинроқ видеотасвирдаги аксларини кўришлари мумкин. Кўзгу ёки видеотасвирга олиш воситасининг қўлланилиши медиация жараёнида ғазабланиши мумкин бўлган иштирокчиларни босиқ бўлишга мажбур қилади. Машқ сўнгида иштирокчилар ўз фикрлари билан ўртоқлашади ва медиациянинг барча босқичларини муҳокама қилади. Видеотасвир ўйиндан сўнг ўчириб ташланганига амин бўлинг, уни бошқа одамларга кўрсатиш мумкин эмас!

Хулоса: Сессия давомида иштирокчилар медиациянинг беш босқичи борасида тўлиқ маълумотга эга бўлди, мавзуни амалий жиҳатдан мустаҳкамлади ва медиациядан реал ҳаётда фойдаланиш мумкинлигини билиб олди. Кейинроқ улар оилада, мактабда ёки ҳамжамиятда конфликтларга дуч келадиган одамларга медиация ёрдами кўрсатиш мажбуриятларини олишлари лозим.

Кейс. Калача қишлоғидаги икки мактаб ўқувчилари ўртасидаги конфликт

Боткен вилоятидаги кўп миллатли қишлоқ ҳукуматида “А” ва “Б” мактабларининг 11-синф ўқувчилари ўртасидаги конфликт 2012 ўқув йилининг бошланишида содир этилди. Мазкур конфликтнинг келиб чиқишига безори сабаб бўлди. “Б” мактабининг безори ўқувчиси “Сизлар одам эмассизлар” деб ёзилган смсни “А” мактаби ўқувчиларига юборди. “А” мактаби ўқувчилари смсга: “Биз, “А” мактабининг 11-синф ўқувчилари сизни калтаклаймиз”, деб жавоб қайтарди. Бунга қадар бу икки мактаб ўқувчилари орасида тўқнашувлар бўлиб турган.

“Б” мактаби ўқувчилари ўз смсларига жавоб олгач, синфдошларини ва тарафдорларини тўплаб, “Орани очиқ қилиш” учун “А” мактабига боради. Даҳанаки жанг пайтида “А” мактаби ўқувчилари мушталшувни бошлаб юборади. Мактаб директори мушталшувни тўхтатди ва мушталшув сабабларини суриштира бошлади. Аммо ҳар икки мактабнинг ўқувчилари бу ҳақда бирорта сўз айтмадилар.

Медиаторни аниқлаш.**Тайёргарлик**

Медиациянинг мақсади кимнидир айблаш ёки гуноҳкор қилиш эмас. Конфликтлашаётган томонлар ўз фикрларини ошкора айта оладиган, тушунмовчиликни ойдинлаштирадиган, ўз ҳис-туйғулари ҳақида қўрқмасдан гапириш мумкин бўлган вазиятни пайдо қилиш лозим. Бу ўринда медиатор сўзлашувларни кузатиб борадиган ва ҳеч бир томон ҳақоратланишига йўл қўймайдиган объектив ташқи томон сифатида намоён бўлади. Демак, томонларнинг ярашувидан манфаатдор бўлган ҳар бир шахс медиаторлик қила олади. Медиациянинг яна бир муҳим шартларидан бири- конфликтлашаётган томонлар медиаторга ишониши керак. Уни конфликтлашаётганларнинг ўзлари танлаб олиши ёки бошқалар таклиф қилиши, конфликтлашаётган томонлар эса бунга ўз розилигини бериши мумкин.

Тайёргарлик босқичида медиатор конфликт ҳақида маълумотларни тўплади. Ҳар икки мактабнинг 9 ва 10- синф ўқувчилари юқори синф ўқувчилари орасида конфликтлар аввал ҳам кузатилганини айтиб беришди. Бундан ташқари, қишлоқдаги деярли барча мактабларда ўзидан кичикларга нисбатан зўравонликлар қилиш кенг тарқалган кўриниш экани аниқланди.

Интервью пайтида модератор юқорида айтилган смслар жўнатилган телефон номерларини аниқлади. Ўша пайтда смсни жўнатган бола ҳали ҳам эски сим картасини ишлатаётган экан. Телефон номери аниқланганидан сўнг медиатор ва балоғатга етмаганлар билан ишлаш инспекторлари ҳар икки мактаб ўқувчиларига смс жўнатган шахсни аниқлашга муваффақ бўлди. Медиатор конфликтни вазиятни келтириб чиқарган бола билан учрашув уюштирди. Смсни бу икки мактаб ўқувчилари бир-бирлари билан мушталлашишини истаган учинчи мактабнинг ўқувчиси жўнатган экан. Шахсий учрашувдан сўнг конфликтни келтириб чиқарган бола ҳар икки мактаб ўқувчиларидан кечирим сўради.

Томонларнинг қарор қабул қилиш жараёни

Медиатор “А” ва “Б” мактаби вакилларини, балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспектор эса конфликтлашаётган томонларни йиғилишга таклиф этди. Йиғилишда “Б” мактабининг олти, “А” мактабининг етти ўқувчиси ота-оналари билан биргаликда иштирок этди.

Аввалига “А” мактаби ўқувчиларининг ота-оналари ўз фарзандлари ҳаракатларини оқлашга ва учрашув ташкилотчиларини айблашга ҳаракат қилди. Лекин йиғилиш иштирокчилари охир-оқибат воқеани объектив кўриб чиқиш ва конфликтлашаётган ҳар икки томоннинг

фикрларини эшитишга муваффақ бўлди. Йиғилганларга смсни ким жўнатгани аниқлангани, бу одам учинчи мактабда ўқийдаган бола бўлиб чиққани айтилди. Ҳар икки мактаб ўқувчилари бир-бирларидан узр сўрадилар, бир-бирларига қўл бериб, бундан буён зўравонликларга йўл қўймаслик ҳақида ваъда бердилар.

Улар, шунингдек, мактаб маъмуриятидан ҳам мактаб обрўсини тўкадиган ҳатти-ҳаракат қилганлари учун кечирим сўрадилар. Барча қарорлар оғзаки равишда қабул қилинди, мажбуриятлар эса, кейинроқ ёзма шаклда тақдим этилди.

Медиациядан кейинги давр

Медиатор томонлар ярашганидан сўнг улар қабул қилган мажбуриятларнинг гувоҳи бўлди. Кўп ўтмай, бу икки мактаб ўқувчилари ўртасида спорт мусобақаси ўтказилди, мусобақада томонлар бир-бирларига дўстона муносабатда бўлдилар, тадбир сўнггида эса томонлар бошқа мактаб ўқувчилари билан туман миқёсидаги спорт мусобақаларида баҳслашиш учун қўшма команда тузиш таклифларини киритишди.

Медиатор нима қилди?

1. Медиатор юқори синф ўқувчилари тўғрисида қўйи синф ўқувчиларидан маълумот тўплади, чунки улар мактабдаги вазиятни яхши билади ва қандайдир мажбуриятлар билан чекланмагани учун ҳам эмин-эркин маълумот бериши мумкин. Сўхбатлар пайтида янги муаммо, яъни юқори синф ўқувчилари қўйи синф ўқувчиларини мунтазам камситиб, ҳақорат қилиб келгани аниқланди. Бу муаммони, албата, ҳар икки мактаб маъмуриятлари ҳал этиши лозим.
2. Медиатор милиция билан ҳамкорлик қилди. Умуман олганда, медиаторга биринчи бўлиб балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторнинг ўзи мурожаат қилди, чунки у икки мактаб ўқувчилари ўртасидаги муаммо узоқ муддатга бартараф этилишидан манфаатдор эди.
3. У барча томонларнинг учрашувини уюштирди.
4. Муаммо устида мактаб ўқитувчилари ва директорлари билан ҳамкорликда иш олиб борди.
5. Медиатор манфаатдор томонлар учун нуфузли шахсга айланди.

Ҳар қандай медиация жараёнида медиатор қўйидагиларга амал қилиши лозим:

- медиациянинг белгиланган тартиби билан ўтаётган ҳар қандай муҳокама бошқариладиган бўлиши лозим;
- муаммони ҳал этишга йўналтирилган музокараларни ўтказишга имконият берувчи муҳитни яратиш;
- томонларнинг манфаатлари тўғрисида олиш мумкин бўлган барча маълумотларни тўплаш;
- томонларга баҳсли масалаларни, эҳтиёжларни ва манфаатларни аниқлашга ёрдам бериш, шунингдек, баҳсли масалаларни ҳал этиш вариантларини ишлаб чиқиш;
- томонларга вариантларни қисқартириш ҳамда келишувга эриш йўналишида кўмак кўрсатиш;
- келишувга эришилган тақдирда, томонларга рационал қарор қабул қилишда ва келишувнинг амалга оширилишида ёрдам бериш.

Медиатор нималарни қилмаслиги керак:

- у бошқаларнинг ўрнига қарор қабул қилмаслиги ва уларга нима қилиш кераклиги ҳақида кўрсатма бермаслиги лозим;

- бошқа одамлар устидан ҳукумрон бўлишга ҳаракат қилмаслик;
- бошқа одамларнинг муаммолари учун масъулиятни ўз зиммасига олмаслик;
- муваффақиятсиз медиация учун масъул эмас;
- медиатор муваффақият сабабларини ўзининг хизмати сифатида кўрсатиб, мақтанмаслиги керак.

Медиаторда қандай қийинчиликларга дуч келди?

1. Конфликтнинг сабабчисини топиш қийин эди. Бу муаммони ҳал этишда унга милиционер ёрдам берди.
2. Ўқувчилар конфликтнинг ҳақиқий сабабини яшираётган эди.
3. Ўқувчилар медиация ҳақида ва муаммони медиатор ёрдамида қарама-қарши томон билан музокаралар ўтказиш йўли билан ҳал этиш тўғрисида маълумотга эга эмас эди. Шунинг учун медиатор ўқувчиларни оиладаги, мактабдаги ва ҳамжамиятдаги конфликтларни ҳал этишга тайёрлаш учун толерантлик ҳамда конфликтларни анализ қилиш асослари каби предметлар ўқув режасига киритилиши зарур, деб ҳисоблайди.
4. Учқўрғонда қирғиз ва тожик тилларида гаплашилгани учун ҳам масалалар рус тилида муҳокама қилинганда одамлар ўзларини ноқулай ҳис қилдилар, медиатор бу ерда тил муаммосига дуч келди.

Қайси омиллар медиация муваффақиятли ўтишига ёрдам берди?

1. Медиатор медиация жараёнини қандай ўтказиш ва бошқариш кераклигини, нималарга руҳсат берилгани ва нималардан тийилиш лозимлигини айтиб берди;
2. Конфликтни қандай бартараф этиш қарори ўқувчилар томонидан қабул қилинди, уларни ҳеч ким бу қарорни қабул қилишга мажбурламади ва улар ўз қарорлари бажарилиши учун масъулиятни ўз зиммасига олди;
3. Барча манфаатдор томонлар-конфликтлашаётганлар, ўқитувчилар ва балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспектор конфликтни узоқ муддатга бартараф этиш лозимлигини эътироф этди. Ташқи томонлар эса бунинг учун ижобий муҳит яратди.

Иштирокчилар учун тавсиялар:

- Мактаблардаги ва мактаблар ўртасидаги муаммоларнинг дастлабки аломатларига ўз вақтида муносабат билдириш;
- Ота-оналар уйда болаларига кўпроқ эътибор қаратишлари лозим; агар фарзандлари уларга ишонса, ота-оналар мактабдаги воқеалардан ўз вақтида хабардор бўлиб боради ва конфликтларни ўз вақтида ҳал этишга эришади;
- Мактабларда конфликтларни зўравонликларсиз ҳал этиш ва барчага тенг муносабатда бўлиш, айниқса, кичикларни ҳақорат қилмаслик ва уларга зўравонлик кўрсатмасликка йўналтирилган маърифий ишларни олиб бориш;
- Ўқув дастурини толерантлик, ҳилма-ҳиллик, бошқа халқлар аъъаналари ва маданиятини ҳурмат қилишга йўналтирилган дарслар ҳисобига кенгайтириш.

Сессияни муҳокама қилиш якунланганидан сўнг барча иштирокчилардан пост-тест саволларига ёзма равишда жавоб беришларини илтимос қилинг.

Пост-тест:

1. Конфликт нима?

2. Конфликтни бартараф этишда ким ёрдам бера олади?

3. Медиатор ким?

4. Медиатор қандай сифатларга эга бўлиши лозим?

5. Нима деб ўйлайсиз, аёллар медиатор бўла оладими?

Ҳа

Йўқ

6. Нима деб ўйлайсиз, медиация конфликтни бартараф этишнинг яхши воситасими?

Ҳа

Йўқ

7. Сиз конфликтни қандай ҳал қилган бўлардингиз?

Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ)

03

ҚУБ обзори ва умумий принциплари	56
Воситалар ва услублар	65
Ижтимоий карта	79
Амалий иш	87
Восита – ҳамжамиятда семинар	102

Кириш:

Мазкур бўлим беш сессиядан иборат, улардан бири амалий иш бўлиб, у синфдан ташқарида ўтказилади. Қишлоқни умумий баҳолаш (қисқартмаси ҚУБ)нинг барча воситаларини ўрганиб олганингиздан сўнг, сиз қўшни қишлоқдаги мактабда уч кунлик баҳолашни ўтказишга тайёр бўласиз. Қўшни қишлоқ мактаби сизнинг мактабингиз билан ҳамкорлик қилиши назарда тутилгани боис, улар сизнинг қишлоғингизда машғулот ўтказади. Шундан сўнг ҳар икки мактабнинг командаси қишлоқда сессиянинг амалий семинарларини ўтказади. Бу жараёнда сиз назарий сессиялар чоғида ўрганган сўровлар ва бошқа воситаларни амалда қўллайсиз.

Бўлимнинг мақсади: семинар иштирокчиларига ҳамжамиятдаги вазиятни комплексли таҳлил қилиш, аҳолининг турли қатламидан маълумот тўплашнинг интерактив усулларида фойдаланган ҳолда мавжуд вазиятга қандай омиллар таъсир қилаётганини тушуниш, турли манфаатлар, тасаввурлар ва эҳтиёжларни аниқлаш кўникмаларини сингдиришдан иборат. Маҳаллий аҳоли иштирокида фойдаланиладиган турли воситалар ва услублар ўргатилади. Ҳамжамиятдаги муаммоларни ҳал қилишда ва муросага эришишда муаммоларни мувозанатлаштирилган равишда тушунишга етишиш.

Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) биринчи марта Ҳиндистон ва Кенияда 1980 йилларда қўлланилган бўлиб, бугунги кунда ундан Европа ва Шимолий Америкада қўшма режалаштириш воситаси сифатида янада кўпроқ фойдаланилмоқда. Бу қишлоқ шароитида тезкор маълумот йиғиш, маълумотни таҳлил қилиш ва баҳолаш учун ишлаб чиқилган кўплаб услублардан биридир. Мазкур услуб маҳаллий аҳоли билан тиғиз ҳамкорликда ишлашга асосланади. Унинг барча воситалари маҳаллий аҳоли иштирокида қўлланилади ва маҳаллий шароитларга мослаштирилган бўлади. ҚУБнинг асосий принципи карта тузишда, диаграммаларни қуришда ва приоритетларни аниқлашда маҳаллий ҳамжамиятга тушунарли бўлган рамзлардан фойдаланган ҳолда муаммоларни визуал тасвирлар ёрдамида таҳлил қилишдан иборатдир.

Баҳолашнинг маълумотни тўплаш ва ҳужжатлаштиришга асосланган аввалги методологияларга нисбатан солиштирилганда, ҚУБда маълумот манбаси воқеалар марказида бўлади, маълумот реалликни ҳис қилиш, дуч келинадиган эҳтиёж ва тўққинликларни эътироф этиш орқали олинади. Демак, ҚУБ маҳаллий аҳолига ўз нуқтаи назарини ҳамжамиятнинг бошқа аъзолари тасаввури ва фикрига солиштирган ҳолда ижтимоий ва иқтисодий муаммоларини таҳлил қилишда фаол иштирок этиш имкониятини беради.

Аслида ҚУБ ёрдамга муҳтож оилаларни ва бу оилалар дуч келаётган қийинчиликларни аниқлаш орқали қашшоқликка қарши кураш воситаси сифатида ишлаб чиқилган эди. Бироқ баҳолашнинг ушбу услуби ҳамжамиятда мавжуд бўлган кенгроқ даражадаги муаммоларни акс эттиришда ҳамда аҳоли бу муаммоларни биргаликда қай тарзда ҳал эта олишини аниқлашда ҳам қулай экани билиниб қолди.

Мазкур қўлланма доирасида ҚУБни ўқитиш ва амалда қўллашни ўргатишдан мақсад ҳам мана шундан иборат. Саволлар, қийинчиликлар ва муаммолар рўйхати асосида асосан маҳаллий даражада амалга ошириш мумкин бўлган ҳаракатлар ва қарорлар рўйхати тузилади. Аввал кўриб чиқилмаган бу ҳаракатлар ва қарорлар ҳамжамиятнинг барча аъзолари ўйғунликда ҳамкорлик қилган тақдирда ижобий ўзгаришларга сабаб бўлиши мумкин. Одамлар қанчалик кўп биргаликда ҳаракат қилса, уларнинг энг қийин муаммоларни бартараф эта олишга ишончи шунчалик мустаҳкамланади.

Бўлим режаси:

1-сессия. Обзор ва умумий принциплар; ҚУБга тайёргарлик: кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар.

2-сессия. Воситалар ва услублар: ресурс картаси, ресурс карточкалари, Венн диаграммаси.

3-сессия. Ижтимоий карта; кирим ва чиқмилар матрицаси; фаровонлик даражасидан келиб чиқиб, гуруҳларни аниқлаш; кун тартиби. Ҳар икки матрица диққат билан ҳужжатлаштирилган бўлиши шарт.

4-сессия. Амалий машғулот: иккита гуруҳ, ҳар бир фокус-гуруҳда муҳокама ва полуструктуралар интервьюлар ўтказилади.

5-сессия. Восита – ҳамжамиятда семинар, семинардан сўнг гуруҳ тўплаган тажриба намойиш этилади.

“Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” Сўқулуқдаги 2-сонли мактабда қадмба қадам тадбирлар режасини амалиётда бажариш пайтида

Нурадил қизи Айзада, тенгдош устоз, 11-синф

Мен, Нурадил қизи Айзада “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳасининг иштирокчиларидан бириман. Мазкур ажойиб лойиҳадаги иштироким натижасида кўп янги, фойдали ва қизиқарли нарсаларни ўрганибгина қолмай, жуда муҳим бўлган “Аёлларга нисбатан зўравонлик” мавзуси билан шуғулланишга илҳомландим.

2014 йилнинг 10 октябрида оилавий зўравонликка учраган аёллар билан суҳбатлашиш учун Сўқулуқ шаҳар касалхонасининг травматология бўлимига бордим. Жабрдийдалардан бири менга милицияга мурожаат қилгани, бироқ милиция унга шунча жароҳатлар етказган одамга таъсир кўрсатиш, уни келажакда зўравонликлардан сақлаб қолиш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмаганини айтиб берди. Бошқа бир аёл руҳий ва жисмоний зўравонлик ҳақида шунга ўхшаган воқеани айтиб берди. Мен бу драмалардан четда қола олмас эдим, чунки “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳасида бизни бу каби муаммоларга нисбатан бефарқ бўлмасликка ва фаол ҳаракат қилишга ўргатишади. Мен ООН-женцини тузилмаси вакили Амина опага эрлари томонидан зўравонликка учраган аёллар муаммоси

билан шуғулланувчи кризис марказлари ҳақида маълумот беришни илтимос қилиб, мурожаат этдим. “Шанс” кризис маркази манзилларини олганимдан сўнг, мен улар билан телефон орқали суҳбатлашиб, жабрдийда аёллар ҳақида гапириб бердим ҳамда уларга психологлар ва адвокатларнинг бепул ёрдам бериши ҳақида келишдим.

Ўзим ўқийдиган мактабда ҳам анкеталаштириш ўтказдим. Мактабимиздаги айрим ўқувчиларининг оилаларида ҳам аёлларга нисбатан мана шундай зўравонлик ҳолатлари бор экани аниқланди. Шу муносабат билан мен мактабимизда шаклланиб улгурган командамиз билан ҳамкорликда мактаб психологи ёрдамида бу мавзуга оид бир қатор тадбирларни ўтказишга қарор қилдик.

Мен бундай воқеага гувоҳ бўлган барча одамларни бефарқ бўлмасликка чақираман. Мамлакатимизда оилавий зўравонликлардан жабрланган одамларга кўмак кўрсатувчи кўплаб кризис марказлари, ташкилотлар ва муассасалар мавжуд. Келажак авлод оила энг асосий нарса эканини тушунишни истар эдим. Ҳар бир одам оиладаги конфликтли вазиятларни зўравонликларсиз ва камситишларсиз ҳал этсин. Ҳамма бахтли бўлсин! Ахир Л.Толстой “Уйида бахтли бўлган одамгина бахтлидир”, деб бежиз ёзмаган.

01

ОБЗОР ВА УМУМИЙ ПРИНЦИПЛАР; ҚУБГА ТАЙЁРГАРЛИК: КУНДАЛИК БАҲОЛАШ ВА ТАШКИЛИЙ ЙИҒИЛИШЛАР

Кириш:

Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) услуги Қирғизистонда уни ўйлаб топган Бирлашган Қиролликдаги Сассекса университети профессори Роберт Чэмберс томонидан жорий этилди. 1996 йилда профессор Чэмберс Қирғизистонга БМТ Волонтерлари лойиҳаси доирасида ҚУБ асосида Қирғизистон, Қозоғистон ва Ўзбекистонда қашшоқликка қарши курашиш учун бўлажак тренерлар гуруҳини тайёрлаш мақсадида Ўшда ўтказилган уч ҳафталик тадбирга таклиф қилинган эди. Профессор Чэмберс бу таклифдан жуда манфаатдор эканини айтиб, айти пайтда ҚУБ услуги сўнгги йилларда ҳамжамият томонидан биргаликда ҳеч қандай мустақил ҳаракатлар қилинмаган постсовет маконида амалга ошиши мумкинлигига шубҳа билдирганди.

ҚУБ командасининг роли муайян муаммо учун ечим топишдан иборат эмас, аксинча, ҳамжамиятга муаммони, уларда мавжуд ресурсларни (одам, табиий ва молиявий) ҳамда аҳолининг нисбатан муҳтож қатламини мустақил равишда аниқлашга кўмак беришдан иборат. Шундан сўнггина ҳамжамиятга муаммони ўзларининг кучлари билан ҳал эта оладиган усуллари мустақил равишда топишга ёрдам бериш зарур. Юқорида айтилганлардан келиб чиқадики, ҚУБ командаси ва маҳаллий аҳоли доимий ҳамкорликда бўлади, ҚУБ командаси томонидан тўпланган барча маълумотлар эса ҳамжамият аъзоларига тушунарли шаклда тақдим этилади. ҚУБ командаси вазифаларни бажаришга ёрдамлашади, фаолият натижаларини тасвир ва рамзларда намоиш этади, шунингдек, презентацияларни тайёрлашга кўмаклашади ёки команданинг ўзи ҳамжамият олдида презентациялар билан чиқиш қилади, умумий йиғилишлар пайтида эса олиб борувчи ролини бажаради.

Семинарлар, амалий машғулотлар ва шундан сўнг ҚУБ методологиясининг қўлланилиши катта муваффақиятга эга бўлди, ҚУБ “мафкураси”ни универсал қўллаш имкониятларини кўрсатди, бу “мафкура”нинг моҳияти эса фақат маҳаллий аҳолигина ўз тараққиёт йўналишини бошқара олишини, маҳаллий аҳоли жалб этилмаган ташаббуслар орқали тараққиётга эришиш ҳар доим ҳам мумкин эмаслигини кўрсатишдан иборатдир. Сўнгги икки ўн йиллик эса бизнинг қўлланмамизга асос бўлган мазкур концепцияни тасдиқлади: маҳаллий аҳоли қандайдир ҳаракатларни бошлаши ортидан ижобий ўзгаришлар бўлишини кутиш мумкин, лекин уларнинг ҳаракатсизлиги яхши ўзгаришларга сабаб бўлмайди.

Юқорида айтилганлардан кўриниб турибдики, ҚУБ вақт талаб қиладиган жараёнлар ва уни тезлик билан амалга ошириб бўлмайди. Одатда, ҚУБнинг тайёргарликдан ўтган, гендер жиҳатидан мувофиқлаштирилган, турли билим ва кўникмаларга эга командасига режалаштириш, тадбирларни ўтказиш, ҳужжатлаштириш ҳамда ҳамжамиятга баҳолаш натижаларини тақдим этиш учун бир ҳафта керак бўлади. Фаолиятимиз талабларидан келиб чиқиб, биз тўртта сессияни синфларда ўтказамиз, битта амалий машғулот эса синфдан ташқарида бўлиб ўтади. Шундан сўнг биз ҳамжамиятда тўлақонли ҚУБ ўтказишга тайёр бўламиз. Бу иш мактаб вазифаси ёки таътил кунларида бажарилиши шарт бўлган машғулот сифатида амалга оширилиши мумкин. Тайёргарлик кўриш учун кетадиган вақтдан ташқари бизга яна ҳамжамиятда ишлаш учун камида тўлиқ уч кун керак бўлади.

Сиз тўлақонли ҚУБ ўтказишни мазкур ҳамжамиятдаги конфликтларни таҳлил қилиш билан бирга олиб боришингиз мумкин. Аввалроқ мазкур қўлланма орқали сиз мактабингизда конфликтлар таҳлилини қандай ўтказиш тўғрисида маълумотга эга бўлган эдингиз. Сиз ҳамжамиятдаги конфликтлар таҳлили воситаларини ҚУБ воситаларига қўшимча равишда қўллашингиз мумкин. Лекин биринчи ҚУБ тажрибасини конфликт таҳлили билан аралаштирмай ўтказиш мақбул бўлар эди. Ёдингизда бўлсинки, сиз жуда кўп янги вазибаларни бажаришингизга тўғри келади ва яхши тайёргарликка эга бўлгачгина уларни эҳтиёткорлик билан қўлланг.

Агар сиз ҚУБ кўникмаларини амалда қўллашни билсангиз, бу кўникмалар фақат сизнинг қишлоғингиздагина эмас, балки бошқа ҳудудларда ҳам фойдали бўлади. Чунки ҚУБ кўникмалари Қирғизистонда тараққиёт йўналишида ишловчи кўплаб ташкилотлар томонидан юкори баҳоланади. Мазкур қўлланма орқали сиз оладиган мана шу ва бошқа кўникмалар тараққиёт йўналишида ишловчи ташкилотларга ишга кириш имкониятингизни анча оширади.

Ушбу қўлланмадан кўзланган мақсадларга эришиш учун ҳамжамият ва оилада бу воситаларни амалда қўллашдан олдин бир қатор воситаларни синфда синаб кўриш, фокус-группада муҳокама ва полуструктив интервью ўтказиш бўйича машғулотларда қатнашиш керак бўлади. Синфда ўтказиладиган сўнги сессияда сиз тўпланган маълумотларни ва ҳамжамиятда ўтказилган полуструктив интервьюларни фокус-группадаги муҳокамаларга қандай тарзда тақдим этиш ва лозимлигини билиб оласиз.

Сессия мақсади: фасилитация ўтказиш учун қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) тушунчаси, ҚУБ принциплари ва роллари, ҚУБ воситалари билан таништириш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Номи	Метод	Вақт, мин.	Керакли материаллар
1	ҚУБ тушунча ва принциплари	лекция	60	
2	ҚУБ: кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар	лекция	60	Флипчарт, маркер

1. Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ)

Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ) – бу аҳолининг турли гуруҳлари кўмагида эҳтиёжларни аниқлаш ва уларни маҳаллий даражада ҳал этишдир.

ҚУБ принциплари:

- **Шахсий тасаввурларингизни аниқлаб олиш учун** мазкур модул яқунланганидан сўнг ҚУБ ўтказиш кўникмангизни ўзингиз яшамайдиган ҳамжамиятда қўлаб кўришингиз энг мақбул йўл ҳисобланади. Бунинг учун қўшни қишлоқни танлашингиз, бу ерда бетараф ва манфаатдор бўлмаган шахс сифатида баҳолашни ўтказишингиз мумкин. ҚУБни бошқа қишлоқда ўтказиш бўйича амалий кўникмага эга бўлганингиздан сўнг, баҳолашни ўз қишлоғингизда ҳам ўтказа оласиз, бироқ одамлар сизни муайян манфаатлар, муайян оила, клан ва этник гуруҳга мансуб одам сифатида тасаввур қилишда давом этаверади. Шу муносабат билан сизга самимий жавобларни олиш қийин кечади. Агар қишлоғингиз атрофида «Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим» лойиҳасида иштирок этаётган мактаб бўлса, у ҳолда тенгдошларингиз ёки ҳамкасбларингиз билан мазкур қўлланма асосида ҚУБни бир-бирларингизнинг қишлоқларингизда ўтказишни келишиб олишингиз мумкин.
- **Хушмуомалалик:** тартибга биноан, сиз ҚУБни нотаниш жойда ўтказасиз ва қишлоқ учун бегона одамсиз. Потенциал информантларни ҳамкорликка жалб қилиш учун сиз маҳаллий аҳоли орасида ҚУБ ўтказилишига қизиқиш уйғота олишингиз, ўта хушмуомала, сабрли ва камтар бўлишингиз керак.

- **Тренер шогирдга айланади, таълимга очиқлик:** ҚУБ командаси ҳамжамиятга методология ҳақидаги билимларни тақдим этади ҳамда ҳамжамиятга ўз муаммоларини ва уларни ҳал этиш йўлларини аниқлашга кўмак кўрсатади, бу орқали уларни ҳамкорликда ҳаракат қилишга ундайди. Команда аъзолари маҳаллий аҳолидан кўп нарсаларни: уларнинг қадриятлари, мазкур макондаги муваффақият ва мағлубиятларни баҳолаш учун фойдаланиладиган мезонлар, категориялар ва индикторларни, шунингдек, маҳаллий ҳаётнинг бошқа аспектларини билиб олади. *ҚУБ командаси аъзолари янги нарсаларни ўрганишга очиқ бўлиши, маҳаллий анъаналарга ва урф-одатларга ҳурмат билан ёндашиши, ишда муваффақиятга эришиш учун ўз стереотипларини эсдан чиқариши ва фикрини ўзгартириши лозим.* Команда аъзолари, албатта, ўз-ўзидан доимо ижобий кайфиятида, қизиқувчан ва камтар бўлиши керак. Фақат шундагина қишлоқликларнинг ишончига сазовор бўлиш мумкин.
- **Ўз тасаввурларидан воз кечиб, аниқ манзарага эга бўлиш:** вазият ҳақида ҳолис тасаввурга эга бўлиш учун биз турли методлар ва воситаларни қўллаемиз, турли ахборот манбаларидан, турли ижтимоий қатламдаги этник келиб чиқиши, жинси, ёши, маълумоти ва касби турлича бўлган информантлардан фойдаланамиз.
- **Гендер ва этник мансубликка нисбатан сезгирлик:** биз турлича фикрларга эга бўлиш мақсадида аҳолининг турли гуруҳларидан маълумот излаймиз. Фақат мана шу ҳолатдагина биз муаммони ҳал этилишида аҳолининг барча гуруҳлари манфаатлари эътиборга олинганини кафолатлай оламиз. Масалан: агар биз эрлар гуруҳи ёки эрлар ва аёллар гуруҳидан уларнинг қишлоғига биринчи навбатда нима керак эканини сўрайдиган бўлсак, улар “асфальтланган йўл”, деб жавоб беришлари мумкин. Агар бу савол фақат аёллардан иборат гуруҳга берилса, улардан “болалар боғчаси қуриш”, деган жавоб олиниши мумкин. Мисол тариқасида юқорида келтирилган савол ҳам, жавоблар ҳам ҚУБ принципида зид келади, негаки бу муаммони ҳал қилиш учун учинчи томон (донор ёки ҳукумат) иштироки зарур бўлади, бу эса нореал ва қишлоқ аҳолиси имкониятидан ташқари доирадаги масаладир. Агар биз ҚУБ таҳлилини диққат билан ўтказадиган бўлсак ҳамда оддий истаклар эмас, балки реал эҳтиёжларга асосланган манфаатларга эътибор қаратадиган бўлсак, у ҳолда анча реал бўлган ечимларни топишимиз мумкин. Масалан, ўз маҳсулотини бозорга чиқармоқчи бўлган фермерлар ўз ер улушларига элтувчи йўлнинг бир қисми яхшиланиши зарур, деб ҳисоблайди, негаки баҳорда лойгарчилик туфайли бу ерларга етиб олиш осон бўлмайди. Албатта, бу вазиятдан чиқишнинг йўли бор. Аввало, бундан ким фойда кўришини аниқлаш керак. Балки, бу иш ўзлари учун фойдали бўлишини билган одамлар йўлнинг бир қисмини таъмирлаш учун ҳашар уюштириши мумкин. Ҳамқишлоқлар йўлни тош ва шағал билан текислаши, йўл таъмири ташаббускори бўлган фермерлар эса уларга тушлик уюштириб бериши мумкин. Агар аёллар боллар боғчаси очилиши шарт, деб ҳисобласалар, улар қуйидаги ишларни амалга оширишлари мумкин: фарзанди болалар боғчасида бўлган пайтда кўпроқ ишлаш имкониятига эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда қанча фойда кўриши мумкинлигини ҳисоблаш ва бу маблағнинг бир қисмини муайян бир ҳақ учун болаларни ўз уйида қараб туришга рози бўладиган аёл учун ажратиш. Шундай қилиб, болалар боғчаси қурилишини самарасиз қутишдан кўра, вақтинча бўлса ҳам бу муаммони ҳал қилиш.
- **Фаол иштирок, ўзаро ҳамкорлик ва қайишқоқликка асосланган жараён:** маҳаллий информантларни тинглаш гапиришдан кўра муҳимроқдир: ёрдам бериш насиҳат қилишдан кўра кўпроқ қадрланади. Услугаларни маҳаллий шароитларга мослаштириш, исталган вақтда ва исталган ерда барчанинг фикрни эшитиш борасида қайишқоқлик кўрсатиш мажбурий шартдир. Янгиликларга мослашмаган ва муайян доирадан ташқарида фикр юрита олмайдиганлар ҚУБни муваффақиятли амалга ошира олмайди.
- **Диққат билан ўрганиш:** информант ҳар доим у ёки бу маълумот нима мақсадда сўралаётганини билиши шарт; кичик, бироқ ўринли ва ишончли маълумот кенг қўламли, аммо баҳолашга алоқадор бўлмаган ёки ишончсиз маълумотга қараганда анча қадрлидир. Шунинг учун ҚУБни ўтказишда биз нимага интилишимиз кераклигини пухта режалаштиришимиз зарур, негаки айна мана шу нарса бизга қандай информантлар кераклигини белгилаб беради. Биз олган маълумотимизни тўлиқлаш учун информантларга қайта му-

рожаат этмаслигимиз ёки чала маълумот олиб қолмаслигимиз учун нимани сўрашимиз кераклигини ҳам диққат билан режалаштиришимиз шарт бўлади.

- Қарор қабул қилиш ва режалаштиришда абсолют ҳисоб-китоблар учун зарур бўлган аниқ рақамлар (улар нотўғри бўлиши ҳам мумкин)дан кўра кўпроқ нисбий пропорциялар, тенденциялар, баллар ва нуфузларни аниқлашдан фойдаланиш мақбулроқдир. Масалан: фаровонлик даражасини баҳолашни ўтказаетганимизда, фаровонлик пирамидаси чўққисидан бўлган одамларнинг нақадар бой экани муҳим эмас. Мақсад адресли ижтимоий ёрдам уюштириш бўлган тақдирда эса, факт бўйича топадиган пул даромадларидан қатъий назар, энг муҳтож 20 фоиз кимлардан иборат эканини билиш энг муҳим нарсалардир, чунки амалда уларнинг даромадлари қанча эканини аниқлаш қийин масала.

ҚУБ командасидаги ўрта роль:

- Команда лидери/ташкilotчи (ҚУБ командасидаги бир одам).
- Фасилитаторлар (ҚУБ командасидаги икки-беш одам).
- Ёзувни олиб борувчилар (ҚУБ командасидаги икки-беш одам)

Команда лидери - роль, мажбуриятлари ва ўзига ҳосликлари (эътиборга олинг, лидернинг бирор бир вазифаси ёрдамчилар зиммасига юкланиши мумкин эмас, улар ўз мажбуриятларини шахсан бажаришлари шарт):

- ҚУБ ўтказиладиган ҳамжамият розилиги ва қўллаб-қувватлови олинганидан сўнг ҚУБни ўтказиш жараёнини уюштиради;
- ҚУБ командаси учун зарур бўлган барча ташкилий ишларни таъминлайди;
- команданинг барча аъзолари томонидан хушмуомалаликни ва самимий муносабатни таъминлаган ҳолда ҚУБни ўтказиш учун масъул; барча масалалар юзасидан, жумладан, ташкилий масалалар ва шикоятлар билан мурожаат қилинадиган одам;
- команда аъзоларининг ички масалалардаги фаолияти ва команда аъзолари иши баҳоланувчи кундалик кечки йиғилишларда бошловчилик қилади;
- команда аъзоларини ҳамжамиятга таништиради;
- команданинг барча аъзолари ва иш учун керакли нарсалар ўз вақтида жойида бўлишини таъминлайди, шунингдек, подгруппаларга муаммолар ва саволлар туғилган пайтда ёрдамлашади;
- гуруҳга ҳамжамиятга презентация тақдим этиаётган пайтда кўмаклашади;
- ҳар бир командага якуний хулосаларни чиқаришда ва ҳужжатларни тайёрлаш жараёнида кўмаклашади;
- барча тадбирларни кузатади ва зарурат туғилганда исталган тузатишларни киритади;
- ҳамжамият аъзоларига тўлиқ ҳисобот беради.

Ўзига ҳос жиҳатлар:

- тартиб-интизомли,
- хушмуомалали, муаммоларни ҳал этиш маҳорати, қалтис вазиятларда ўзини тута олиш;
- юмор туйғуси;
- “саҳна ортида” ишлайди ва ортиқча эътиборга муҳтож эмас;
- Эшитади, кузатади ва маслаҳат беради.

Фасилитатор - роль, мажбурият ва ўзига ҳослик:

ҚУБ фасилитатори – бу фокус-группа ўтказилишини, карта, диаграмма тузилишини ёки ҚУБнинг исталган бошқа бир услуби ва воситалари қўлланишини фасилитация қилувчи одам. Фасилитаторлар бир нечта бўлиши мумкин ва улар ҚУБ воситаларидан бирини амалда қўллайдди. Бизнинг амалий машғулотишимиз мақсадидан келиб чиққан ҳолда, лидердан ташқари команданинг ҳар бир аъзоси биттадан услуб ёки воситани қўллаши ҳамда бошқалар олинган кўникмаларни қандай қўллаётганини кузатиши, шундан сўнг ўз кузатувлари билан ўроқлашиши назарда тутилган.

- гуруҳга мақсад ва ҚУБ воситасини қўллашни амалга ошириш йўлини тушунтиради;
- гуруҳга воситани қўллаш жараёнида кўмак кўрсатади;
- воситанинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда жараённи ва муҳокамаларни йўналтиради;

- босим кўрсатмай ва ҳимоя қилмай гуруҳнинг барча аъзоларининг тенг иштирокини таъминлайди, ҳар бир одамга ўз нуқтаи назарини эркин ирод қилиш эркинлигини кафолатлайди ва бошқаларнинг фикрига ҳурмат билан муносабатда бўлишини талаб қилади;
- мавзудан четланишига йўл қўймаган ҳолда гуруҳ эътиборини муҳокама предметига қаратади, айтилган пайтда қайишқоқлик кўрсатиб, муҳокама жараёнида олинган муҳим маълумот устида ишлайди ва маълумот тўплайди;
- айтилганларнинг тўғри эканига ишонч ҳосил қилиш мақсадида информантларнинг фикрларини ўз сўзлари билан такрорлайди;
- вақтни самарали бўлиштиради;
- муҳим маълумотни йиғиш пайтида ёзувни олиб бораётганларни (қўйига қаранг) қўллаб – қувватлайди ва гуруҳнинг иши яқунланиши билан уларга ҳужжатларни тўлдиришга кўмаклашади;
- команда лидерига ҳисобот беради.

Ўзига хосликлари:

- сабрли, юмор туйғуси бор, қайишқоқ;
- нима қилиш кераклигини ва нега қилиш кераклигини тушунади, иштирокчилар билан маҳаллий аҳоли тилида содда ва тушунарли гапира олади (қирғиз тилида сўзлашадиган қишлоқда фасилитатор рус тилида эмас, қирғиз тилида гапириши шарт!);
- иштирокчиларни маълумотни ошкор этишга ундайди ва иштирокчи рағбатлантиради;
- иштирокчилардан бир-бирларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни илтимос қилади;
- гуруҳ мавзудан четламаган ҳолатда муҳокамани давом эттиришга имконият беради;
- иштирокчиларни эшитади ва уларни ўргатиш ўрнига кўпроқ улардан ўрганади;
- жараёнга бошида тортинчоқлиги ёки фаол эмаслиги туфайли коллективга қўшила олмаган одамларни жалб қилади;
- зарурат туғилганда презентацияларни/плакатларни/материалларни тайёрлайди.

Ёзувни олиб боровчилар – роль, мажбурият ва ўзига хослик:

Ёзиб олувчи умумий фаолиятни ва ҚУБни ўтказиш пайтида олинган ҳар қандай муҳим ёки эътиборга молик маълумотни ҳужжатлаштиради. Ёзиб олувчи блокнотга ерда ишлаб чиқилган картани акс эттиради ёки, энг яхшиси, картани суратга олади ва муҳим маълумотни ёзади. Ёзиб олувчилар бир нечта бўлиши мумкин ва уларнинг ҳар бири ҚУБ воситаларидан бирини қўллаган ҳолда фасилитатор фаолиятини тўлиқлайди. Амалий машғулот мақсадидан келиб чиққан ҳолда, команданинг лидердан ташқари ҳар бир аъзоси, воиста ёки услублардан бирини қўллаш жараёнида камида бир марта ёзиб олувчи вазифасини бажаради ҳамда кейинроқ ўз кузатишлари билан ўртоқлашиш учун бошқалар олинган кўникмалардан қандай фойдаланаётганини кузатади.

- ҚУБ услубларидан бирини қўллаш пайтида ерга чизилган тасвир нусхасини кўчириб олиш учун керакли материалларни ўзи билан олиб юради (турли рангдаги ручкалар ва А4 форматидаги тоза қоғозлар);
- баҳолаш жараёни ўтказилишини четдан туриб кузатади ва ҳужжатлаштиради;
- барча маълумотларни ҳужжатлаштиради, тўпланган маълумотни муайян восита/услуб танлаб олиниши учун рўйхат асосида текширади;
- иштирокчилардан қай бири муайян шарҳларни қилганини қайд этиб боради; алоҳида назарга тушган иштирокчилар, айниқса, жуда кўп гапирган, бошқаларнинг фикрини инobatга олмаган ва таъсир кўрсатишга ҳаракат қилган иштирокчилар ҳақидаги маълумотларни ёзиб боради; бу одамнинг таъсири салбий ёки салбий эмаслигини ва кимга таъсир кўрсатаётганини кузатиб боради. Фикр билдирганларнинг жинси ва тахминий ёшини қайд этиб боради;
- фасилитаторни ахборот алмашишга ёки бошқа масалаларни муҳокама қилишга ҳалақит қилаётган одамлар ҳақида аввалдан келишиб олинган имо-ишоралар билан огоҳлантиради;
- вазият аралашувни талаб қилса, саволлар бериш орқали фасилитаторни қўллаб-қувватлаш (мавзудан четлашилган пайтда; бошқалардан устунлик қилишни истаган

иштирокчи пайдо бўлган пайтда); жалб қилинмаган иштирокчилар; регламентни назорат қилиш;

- иштирокчиларни карталар, диаграммалар ва шу кабиларнинг нусхасини яратишга ундайди, бу ёзувлар маҳаллий аҳолига тегишли бўлиши ва гуруҳ фаолиятини тўлиқ намойиш этиши керак; ижронинг аниқлигини текширади; зарурат туғилса бажарилган ишга тузатишлар киритишни таклиф қилади; схема ва лойиҳаларни тўплайди;
- фасилитатор билан ишлайди, ёзувларни муҳокама қилади ва ниҳоясига етказди, гуруҳнинг иши якунланиши билан ҳужжатлаштириш ишларини бажаради.

Ўзига хосликлар:

- муҳокаманинг асосий жиҳатларини илғаб олиб, қисқа ва аниқ ҳужжатлаштира олиш салоҳиятига эга бўлган яхши кузатувчи, айтилган ҳамма гапларни эмас, уларнинг маъзини, турлича нуқтаи назарларни, муайян шарҳловчининг манфаатларини билиш учун ғоя ким томонидан илгари сурилганини қайд этиб боради. Ёзиб борилаётган маълумотнинг объектив ва холис эканини кафолатлайди;
- маълумотнинг ёзуви уни командага тақдим этишда ва кейинчалик ҳамжамиятга ҳисобот беришда;
- маҳаллий тилни билиши шарт;
- таҳлил қила олиш қобилияти, тиришқоқлик ва натижаларни визуаллаштириш учун презентацияла ўткази олиш кўникмаси.

Биз ҳамжамиятдаги тўсқинликлар ва ечимларни топиш мақсадида ҚУБнинг барча воситаларини ўрганамиз, бироқ ҳамжамиятда ҚУБни ўтказиш учун ҳар бири икки ёки саккиз кишидан иборат икки командага бўлинамиз. Ҳар бир баҳолаш учун командаларга бир нафардан лидер сайланади:

ҚУБ командалари (2-8 киши): кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар.

А командаси (иккидан саккиз нафаргача одам)

восита 1А: гендер ўзгачаликлари эътиборга олинган ресурс картаси;
восита 1Б: ресурс карточкалари;
восита 2: институтлар учун Венн диаграммаси;
восита 6: фокус-гуруҳда муҳокама.

Б командаси (иккидан саккиз нафаргача одам)

восита 5: гендер ўзгачалиги ҳисобга олинган ижтимоий карта;
восита 6: кирим ва чиқмлар матрицаси;
восита 6: фаровонлик даражасини баҳолаш;
восита 7: гендер роллари контекстидаги кун тартиби;
восита 8: полуструктуралар интервью.

ҚУБнинг барча командаси (уч нафардан тўққиз нафаргача одам): ҳамжамиятда семинар ўтказиш: ҳамжамиятга ҳисобот бериш.

2. Қишлоқни умумий баҳолашга тайёргарлик. Кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар

Эслатма: юқорида айтилгани каби, ҳамжамиятда ҚУБни ўтказиш учун бир неча кун керак бўлади. Пухта режалаштирилган ҚУБни мактаб вазифаси сифатида ўқув жараёнида ёки таътил пайтида бир ҳафта мобайнида амалга ошириш тавсия этилишига қарамай, сиз тақдим этилаётган воситаларни биттадан кўпроқ муддатга қўлланишингиз мумкин.

Агар кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилиш кечки пайт ўтказилаётган ҳамда бир кунда сиз баҳолашнинг фақат битта воситасини қўллаётган бўлсангиз, баҳолаш бўйича йиғилишни воситани қўллаш якунланиши биланоқ, бошқа воситани қўллашга ўтишдан олдин ўтказганингиз мақбулроқ бўлади.

Негаки, мазкур қўлланмада тавсиф этилган воситалар ҚУБнинг энг асосий ва муҳим воситалари ҳисобланади ҳамда уларнинг барчасини қўллаш зарур. Уларни тўла қўлланмай

туриб, сиз ҚУБни ўтказиш олмайсиз ҳамда тўлиқ ва фойдали маълумотларни ололмайсиз. Шунинг учун барча ҚУБни ўтказиш учун бундай масъулиятни зиммасига олиш ва вақт ажратиш масаласини ўйлаиб қўриши лозим.

Сиз олаётган таҳлил кўникмаси, мазкур воситаларни қўллашни ўрганиш сиз учун дастлаб мактабда, кейинчалик эса иш фаолиятингизда зарур бўладиган ҳаётий кўникмага айланади.

Тавсиф:

Ҳар кун кечқурун ҚУБ командаси бир кунда қилинган ишларни муҳокама қилиш учун йиғилади. Муҳокама жараёнида улар эришилган натижаларни тақдим этади, уларни баҳолайди, кейинги кунда амалга ошириладиган ишларга ёки қўлланиладиган воситаларга тайёргарлик кўради.

Мақсадлар:

- Кун давомида бажарилган ишлар натижасини тақдим этиш.
- Натижаларни ҳамжамиятда қайд этилган ички устунликлар ва камчиликлар, шунингдек, ҳамжамият учун ташқи таҳдидларни ҳисобга олган ҳолда, асосий саволлардан келиб чиқиб умумлаштириш ва структуралаштириш.
- Турли гуруҳлардан олинган натижаларни қиёслаш ҳамда уларнинг мувофиқлиги ва ўзгачаликларини аниқлаш.
- ҚУБ командасига янги асосий саволларни ва кейинги кун режасини ишлаб чиқиш имкониятини бериш.

Фасилитацияни қандай ўтказиш керак:

Баҳолаш ва ташкилий йиғилишни ўтказишдан олдин:

1. ҚУБ командаси лидери катта қоғозга (энг яхшиси А1 форматида, бу формат А4 форматидаги 8 та бир –бирига ёпиштирилган қоғоз шаклига тенг) матрица тайёрлайди ва уни “Гуруҳ тури”, “Воситалар”, “Команда”, “Асосий саволлар” бўлимларига бўлиштиради. ҚУБ командаси лидери команда йиғилишини олиб боради.
2. Гуруҳ фасилитациясини ўтказган ҳар бир команда (фасилитатор ва ёзиб олувчи) бир кунлик фаолият ортидан эришилган натижаларни қисқача қайд этади. Бу маълумот “Асосий хулосалар” бўлимига ёзилади, унда асосий саволларга жавоблар акс этиши лозим.
3. Асосий саволларга оид қолган барча маълумотлар **SWOT – таҳлил** асосида структуралаштирилади:

SWOT-таҳлил ички устунликлар, ташқи имкониятлар, таҳдидлар ва камчиликларнинг баланслашган манзарасини кўришга шароит яратади. Юқорида айтилган жиҳатлар ҳамжамиятни қуйидагиларни муҳокама қилишга ундайди:

- **Ҳамжамият ўз устунликларини қандай мустаҳкамлаши мумкин?** (масалан: ҳамжамиятдаги барча одамларнинг ҳамкорликда ишлашга тайёрлиги);
- **Ҳамжамият қандай қилиб ўз ички камчиликларидан халос бўлиши мумкин?** (масалан: ҳамжамиятда ҳеч ким одамларни ҳамкорликда ҳаракат қилиш учун уюштирамайди).
- **Қандай қилиб ташқи имкониятлардан фойдаланиш мумкин** (масалан: ҳамжамият қандай қилиб республика бюджети грантларини олиши мумкин)?
- **Қандай қилиб таҳдидларни четлаш мумкин?** (масалан: агар ҳамжамият канални тозаламаса, у чиқиндига тўлиб кетиши ва емирилиши мумкин, бу ҳолатда қуйида жойлашган қишлоқлар билан конфликтлар келиб чиқиши эҳтимоли бор).

Ҳамжамиятнинг ички устунликлари қуйидагилар бўлиши мумкин: муайян вазият ёки масалада ижобий характеристика ва устунликлар; жой-жойларда мавжуд бўлган потенциал, қобилиятлар, ресурслар, тажриба, билим ва бу билан боғлиқ муваффақиятлар.

Ҳамжамиятнинг ички камчиликлари қуйидагилар бўлиши мумкин: муайян вазият ёки масалага оид салбий характеристика ва камчиликлар, чекловлар, қийинчиликлар, муаммолар.

Ҳамжамиятнинг ташқи имкониятлари қуйидагилар бўлиши мумкин: фойда келтириши мумкин бўлган омиллар ва вазиятлар, масалаларни ҳал этиш қобилияти.

Ташқи таҳдидлар қуйидагилар бўлиши мумкин: муайян масала ёки вазиятда ҳалақит бериши мумкин бўлган омиллар ва шароитлар.

Шундай қилиб, масаланинг моҳияти қуйидагидан иборат:

Ички	Ташқи	
	Имкониятлар	Таҳдидлар
Устунликлар	Ҳамжамият имкониятлардан фойда олиш учун ўз устунликларидан қандай фойдаланади?	Ҳамжамият таҳдидлар таъсирини минималлаштириш учун ўз устунлигидан қандай фойдаланади?
Камчиликлар	Ҳамжамият мавжуд камчиликларга қарамай, ҳамжамият аъзолари барча имкониятларни реализация қилишини кафолатлай оладими?	Ҳамжамият реал таъсирга эга таҳдидларни четлаб ўтиш учун ўз камчиликларини бартараф эта оладими?

Бу маълумотни ҳар доим кун охирида қайд этиб бориш қишлоқ аҳолисига сўнгги қишлоқ йиғилишида бериладиган ҳисобот учун фойдали бўлади. Бу ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни ҳал этиш учун ҳаракат режасини ишлаб чиқишга кўмак беради.

4. Тўпланган муҳим қўшимча маълумот энг охириги бандга қайд этилади: “Қўшимча маълумот”. Ҳамма асосий саволларга етарлича жавоблар берилдими? Қандай маълумот ҳалигача мавжуд эмас?

Йиғилиш пайтида:

5. Биттадан воситани фасилитация қилаётган ҳар бир команда ўз натижаларини ўзлари тўлдирган баҳолаш матрицаси бандини қўллаган ҳолда тақдим этади.

6. Кун давомида қилинган ишлар презентациясидан сўнг ҚУБ командаси натижаларни муҳокама қилади ҳамда кўриб чиқилиши зарур бўлган “Куннинг очиқ қолаётган саволлари”ни аниқлайди.

Муҳокама учун саволлар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- ▶ Барча саволларга етарли даражада тўлиқ жавоблар олиндимми? Қандай маълумот ҳали ҳам етишмаяпти?
- ▶ Кейинги кунларда жавоб олиниши зарур бўлган янги саволлар пайдо бўлдимми?
- ▶ Натижаларда турли гуруҳларнинг бир-бирига зид келган жиҳатлари борми? Яна нималарни аниқлаштириш керак?
- ▶ Муайян гуруҳлар (масалан, аёллар, эрлар, бойлар, қашшоқлар, диний гуруҳлар ва бошқалар)нинг турлича тасаввурлари ёки манфаатларини акс эттирувчи натижалар борми?

7. Муҳокама натижалари ва янги саволлар асосида кейинги кун режасини ишлаб чиқиш лозим.

8. Балки, сиз кун давомида одамлар ўзларини қандай тутганлари ҳақида ҳам гаплашиб олишни истарсиз. Агар бунинг иложиси бўлса, ҳамма кун давомида ва иш жараёнида нима ёққани ва нима ёқмагани ҳақида фикр билдира олиши учун етарлича вақт ажратинг.

Зарур материаллар:

Иш бошлангунга қадар баҳолаш матричасини тузиш учун катта форматдаги қоғозлар, маркерлар, барча фаолият қайд этилган ҳужжатлаштириш варақалари (ҚУБнинг бир кунда қўлланилган воситаси).

Баҳолаш матричаси:

Гуруҳ тури: эрлар/ аёллар/аралаш Восита номи: Команда аъзолари	Аёллар	Эрлар	14дан 25 ёшгача бўлган аёллар	14дан 25 ёшгача бўлган эрлар	Куннинг очиқ қо- лаётган саволла- ри	Савол- ларга қўшимча: қачон, қандай ва ким?
Асосий саволлар						
Асосий натижалар						
Ҳамжамиятнинг ички устунликлари						
Ҳамжамиятнинг ички камчиликлари						
Ҳамжамиятнинг ташқи имкониятлари						
Ҳамжамиятга ташқи таҳдидлар						
Қўшимча маълумот						

02

ҚУБНИНГ 1А ВОСИТАСИ: РЕСУРС КАРТАСИ

Эслатма: Мазкур воситани 1Б “Ресурс картаси” (қуйига қаранг) воситаси самарали равишда тўлиқлайди. 1 Б воситасини қўллаш учун 1 А воситаси бўйича машғулотда қатнашганлар танлаб олинади. Бунинг учун 1 А воситаси машғулотида қатнашган бир неча одамни танлаб олинг ва улардан машғулотдан кейин қолишни ҳамда кейинги машғулотда иштирок этишни илтимос қилинг. Улар орасида эркаклар ва аёллар бўлишига аҳамият беринг. Ҳар икки восита юзасидан кетма-кет машғулот ўтказиш 3,5 соат вақтни олади. Шунинг учун аввалдан иккинчи машғулотда иштирок этадиган иштирокчилар учун тушлик уюштириб қўйиш мумкин.

Тавсиф:	Қишлоқнинг ресурс картаси – ҳамжамият ва унинг ресурс базасини ўрганиш имкониятини берувчи восита. Асосий вазифа аниқ географик картани тузиш эмас, балки маҳаллий аҳолининг мавжуд ресурслар тўғрисидаги тасаввурларини аниқлашдир. Картани ҳамжамият учун нима муҳимлигидан келиб чиқиб тузиш мақсадга мувофиқдир.
Мақсад:	Маҳаллий аҳолининг уларда мавжуд табиий ресурслар ҳақидаги фикрларини билиш ва бу ресурслардан қандай фойдаланилаётганини аниқлаш.
Ким билан:	Эрлар ва аёллардан иборат фокус – гуруҳ.
Давомийлиги:	2 соат

Асосий саволлар:

1. Қандай ресурслар етарлича даражада мавжуд?
2. Қандай ресурслар етишмайди?
3. Барча ер ресурсларига тенг даражада эгами?
4. Аёллар ерга эгалик ҳуқуқига эгами?
5. Қашшоқлар ер ресурсларига эгами?
6. Қўшимча ер ресурслари ажратиш (хусусий мулк, ижара ва бошқа) ҳақида ким қарор чиқаради ?

7. Маҳаллий аҳоли сувни қаердан олади?
8. Маҳаллий аҳоли ўтинни қаердан олади?
9. Ўтин йиғиш билан ким шуғулланади?
10. Маҳаллий аҳоли чорвасини қаерда боқади?
11. Ҳамжамиятнинг барча аъзолари иштирокида тараққиётга оид қандай тадбирлар ўтказилади? Қаерда?
12. Қандай ресурслар энг чекланган?
13. Қайси ресурс адолатли тақсимот нуқтаи назаридан қаралганда энг муаммоли бўлиб ҳисобланади?

Фасилитацияни қандай ўтказиш лозим:

Қишлоқ харитаси – иш бошлаш учун самарали воситадир. Маҳаллий аҳоли учун бу оддий ва қизиқ вазифадир. Харита тузишнинг бошланиши ҚУБ командаси ҳамда ҳамжамият ўртасидаги мулоқотнинг бошланишига ёрдамлашади. **Харитани тузиш жараёнида ҚУБ командасининг барча аъзолари иштирок этиши шарт**, негаки, бу машғулот мазкур ҳамжамиятнинг ўзгачаликлари ва уларда мавжуд ресурслар ҳақида умумий тасаввурларни ҳосил қилади.

Харитани тузишда эрлар ва аёлларнинг турли гуруҳлари иштирок этиши мақсадга мувофиқ, чунки улар бошқа-бошқа ресурслардан фойдаланиши мумкин. Аёллар учун ўтин, сув манбаси ва шу кабилар аҳамиятлироқ бўлиши эҳтимол. Эрлар эса ўзлари учун муҳим бўлган ресурсларни кўрсатади. Бу яйловлар, инфраструктура ва шу кабилар бўлиши мумкин. Хариталарда инфраструктура объектлари (йўллар, уйлар, бинолар, кўприклар ва бошқалар); сув объектлари ва манбалари; қишлоқ хўжалик экинлари экилган ерлар (қишлоқ хўжалик экинлари турлари ва улар етиштириладиган жойлар); тупроқ, ёнбағирлар, баландликлар; ўрмон ерлар; яйловлар; дўконлар, бозорлар, маъмурий бинолар, касалхона ва поликлиникалар, мактаблар, диний муассасалар; алоҳида жойлар (муқаддас зиёратгоҳлар, қабристонлар, автобус бекатлари, ибодатхоналар ва шу кабилар) қайд этилади.

1. Ишлаш учун очиқ ва кенг жойни танланг.
2. Ерга тош ёки ёғоч қўйинг, у марказий мўлжал бўлиб хизмат қилади.
3. Иштирокчилардан қишлоқ чегараларини белгилашни илтимос қилинг.
4. Харитада улар учун муҳим бўлган барча нарсаларни тасвирлашни таклиф қилинг. Улар чизишни тугатгунларича ёки ишдан чалғимагунича уларнинг ишини бўлманг.
5. Улар чизишдан тўхатаганда харитада тасвирлаш мумкин бўлган яна бирон муҳим нарса бор ёки йўқлигини сўранг.
6. Харита тузиб бўлинганидан сўнг фасалитаторлар иштирокчилардан уни тавсифлаб беришни илтимос қилади. Бирон нарса тушунарсиз бўлса, саволлар беринг.

Қишлоқда мавжуд бўлган ресурсларни муҳокама қилиш учун асосий саволлардан фойдаланинг. Бир ёки бир неча фасалитатор савол беради, бошқалар эса олинган жавобларни ҳужжатлаштиради.

Хаританинг якуний вариантыда шимол, жануб, шарқ ва ғарб кўрсатилганига ишонч ҳосил қилинг.

Материаллар: таёқчалар, тошчалар, барглар, қипиқлар, бошоқлар ва бошқа қўл остида бўлган материаллар.

Ресурс картасини ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзувни олиб борувчининг исми фамилияси:		Иштирокчилар- нинг умумий сони:	
Фасилитатор(лар) исми шарифи:		Эрлар сони:	
Метод:	Ресурс картаси	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ машғулоти _____ Кун: _____

Ёзувни олиб борган одам исми шарифи _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар: Қандай ресурслар
етарли даражада мавжуд?

Қандай ресурслар етишмайди?

Ер ресурсларидан фойдаланишга барча бирдай имкониятга эгами?

Аёллар ер ресурсларига нисбатан эгалик ҳуқуқига эгами?

Қашшоқлар ер ресурларидан фойдаланиш имкониятига эгами?

Хўжалик участкалари эр-хотин номига расмийлаштирилганми?

Қўшимча ер ресурслари (хусусий, ижара ва бошқа) ажратиш тўғрисида ким қарор қабул қилади?

Маҳаллий аҳоли сувни қаердан олади?

Маҳаллий аҳоли ўтинни қаердан олади?

Сувни ким олиб келади?

Маҳаллий аҳоли чорвасини қаерда боқади?

Ҳамжамиятнинг барча аъзолари иштирокида ривожланиш бўйича қандай тадбирлар ўтказилади? Қаерда?

Катта муаммолар қайси ресурслар билан боғлиқ?

Сиз яна нималарни сездингиз?

Вазиятни сиз қандай баҳолайсиз, сизнинг хулосаларингиз қандай:
Илтимос, ресурслар картаси нухасини илова қилишни унутманг!

1 Б воситаси: Ресурс карточкаси

Тавсиф:	Ресурс карточкалари ўйин шаклида ресурсларни ким назорат қилиши ва фойдаланишини муҳокама қилишга ёрдам беради шунингдек, аёллар ва эрларнинг ресурс базаларини кўрсатади. Натижада эрлар ва аёллар ўртасидаги приоритетлар фарқларини ҳамда уларнинг ресурслардан фойдаланиш эҳтиёжларни муҳокама қилишга имконият яратади.
Мақсад:	Эрлар ва аёллар ўртасида ресурсларни назорат қилиш ҳамда фойдаланишдаги фарқларни ўрганиш.
Ким билан:	Эрлар ва аёллардан иборат аралаш гуруҳ, гуруҳ аъзоларини ресурс харитасини тузишда иштирок этган одамлардан тузиш мақсадга мувофиқ.
Давомийлиги:	1,5 соат

Асосий саволлар:

1. Аёллар қандай ресурслардан фойдаланади?
2. Ёш болаларининг борлиги аёлларнинг фойдаланилаётган ресурслардан кўпроқ фойдаланишига таъсир кўрсатадими?
3. Эрлар қандай ресурслардан фойдаланади?
4. Қандай ресурслардан эрлар ҳам, аёллар ҳам фойдаланади?
5. Бу ресурслардан фойдаланишни ким назорат қилади?
6. Ресурслардан қандай фойдаланиш кераклиги ҳақида ким қарор қабул қилади?

Фасилитацияни қандай ўтказиш лозим:

Мазкур машғулотни ўтказиш учун аввалдан тайёрланган расмли карточкалар ёки қўл остида мавжуд бўлган шартли белгиларни ифодаловчи материаллардан фойдаланиш мумкин.

1. Гуруҳга ресурслар қандай ишлатилаётгани ва назорат қилинаётганини билиш нима учун муҳим эканини тушунтиринг.
2. Ерга бир қатор қилиб, бир-биридан муайян масофада эр, аёл ҳамда эр ва аёлнинг биргаликдаги катта тасвирларини жойлаштиринг.
3. Иштирокчилардан ресурс харитасини тузиш пайтида тилга олинган ресурсларни, шунингдек, ўзлари эгалик қиладиган, фойдаланадиган ёки муҳим деб ҳисоблайдиган исталган бошқа ресурсларни ёдга олишни илтимос қилинг.
4. Агар сиз қўл остингиздаги материаллардан фойдаланаётган бўлсангиз, иштирокчилардан муайян бир ресурсни ифодаладиган предметларни (барглари ёки дарахт новдалари ўрмон ва ўтинни, тезак ёки шохлар йирик шохли қорамолни ифодалаши мумкин) танлаб олишни илтимос қилинг. Шунингдек, керакли тасвирлар туширилган тайёр карточкалардан ҳам фойдаланиш мумкин.
5. Агар карточкаларда барча ресурслар тасвирланмаган бўлса, иштирокчилардан бўш карточкаларга ресурсларни чизишни илтимос қилинг.
6. Иштирокчиларга рамзий предметларни эр, аёл ёки эр ва аёл бирга турган тасвирлар остига жойлаштиришни таклиф қилинг, бу орқали ким қайси ресурсдан фойдаланиши аниқлашади.
7. Иштирокчилардан ўз танловини тушунтириб беришни илтимос қилинг.
8. Аввалги қатор остига яна эр, аёл ҳамда эр ва аёлнинг биргаликдаги катта тасвирларини жойлаштиринг.

9. Машғулоти такрорланг, лекин бу сафар ресурсларнинг ҳар бирини ким назорат қилиши, ким ишлатиши ва қарор қабул қилишига эътибор қаратинг.
10. Иштирокчилардан ҳар икки ҳолатда улар карточкаларни қандай жойлаштирганига эътибор беришни илтимос қилинг.
11. Мазкур восита ҳамжамиятга уларда мавжуд муаммони яхшироқ тушиниш ва уларни ҳал этишни ўрганишга имконият берувчи кўплаб воситалардан фақат биттаси эканини иштирокчиларга тушунтиринг.

Эслатма:

1. Иштирокчилар предметларни/карточкаларни қайси тасвир остига жойлаштиришни сўрайди. Уларга эр ва аёл бирга бўлган тасвир остига фақат эрлар ва аёллар биргаликда фойдаланадиган ресурслар чизилган карточкаларни жойлаштириш кераклигини тушунтиринг. Эрлар кўпроқ фойдаланадиган ресурслар чизилган карточкаларни фақат эрлар тасвири остига, аёллар кўпроқ фойдаланадиган ресурслар акс этган карточкаларни эса аёллар тасвири остига жойлаштириш лозим.
2. Қўл остингизда қўшимча ресурслар расмини чизиш учун бўш карточкалар мавжудлигига ишонч ҳосил қилинг.

Материаллар: Рақамлар ва суратлар акс этган икки комплект карточкалар. Таёқчалар, тошчалар, барглар, қипиқ, ун, тезак ёки қўл остингизда бўлган исталган бошқа материал.

Ресурс карточкаларини ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор(лар) исми шарифи		Эрлар сони:	
Метод:	Ресурслар тасвирланган карточкалар	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча ахборот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчи исми шарифи _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

Аёллар қандай ресурслардан фойдаланади?

Эрлар қандай ресурслардан фойдаланади?

Қандай ресурслардан эрлар ҳам, аёллар ҳам фойдаланади?

Бу ресурслардан фойдаланишни ким назорат қилади? Нега?

Ресурслардан қандай фойдаланиш бўйича ким қарор қабул қилади?

Сиз яна қандай муҳим нарсани сездингиз?

Вазиятни қандай баҳолайсиз ва **сизнинг хулосаларингиз қандай:**

Илтимос, бундан буён фойдаланиш ва назорат қилиш учун ресурс карточкалари нусхасини илова қилишни унутманг!

ҚУБнинг 2-воситаси: Венн институционал диаграммаси

Тавсиф:

Венн институционал диаграммаси қишлоқда мавжуд бўлган институтлар (ташкilotлар, социал гуруҳлар, нуфузли шахслар)ни ҳамда аҳолининг бу институтлар ҳамжамиятда қандай аҳамиятга эгалиги тўғрисидаги фикрларини акс эттиради. Бундан ташқари диаграмма мазкур гуруҳларнинг гендер ўзгачаликлари ва фаровонлик даражасини ҳам кўрсатади. Диаграммада, шунингдек, мазкур институтлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ва муносабатлар даражасини ҳам кўриш мумкин.

Вазифалар:

- ҳамжамиятда фаолият юритаётган ички ва ташқи институтларни аниқлаш;
- гендер ва фаровонлик даражаси нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда маҳаллий ижтимоий институтлар таркибини аниқлаш;
- турли институтлар орасидаги муносабатларни ўзаро ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, ахборот алмашиш ва хизмат кўрсатиш нуқтаи назаридан туриб аниқлаш.

Асосий саволлар:

- Ҳамжамиятда қандай институтлар фаолият юритади ёки қандай ташқи институтлар ҳамжамият билан ишлайди?
- Улардан қай бирини қишлоқ аҳолиси муҳимроқ, деб ҳисоблайди ва нима учун?
- Гендер масалалари билан шуғулланувчи институтлар номини айтинг?
- Қандай гуруҳлар ривожланиш масалалари билан шуғулланади?
- Қайси институтлар бир-бири билан ҳамкорлик қилади?
- Фақат аёллар ёки фақат эрлар учун ташкил этилган институтлар борми?
- Қайси бир институтларда иштирок эта олмайдиган ёки уларнинг хизматидан фойдалана олмайдиган гуруҳлар ёки шахслар типи мавжудми?
- Аёллар ва қизлар эркалар билан тенг равишда барча хизматлардан фойдалана оладими ёки муайян институтлар ва хизматларга нисбатан уларнинг ҳуқуқлари чекланганми?
- Ҳамжамият аъзолари ташқи институтлар ҳақида қаердан хабардор бўлган? Маълумот қандай тақдим этилади?

Фасилитацияни қандай ўтказиш лозим:

1. Агар вақт бўлса, эркалар ва аёллар учун алоҳида-алоҳида фокус-группа ўтказиш мумкин. Фокус-группага нисбатан қашшоқ ва кам таъминланган оилалар вакиллари киритилганига амин бўлинг.
2. Барча зарур материаллар бор эканини текширинг. Фокус-группани ўтказиш пайтида қуйидагилар мумкин: а) таёқча ёрдамида ерга чизиш ёки ёзиш; б) катта қоғоз, қалам, фло-мастер (маркер)лардан фойдаланиш. Агар сиз иккинчи вариантни танлаган бўлсангиз, унда дастлаб қаламдан фойдаланиш тавсия этилади, кейинроқ қалам билан чизилган айланаларни ўчириб, каттароқ айланаларни чизиш керак бўлади.
3. Иштирокчиларга Венн институтционал диаграммасини тузишдан мақсад (юқорига қаранг) нима эканини тушунтиринг.
4. Иштирокчилардан қишлоқда қандай институтлар борлигини ва қайси ташқи институтлар улар билан ишлашини сўранг.

Норасмий гуруҳлар, масалан, маҳаллий қўмиталар ҳам айтиб ўтилганига амин бўлинг. Қуйидаги саволларни бериш тавсия этилади:

- одамлар қай шаклда бир-бирига ёрдам беради?
 - қайси маҳаллий институтлар атроф-муҳит (сув ресурслари, яйловлар, экин экиладиган ерлар); иқтисодий масалалар (жамғармалар, кредитлар, қишлоқ хўжалиги, чорвачилик); ижтимоий масалалар (соғлиқни сақлаш, саводхонлик, дин, урф-одатлар, таълим сифати, спорт) билан шуғулланади?
 - сиёсий гуруҳлар ёки партиялар мавжудми?
 - қишлоқда ким муҳим қарорларни қабул қилади?
5. Қишлоқ одамларидан бирига номи айтиб ўтилган барча институтлар рўйхатини тузишни ва уларга барчага тушунарли бўлган шартли белги қўйишни таклиф этинг.
 6. Иштирокчилардан қоғозга ёки ерга катта айлана чизишни таклиф этинг, бу айлана ҳамжамиятни тамсил этади.
 7. Ҳар бир институтнинг қишлоқ учун нақадар муҳим эканини муҳокама қилишни таклиф этинг. Асосий айлана ичига энг муҳим институтлар катта доира, унча муҳим бўлмаганлари кичикроқ доира шаклида чизилади. Доира қанча катта бўлса, демак, унинг ҳамжамиятга (ижобий ёки салбий) потенциал таъсири ҳам шунча катта бўлади. Қишлоқ чегара-

сидан ташқаридаги айланалар маҳаллий аҳолига тегишли эмас ва бу айланалар қишлоқ чегарасидан қанча олис бўлса, уларнинг таъсири ҳам шунчалик оз бўлади. Агар институт қишлоқда муҳим аҳамиятга эга бўлса, унинг айланаси асосий айлана билан тенг бўлади. Институт айланаси асосий айлана марказига қанча яқин бўлса, у ҳамжамиятга шунчалик яқин ва унинг таъсири остида бўлади.

8. Ҳар бир институтга ном ёки шартли белги берилиши лозим.
9. Иштирокчилардан уларнинг турли институтларга қандай алоқаси борлигини сўранг. Шундан сўнг уларга ҳар бир айлана ичига ҳар бир институт ҳамжамиятга нақадар ижобий (+) ёки салбий (-) таъсир этаётганини ҳамда қандай имкониятларни институтлар таъсири сифатида баҳолаш мумкинлигини белгилашни илтимос қилинг
10. Фасилитатор ва ёзиб олувчи иштирокчиларни диққат билан тинглаши керак. Ёзувларда нега бир институт муҳим, бошқаси муҳим эмаслигини ва улар қандай таъсир кўрсатаётганини қайд этиш лозим.
11. Резюме: ҳамжамият ва ҳар бир институт ўртасидаги муносабат/ҳамкорлик айланалар орасидаги масофа билан ўлчанади. Ҳамжамият тиғиз ҳамкорлик қилмайдиган институтларни рамз этувчи айлана ҳамжамиятни тамсил этадиган асосий айланадан узоқроқда чизилиши керак. Иштирокчилар билан тиғиз ҳамкорлик қиладиган институтлар эса айлана марказида айлана шаклида чизилади. Қишлоқда жойлашмаган, аммо муҳим аҳамиятга эга бўлган институтлар ҳамжамиятни тамсил этувчи айлана чизиғининг ташқи томонига чизилади. Муҳим бўлмаган институтларни рамз этувчи айланалар ҳамжамиятни рамз этувчи асосий айлананинг ташқи чегараси билан кесишмаслиги лозим. Институтлар ўртасидаги ўзаро алоқалар муайян айланалар ўртасидаги масофанинг яқин ва узоқлиги билан ўлчанади:
 - бир-биридан узоқ масофада жойлашган айланалар ўзаро муносабатлар (ёки ҳамжамиятга таъсир) йўқлигини ёки аҳамиятсизлигини англатади;
 - бир-бирига яқин жойлашган айланалар заиф алоқалардан дарак беради;
 - бир-бирига тегиб турган айланалар алоқалар ўртача эканини билдиради;
 - бир-бири билан кесишган айланалар –тиғиз ҳамкорлик
12. Иштирокчилардан қайси институтлар аъзоликка фақат аёллар ёки фақат эрларни қабул қилишини сўранг. Фақат аёллар ёки фақат эрларга хизмат кўрсатадиган институтлар ёҳуд гуруҳлар мавжудми? Жавобларни муайян айланани эр ёки аёлни рамз этувчи белги билан кўрсатинг.
13. Иштирокчилардан қайси институтларда камбағаллар иштирок этмаслигини ва нега шундай эканини сўранг. Аҳолининг муҳтож қатлами фойдалана олмайдиган хизматлар бор ёки йўқ экани билан қизиқинг. Бу институтларни харитада муҳтожларни рамз этувчи белги билан белгиланг. Шунингдек, айрим институтларда иштирок эта олмайдиган ёки уларнинг хизматидан фойдалана олмайдиган ижтимоий гуруҳлар тўғрисида ҳам сўраб суриштиринг.
14. Иштирокчилардан сўраб, қайси институтлар гендер тенглиги ёки аёллар муаммоси билан шуғулланишини аниқланг. Иштирокчилардан мазкур институтлар муаммоларни қандай ҳал этишини айтиб беришларини илтимос қилинг. Бу институтларни харитада уларни рамз этувчи белги билан белгиланг.

15. Агар иштирокчиларнинг қизиқиш даражаси имкон берса, улардан муҳим бўлган институтларнинг ютуқлари ва камчиликларини ҳамжамият эҳтиёжлари ва мақсадларидан келиб чиққан ҳолда муҳокама қилиш ҳамда ёзиб олишни, шунингдек, уларнинг самаралироқ фаолият кўрсатишлари учун нималар ҳалақит бераётганини қайд этишни илтимос қилинг.

16. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд бўлган муаммоларни яхшироқ тушунишга ва уларни ҳал этишни ўрганишга имконият берувчи кўплаб воситалардан бири эканини тушунтиринг.

Зарур материаллар: Ёзиб олувчига ишлаш учун Венн диаграммасини ҳужжатлаштириш варақчаси, мазкур восита юзасидан ҳужжатлаштириш варақаси, А4 форматидаги оқ қоғоз ёки А1 форматидаги қоғоз (А4 форматидаги 8та қоғозни бир –бирига улаб ёпиштирсангиз А1 форматидаги қоғоз пайдо бўлади) керак ёки агар ўзингизда бўлса, харитани кўчириб ёзиш учун флипчартдан фойдаланинг.

Агар ерга чизаётган бўлсангиз: юмшоқ тупроқли ер, таёқчалар ва шартли белгилар сифатида қўлланиладиган қўл остингизда бўлган материаллар зарур.

Агар қоғозга чизаётган бўлсангиз: КАТТА қоғоз, қаламлар ва фломастерлар керак.

Давомийлиги: 1,5-2 соат

Эслатма: Агар гуруҳ иштирокчилари бу машғулотни бажаришга қийналса, оддий намуна тариқасида ўзингиз чизиб кўрсатинг ёки бу машғулотни қандай бажариш лозимлигини кўрсатинг ва тушунтиринг.

Венн институционал диаграммасини ҳужжатлаштириш учун варақа

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг исми шарифи		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор(лар) исми шарифи:		Эрлар сони:	
Метод:	Венн диаграммаси	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча ахборот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчи исми шарифи _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

1. Қандай институтлар (ташкilotлар/гурӯҳлар/шахслар) ҳамжамият ичида ёки ҳамжамият билан ишлайди?
2. Қишлоқ аҳолиси қайси институтларни энг муҳим деб ҳисоблайди? Нима учун?

Ижтимоий институтларни муҳимлигига қараб санаб ўтинг: (энг муҳимларини биринчи кўрсатинг)

№	Институт номи	Института типи (МБ, НДТ, хусусий сектор, диний ташкilotлар)	Асосий фаолият турлари
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			

3. Аҳоли энг муҳим беш институт фаолиятидан қандай манфаат кўрмоқда? Бу институтларнинг ҳар бирига оид мисолларни келтиринг:

1. Институт: Типи:

Мақсадлар:

Ҳамжамият учун фойдаси:

2. Институт: Типи:

Мақсадлар:

Ҳамжамият учун фойдаси:

3. Институт: Типи:

Мақсадлар:

Ҳамжамият учун фойдаси:

4. Институт: Типи:

Мақсадлар:

Ҳамжамият учун фойдаси:

5. Институт: Типи:

Мақсадлар:

Ҳамжамият учун фойдаси:

4. Қайси институтлар гендер тенглиги ва/ёки аёллар ҳуқуқи билан шуғулланади? Буни турли институтлар қандай амалга оширишини тушунтиринг.

1.

2.

3.

5. Қайси ташкилотлар бир-бирлари билан ва қай тарзда ҳамкорлик қилади?

A.

B.

C.

6. Қайси гуруҳлар фақат ёллар ёки фақат эрлар учун мўлжалланган? Қайси институтлар фақат эрлар учун, қайси институлар эса фақат аёллар учун хизмат кўрсатади?

Фақат эрлар учун:

Фақат аёллар учун:

7. Аҳолининг қайси гуруҳи ёки қандай шахслар муайян институтларда иштирок эта олмайди ва уларнинг хизматларидан фойдалана олмайди (қашшоқлар, камбағал гуруҳлар, диний, этник гуруҳлар...)?

Сиз вазиятни қандай баҳолайсиз, **сизнинг** хулосангиз қандай:

Илтимос, **Венн институционал диаграммасини** илова қилишни унутманг!

03

ҚУБНИНГ 3-ВОСИТАСИ:
ИЖТИМОЙ КАРТА**Тавсиф:**

Қишлоқнинг ёки ҳудуднинг ижтимоий картаси – маҳллий аҳоли томонидан тузиладиган ва мавжуд ижтимоий структуралар ҳамда ижтимоий институтларни кўрсатувчи харита. Ижтимоий карта уй хўжаликлари орасидаги ижтимоий –иқтисодий ўзгачаликларни ҳам ўрганишга имконият беради.

Вазифалар:

- Қишлоқда мавжуд бўлган ижтимоий структуралар, шунингдек, уй хўжаликлари орасидаги этник, диний, моддий ва бошқа ўзгачаликларни ўрганиш.
- Қишлоқда яшаётган аҳоли ҳақида маълумот йиғиш.
- Мавжуд бўлган ижтимоий институтлар тўғрисида маълумот йиғиш ҳамда маҳаллий аҳолининг улар ҳақидаги фикрини ўрганиш.
- Гендер тенглиги кучли ва заиф намоён бўлган оилаларни аниқлаш.

Асосий саволлар:

1. Ижтимоий муносабат ва ижтимоий хизматлар нуқтаи назаридан қаралганда қишлоқнинг тахминий чегаралари қандай?
2. Қишлоқда қанча уй хўжалиги бор ва улар қаерда жойлашган?
3. Миграция оқибатида уй хўжаликлари ёки аҳоли сони кўпаймоқдами ёхуд камаймоқдами?
4. Қишлоқда қандай ижтимоий структуралар ёки ижтимоий институтлар мавжуд?
5. Қишлоқда қандай диний гуруҳлар бор? Агар улар исломга эътиқод қилсалар, диндорларнинг барчаси асосий оқим-сунийликка даҳлдорми? Қишлоқнинг қайси қисмида турли диний гуруҳлар истиқомат қилади?
6. Қишлоқда қайси этник гуруҳлар вакиллари истиқомат қилади? Улар қаерда яшайди?
7. Қайси хўжаликларни аёллар бошқаради ва улар қаерда жойлашган?
8. Гендер тенглиги бошқаларга қараганда яққолроқ намоён бўлган уй хўжаликларини алоҳида ажратиб кўрсатинг (аёллар бошқараётган хўжаликларни ёзманг, эр, хотин мавжуд бўлган хўжаликларни қайд этинг). Оилада гендер тенглиги амалиёти мавжудлиги белгиларидан бири аёлларнинг олий маълумотли экани, оилани танлашда иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларга эгалигидир. Юзага келган вазият, масалан, эр лаёқатсиз деб топилгани учун аёллар боқувчисига айланган оилаларни қайд этманг. Учтадан кам ва ўнтадан кўп бўлмаган оилаларни белгиланг. Улар бир-бирларига қариндош ҳисобланадими? Сўралганлар фикрича, қайси оилада гендер тенглиги нисбатан ривожланган (ва нима учун).

9. Бошқа оилаларга нисбатан патриархал бўлган ҳамда гендер тенглигига бошқаларга нисбатан озроқ амал қилинадиган оилаларни ажратиб кўрсатинг. Учтадан кам ва ўнтадан кўп бўлмаган оилаларни белгиланг. Улар бир-бирларига қариндош ҳисобланадими? Сўралганлар фикрича, қайси оилада гендер тенглиги нисбатан кам ривожланган (ва нима учун).

Фасилитацияни қандай ўтказиш керак:

1. Иштирокчилардан қишлоқ харитасини чизишни ва унда барча ўй хўжаликларини кўрсатишни илтимос қилинг. Харитани тушуниш осонроқ бўлиши учун аввал йўлларни ва қишлоқнинг муҳим жойларини чизиб олинг. Харитада сўнги уч йил ичида қаллиқ ўғирланган оилаларни қайд этинг. Турли шартли белгилардан фойдаланинг.
2. Сўнги йилларда оилалар умумий сони камайгани ёки кўпайганини муҳокама қилинг. Агар ўзгаришлар бўлган бўлса, бунинг сабабларини ва бунинг оқибатида қайсидир бир оилаларда ёки ҳамжамиятда қандай муаммолар юзага келганини сўранг.
3. Гуруҳдан харитада маҳаллий аҳоли ўртасида учрашув жойи сифатида ном қозонган ёки ижтимоий хизматлар кўрсатувчи институтлар, бинолар ва жойларни белгилашни илтимос қилинг. Масалан: мактаблар, чойхоналар, масжидлар, ФАПлар, оқсоқоллар судлари, ижтимоий маъмуриятлар, жамоат лидерлари, маҳаллий дўконлар, болалар боғчалари, сув манбалари ва одамлар мунтазам учрашиб турадиган бошқа жойлар.
4. Гуруҳдан қишлоқда турли этник гуруҳ вакиллари истиқомат қиладиган жойларни муҳокама қилишни ва бу жойларни харитада белгилашни илтимос қилинг. Рамзий белгиларни танлаб олинг ва улар билан этник озчилик вакиллари яшайдиган уйларни белгиланг.
5. Гуруҳдан қишлоқ ҳудудида турли диний гуруҳлар ва этник озчиликлар яшайдиган жойларни муҳокама қилишни ва бу жойларни харитада белгилашни илтимос қилинг. Бунинг учун рамзий белгилардан фойдаланинг.
6. Гуруҳдан, шунингдек, аёллар бошқарадиган ўй хўжаликларини белгилашни илтимос қилинг. Иштирокчиларнинг барчаси оилани аёл бошқараётгани аломатлари тўғрисида тушунчага эгаллигига амин бўлинг.
7. Агар вақт ва шароит бўлса, мазкур босқичда қуйида баён этилган **моддий фаровонликни** ўрганиш воситасини амалда қўлланг.
8. Сиздаги харита нусхасига шартли белгилар илова қилинганига амин бўлинг.

Зарур материаллар: ҳужжатлаштириш варақаси, мазкур восита варақаси, картани кўчириб ёзиш учун қоғозлар, ручкалар.

Агар ерга чизаётган бўлсангиз: юмшоқ тупроқли ер, таёқчалар ва шартли белгилар сифатида қўлланиладиган қўл остингизда бўлган материаллар зарур.

Агар қоғозга чизаётган бўлсангиз: КАТТА қоғоз, қаламлар ва фломастерлар керак.

Давомийлиги: 1,5-2 соат

Эслатма:

- Ижтимоий харитани тузишдан мақсад барча иштирокчиларга тушунарли бўлиши лозим. Илтимос, барча иштирокчилар вазифани тўғри тушунганига ишонч ҳосил қилинг. Масалан, улар кам таъминланган оилалар озиқ-овқат ёрдами олар экан, деб ўйлашлари мумкин, бу эса нотўғри тасаввурдир. Уларга сиз ҳам, сиз билган бошқа одамлар ҳам ҳеч қандай ёрдам кўрсатмаслигини тушунтиринг. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб восталардан бири эканини айтинг.
- Агар гуруҳ иштирокчилари орасида мазкур машғулотни бажаришда қийинчилик пайдо бўлса, оддий мисолни чизиб кўрсатинг ва машғулотни қандай бажариш кераклигини тушунтиринг.

- **Машғулоти бажариш жараёнида, ҳар сафар иштирокчиларидан бири бирон нарса ҳақида ахборот бераётганида, бошқа иштирокчилардан айтилган маълумотга қўшилиши ёки қўшилмаслигини, унга қўшимча киритиш истаги бор ёки йўқлигини сўранг.**
- Муҳокаманинг энг муҳим жиҳатлари ва бошқа маълумотларни ҳужжатлаштириш лозим.
- Ресурс харитасидан фарқли ўлароқ, ижтимоий харита ўта диққат билан фасилитация қилинишни талаб этади. **Айрим масалалар (этник мансублик, ваҳҳобийлик, салафийлик ва бошқа диний гуруҳлар)ни муҳокама қилиш иштирокчилар ўртасида ноқулайлик туғдириши мумкинлигини эсада тутинг. Агар гуруҳ қандайдир масалани муҳокама қилишни истамаса, ҚАТЪИЙЛИК қилманг ва кейинги масалани муҳокама қилишга ўтинг.** Агар айрим иштирокчиларга бирон масала муҳимроқ бўлса, бу масалани улар билан алоҳида муҳокама қилинг.
- Харитада барча уй хўжаликлари қайд этилганига ишонч ҳосил қилинг. Агар иштирокчилар қайсидир уй хўжалигини белгилашни истамаса, бу ҳолатни ўз ёзувингизда қайд этинг ва сабабларини кўрсатинг.

Ижтимоий харитани ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ		Кун:	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Ижтимоий харита	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулоти _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми шарифи _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

Эслатма: оғзаки жавобларни қуйига ёзинг. Оғзаки жавоблар харита тузиш ўрнини боса олмайди!

1. Ижтимоий муносабатлар ва ижтимоий хизматлар нуқтаи назаридан қаралганда қишлоқнинг тахминий чегаралари қандай? Қишлоқда поликлиника ёки милиция участкаси борми? Фақат туман миқёсида қандай ижтимоий хизматлар кўрсатилади?

2. Қишлоқда қанча уй хўжалиги бор ва улар қаерда жойлашган?

3. Миграция оқибатида уй хўжаликлари сони кўпаймоқдами ёки озаймоқдами?

4. Қишлоқда қандай ижтимоий структуралар ёки институтлар мавжуд?

5. Қишлоқда қандай диний гуруҳлар бор? Балки уларнинг барчаси ислом эътиқодида бўлиши мумкин, бироқ диндорларнинг бир қисми асосий оқим-сунийликка мансуб бўлмаслиги эҳтимол. Бундай диний гуруҳлар қишлоқнинг қайси ерида истиқомат қилади?

6. Қишлоқда қандай этник гуруҳлар мавжуд? Улар қаерда истиқомат қилади?

7. Қайси хўжаликларни аёллар бошқаради ва улар қаерда жойлашган?

8. Гендер тенглиги бошқаларга нисбатан анча яқолроқ намоён бўлган уй хўжалиklarини алоҳида ажратиб кўрсатинг (аёллар бошқараётган хўжалиklarни қайд этманг, фақат эр-хотин муносабати мавжуд бўлган хўжалиklarни ёзинг). Оилада гендер тенглиги амалиёти мавжуд эканини кўрсатувчи аломатлардан бири, аёлнинг маълумотли, оилани танлашда иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларга эга эканидир (эр лаёқатсиз бўлгани учун аёл оиланинг боқувчисига айланишга мажбур бўлган хўжалиklarни қайд этманг). Учтадан кам, ўнтадан кўп бўлмаган оилаларни кўрсатинг. Улар бир-бирларига қариндошми? Сўралганлар фикрича, қайси оилада гендер тенглигига кўпроқ амал қилинади (ва нима учун)?

Гендер тенглиги бошқаларга НИСБАТАН ривожланган оила

1.	2.
3.	4.
5.	6.
7.	8.
9.	10.

9. Сизнинг фикрингизча, нисбатан патриархал бўлган ва гендер тенглиги бошқа оилаларга нисбатан кам амал қиладиган оилаларни ажратиб кўрсатинг. Учтадан кам ва ўнтадан кўп бўлмаган хўжаликни қайд этинг. Улар бир-бирларига қариндошми? Сўралганлар фикрича, қайси оилада гендер тенглигига кам амал қилинади (ва нима учун)?

Гендер тенглиги ЭНГ КАМ ривожланган оила

1.	2.
3.	4.
5.	6.
7.	8.
9.	10.

Сиз яна нимани таъкидлай оласиз?

Сиз вазиятни қандай баҳолайсиз ва сизнинг хулосаларингиз қандай:

Илтимос, ижтимоий карта нусхасини илова қилишни унутманг!!!

ҚУБнинг 4-воситаси: Фаровонлик даражаси бўйича баҳолаш

Мақсад:

1. Ҳамжамиятнинг моддий фаровонлик даражасидаги фарқларга муносабатини ўрганиш.
2. Бойлик ва моддий фаровонликнинг маҳаллий индикаторлари ҳамда мезонларини аниқлаш ва тушуниш.
3. Келажакда бошқа маълумотлар билан солиштириш учун харитага оилаларнинг нисбий даражасини қайд этиш.

Метод:

1. Баҳолаш.
2. Харита тузиш.

Асосий информантларни танлаб олиш:

Бу вазифани амалга ошириш учун ҳамжамиятни яхши билган **бир неча асосий информантларни** жалб қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. *Ўқитувчилар, қишлоқ раиси ёки фельдшер* бу иш учун муносиб номзодлардир. Муайян манфаатларга эга шахслар, масалан ўзига тўқ фермерлар ёки НДТлари лидерларини жалб этмасликка ҳаракат қилинг. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб восталардан бири эканини тушунтиринг.

Фасилитаторлар:

ҚУБ командасининг икки нафар аъзоси.

Асосий саволлар:

1. Маҳаллий аҳоли бойлик, моддий аҳвол ва нотенгликни қандай тушунади? *Муҳтож* атамаси нимани ифодалайди?
2. Ҳамжамиятда қандай ижтимоий-иқтисодий гуруҳлар мавжуд ва уларнинг таркиби кимлардан иборат?

Босқичлар:

1. Барча уй хўжаликларининг рақам билан белгиланган рўйхатини тузинг (ижтимоий харитани тузиш жараёнида олинган маълумотларга асосланган ҳолда). Алоҳида карточкаларда ҳар бир оила бошлиғининг исми, фамилияси, отасининг исмини ва рўйхатда белгиланган рақамини кўрсатинг. Эслатма: кейин солиштириб кўриш имконига эга бўлиш

учун қишлоқ ҳукуматидаги ижтимоий ходимдан оилаларнинг тўлиқ рўйхатини олишга уриниб кўринг. Агар рўйхатларда фарқларни сезиб қолсангиз, бу ҳақда ижтимоий ходим ва маҳаллий аҳолига хабар беринг. Фарқларни машғулот пайтида муҳокама қилманг.

2. Қишлоқ ва унинг аҳолисини яхши биладиган асосий информантлардан ўз шахсий мезонлари ва баҳолашларидан келиб чиқиб, карточкаларни оилаларнинг фаровонлик даражасига қараб саралашни илтимос қилинг.
3. Саралашдан сўнг информантлардан улар оилалар фаровонлигини баҳолашда қандай мезонлардан фойдаланганларини ҳамда турли гуруҳлар ўртасидаги фарқлар қандай эканини сўранг. Информантларга олинган маълумот махфий қолишини кафолатланг ва айрим оилаларнинг фаровонлик даражаси тўғрисидаги маълумотлардан, маҳаллий аҳоли орасида салбий реакция пайдо қилмаслик учун, муҳокама пайтида фойдаланманг.
4. Баҳолаш натижаларига кўра аниқланган маҳаллий мезонлар ва кўрсаткичларни санаб ўтинг.

Фаровонлик даражаси бўйича баҳолашни ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг исми шарифи:		Иштирокчилар- нинг умумий сони:	
Фасилитатор \ лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Фаровонлик даражаси бўйича баҳолашни унча кўп бўлмаган асосий информантларорасида сўров ўтказиш йўли билан аниқлаш	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми шарифи: _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

Маҳаллий аҳоли моддий фаровонлик даражасидаги фарқларга қандай муносабатда бўлади ва ҳар бир гуруҳдаги оиланинг нисбий вазияти қандай?

Ижтимоий-иқтисодий гуруҳ	Мазкур гуруҳ учун маҳаллий кўрсаткичлар	Оила рақами

Сиз яна нималарни таъкидлашни истар эдингиз?

Сиз вазиятни қандай баҳолайсиз, **сизнинг** хулосаларингиз қандай:

Илтимос, оилаларнинг рақам билан белгиланган рўйхати нусхаси, ижтимоий карта ва оилалар рақамларини илова қилишни унутманг!

04

АМАЛИЁТ

(4А ВА 4Б СЕССИЯЛАРИДА ҲАМЖАМИЯТ БИЛАН 4 СОАТ ДАВОМИДА ИШЛАШ НАЗАРДА ТУТИЛГАН)

Эслатма: мазкур сессия А ва Б қисмларга ажратилган. Барча фасалитаторларга ҚУБнинг 5-воситаси “Фокус гурӯпадаги муҳокама” ва 6-воситаси “Полуструктуралӣ интервью”дан фойдаланиш тавсия қилинади. Вақт чекланганини ҳисобга олган ҳолда, 7-восита “даромад ва чиқимлар матрицаси” ва 8-восита “Кун тартиби”дан фойдаланишда УБ командасини икки гуруҳга бўлиш тавсия қилинади, улардан бири 7-воситани, иккинчиси эса 8-воситани қўллайди.

4 А - сессияси:

ҚУБнинг 5-воситаси: фокус-гурӯпадаги муҳокама: гендер тенглигидаги чекловлар ва тенгликни таъминлаш имкониятлари

Эслатма: Мазкур воситани қўллаш жараёнида оиладаги зўравонлик каби нозик мавзу кўтарилиши мумкин. Маҳаллий аҳоли иштирокида сессия ўтказишга тайёргарлик кўриш мақсадидан, воситани аввал бир жинсга мансуб гуруҳда қўллаб кўриш, шундан сўнг ҳар бир иштирокчига нисбатан бу масалани аввал (ёки альтернатива қатори) унинг қариндошлари билан муҳокама қилиш мумкин ёки мумкин эмаслигини ҳал этиш тавсия этилади. Зўравонлар (масалан, ўз хотинларини калтаклайдиганлар) бу мавзунини муҳокама қилишни истамайдилар ва бундан ғазабланиши мумкинлигини назарда тутинг. Шунинг учун суҳбатлашиш учун қариндошларни эҳтиёткорлик билан танланг. Мазкур воситани бевосита интервью берувчига нисбатан қўллашда ноқулайлик ҳис қилсангиз, сиз турли авлодга мансуб оила аъзолари (ўз оилангиз, ота-онангиз, ота-онангизнинг ота-оналари) билан суҳбатлашиб, фикрлар, анъаналар ва ўзини тута билиш шакллари тўғрисида керакли даражада маълумотлар йиғишингиз, бу орқали бошқа воситаларни бевосита ҳамжамиятда қўллаш натижасида олинган маълумотларни тўлиқлашингиз мумкин. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб восталардан бири эканини тушунтиринг.

Вазифалар:

1. Маҳаллий аҳоли “гендер тенглиги”ни қандай тушунишини аниқланг.
2. Гендер тенглигини таъминлашни хоҳламаслик ва умуман оилаларда ҳамда ҳамжамиятда гендер тенглиги концепциясини қабул қилиш истаги йўқлиги сабабларини аниқлаш ва тушуниш.
3. Гендер нотенглиги кўринишларига қарши оилаларда ҳамда ҳамжамиятда мавжуд механизмаларни аниқлаш ва тушуниш. Булар тоифасига қаллиқ ўғирлаш, шартлашилган тарзда оила қуриш, қизлар ва аёлларга нисбатан оиладаги зўравонликлар киради. Оиладаги зўравонлик нозик мавзу бўлгани учун иштирокчилар уни муҳокама қилишга тайёр бўлмагунларича бу мавзунини кўтарманг.
4. Ҳамжамият, оила ва айрим шахслар даражасида гендер тенглигини таъминлаш ва қаллиқ ўғирлаш, шартлашилган никоҳ, эрта турмушга бериш, қизлар ва аёлларга нисбатан оиладаги зўравонликни бартараф этиш учун қандай ресурслар зарурлигини аниқлаш.

Услублар:

1. Гуруҳдан полуструктурали интервью.
2. Баҳолаш.
3. Матрица.

Фокус–группани танлаш:

Гендер ўзгачалиги тўғрисидаги тасаввурларни аниқлаш мақсадида эрлар ва аёллару чун алоҳида-алоҳида фокус–группа ўтказишни режалаштириш лозим.

Фасилитаторлар:

ҚУБ командасининг икки аъзоси.

Асосий саволлар:**Гендер тенглиги:**

1. Ҳамжамиятда гендер нотенглигининг асосий оқибатлари қандай? Бу оқибатларни шкала бўйича 1дан 10гача баҳоланг. Бунда 10 балл билан нисбатан муҳим муаммо, 1 билан 10 оралиғида эса бошқа муаммолар ифодаланади. Мазкур муаммолар, жумладан, қаллиқ ўғирлаш, шартлашилган никоҳ, эрта турмушга бериш, қизлар ва аёлларга нисбатан оиладаги зўравонликларни ҳам ўз ичига олади.

Гендер муаммоси	Жойи	Кимга таъсир қилди	Маҳаллий номи	Инсон ҳуқуқлари/ қонунга алоқадорлик

2. Сизнинг фикрингизча, бу муаммоларнинг сабаблари нимада ва одатда уларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатлар амалга оширилади? Муаммолар, уларнинг сабаблари ва ҳамжамият ҳамда оилалар томонидан амалга оширилаётган ҳаракатлар матрицасини ишлаб чиқинг. Гендер тенглиги билан боғлиқ бўлган ҳар бир ҳолатда мана шу саволни беринг. Муаммонинг ҳақиқий сабабларини тушуниш учун ҳар бир муаммонинг илдизини топишга ҳаракат қилинг. Оила муаммо ва унинг сабабларига қандай ёндошаётганини диққат билан кўриб чиқинг.

4-СЕСИЯ: АМАЛИЁТ

Гендер масаласи	Зоҳирий сабаб	Ботиний сабаб	Зарур чоралар	Ким ҳаракат қилади?

3. Оилаларда гендер тенглиги масаласида қарорлар қандай қабул қилинади? Бундай қарорларни ким қабул қилади? Оила ресурслари қандай бўлиштирилган? Оиланинг муайян аъзолари эҳтиёжлари ва хоҳишлари, оиланинг бошқа аъзолари эҳтиёжлари ва хоҳишларидан устунлик қиладими? Оиланинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжлари (озик-овқат, кийим-кечак, уй-жой, мактабга керакли буюмлар) оиланинг айрим аъзолари истаклари (машинадан фойдаланиш ва уни таъмирлаш, тўй ўтказиш, дўстлар билан дам олиш ва шу каби) дан устун келадими?

4. Ҳамжамият, оила ва унинг ҳар бир аъзоси даражасида уларнинг эҳтиёжларини самаралироқ қондириш учун қандай ресурслар талаб қилинади?

Қаллиқ ўғирлаш:

5. Жорий йил ва ундан аввалги икки йил тажрибасидан келиб чиқилса, қаллиқ ўғирлаш амалиёти нақадар одатий ҳолатга айланган ва бу ҳолат тез-тез такрорланиб турадими?

6. Қаллиқ ўғирлашда ким иштирок этади? Қаллиқ ўғирлашга қўл урадиган шахсларнинг ижтимоий мавқеи қандай даражада?

7. Қаллиқ ўғирлашнинг сабаблари, сизнингча, қандай? Эслатма: “бу бизнинг анъанамиз”, деган тушунтириш сабаб бўла олмайди. Никоҳнинг бошқа турлари, жумладан, севиб турмуш қуриш ва шартлашилган никоҳ турлари ҳам бор. Қаллиқ ўғирлашнинг сабаблари: “Бу қалин тўлашдан кўра арзонроқ”; “оила чекка жойда қашшоқ аҳволда яшайди, бу

оилага ким ҳам турмушга чиқар эди”; “ўғил дангаса, қўлидан иш келмайди (ёки пиёниста), унга ким эрга тегади?”; ёки “күёвнинг онаси ўз хоҳиши билан турмушга чиқмаган (ўғирланган) ва шунинг учун оилада мустабидга айланган, уни ҳеч ким ўз қайнонаси сифатида қабул қилишни хоҳламайди” каби саволларда яққолроқ намоён бўлиши мумкин.

8. Қаллиқ ўғирлайдиган оила қариндошларидан қайси бири у ёки бу ролни бажаради?
 - қаллиқини ўғирлашни ҳал этади;
 - қайси қизни қаерда ўғирлаш кераклигини аниқлайди;
 - ўғирлашни режалаштиришда иштирок этади;
 - ўғирлаш қай тарзда амалга оширилади;
 - кимдир бунга қарши чиқадими?
9. Ким ва қай тарзда одамларни қаллиқ ўғирлашга ундайди, ким қаллиқ ўғирлашда иштирок этади? Улар бунга қандай муносабатда бўлади: билиб билмаганга олишади, йўл беришади, қўллаб-қувватлашади, ҳимоя қилишади ёки бу амалиётни қуйидагилар билан уйғун, деб ҳисоблашади:
 - қирғизларнинг кўчманчилик анъаналари билан (қиз ва йигит отда қувлашади, қиз қочади, йигит эса қизни қувиб етиб, қиз уни қамчи билан саваламаслиги ҳамда маррага биринчи бўлиб етиб келмаслиги учун уни ушлаб, ўпиб олиши керак; йигит бу билан ўзининг эрга айланганини намойиш этади, қиз эса бунга рози бўлади);
 - мусулмон анъаналари ва Қуръон билан боғлиқ, Қуръонда томонлардан биронтасини никоҳга мажбурлаш ман этилади;
 - Қирғиз Республикаси Конституцияси, Жиноят Кодексининг 155 –моддаси ва инсон ҳуқуқларининг Умумжаҳон меъёрлари билан, бу ҳужжатларда қаллиқ ўғирлаш тақиқланган.
10. Сизнинг фикрингизча, фуқароларнинг кўпчилиги ҚР Конституциясининг 1991 йилги таҳриридан бошлаб то шу кунга қадар бўлган таҳрирларида қайд этилган демократик тамойилларга зид келадиган қадриятлар (масалан, қаллиқ ўғирлаш)га амал қилаётган пайтда жамият ва давлат қандай фаолият юритиши лозим?
11. Қаллиқ ўғирлашнинг маҳаллий даражадаги оқибатлари қандай? Қуйидаги масалаларни муҳофама қилинг:
 - i. никоҳ томонларнинг ўзаро розилиги билан амалга оширилган оилаларда оилавий зўравонлик ҳолатларининг кўпайиши, агар бундай ҳолатлар мавжуд бўлса;
 - ii. ўн йил аввал ўзаро розилик билан эмас, балки қаллиқ ўғирлаш орқали турмуш қурганлар ўртасида ажралишлар сонининг кўпайгани;
 - iii. ўз хоҳиши билан турмушга чиққан ва ўғирлаб кетилган аёллар ўртасида ерга эри билан биргаликда эгалик ҳуқуқи борасидаги ҳар қандай фарқлар;
 - iv. ўғирлаб кетилган аёллар ўз фарзандларидан воз кечгани тўғрисидаги исталган маълумотлар;
 - v. ўзаро розилик билан эмас, қаллиқ ўғирлаш орқали турмуш қурган эрлар орасида миграция ёки оилани ташлаб кетиш сонининг кўпайиши.

4-СЕССИЯ: АМАЛИЁТ

- vi. Ўғирланмаган аёлларнинг ўғирланган аёлларга нисбатан оила бюджетига қўшаётган ҳиссаси ва уларнинг олий маълумотга эгаллигидаги фарқлар;
- vii. Ўғирланган қаллиқлар ва ўз розилиги билан турмушга чиққан аёллар орасида содир этилган суиқасдлар кўрсаткичи ўртасидаги фарқ.

12. Нима деб ўйлайсиз, одамларнинг қаллиқ ўғирлаш, қаллиқ ўғирлашни рағбатлантириш ва қаллиқ ўғирлаш анъанасини ҳимоя қилишга нисбатан муносабати ўзгариши мумкинми? Агар Жиноят кодексининг қаллиқ ўғирлагани учун кўпи билан 10 йилга озодлиқдан маҳрум этиш, шунингдек, қизларни мажбуран ушлаб туришга, ўғирлашга кўмак кўрсатган, қиз ўғирлашни уюштирган шахсларни жазога тортиш тўғрисидаги 155-моддаси самарали қўлланилса, одамлар қаллиқ ўғирлаш амалиётидан воз кечадиларми?

13. Айна пайтда ўғирлаб кетилган қиз ўғирлаб кетган шахснинг уйда тунни ўтказиб, ўз уйига қайтиши уят ҳисобланади. Қамоққа олинган жиноятчининг хотини ёки қаллиқ ўғирлашни уюштиргани учун жазоланган қайнонанинг келини бўлиш уят ҳисобланадими?

14. Нима деб ўйлайсиз, сиз ёки ҳамқишлоқларингиз қаллиқ ўғирлашга қарши чораларни кўра оладими, агар чора кўра олса, ким бу ишни қила олиши мумкин, қандай чора кўради ва қаерда? Айна дамда ҳамжамиятда мавжуд бўлмаган ресурслар (маҳаллий милиция ва шу каби)га эҳтиёж борми?

Гендер тенглигига эришиш учун тўсиқлар ва имкониятларни муҳокама қилиш бўйича фокус-гурӯҳни ҳужжатлаштириш варақси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:		Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми шарифи: _____

Илтимос, муаммолар, уларнинг сабаблари ва кўриладиган чора - тадбирлар (муаммони ҳал этиш механизмлари) матрицасини илова қилишни унутманг!

ҚУБнинг 6-воситаси: полуструктурали интервью: конкрет оилалар мисолида гендер ўзгачалиklarини тадқиқ қилиш

Вазифалар:

1. Ижтимоий харитада (ҚУБнинг 3-воситаси) **гендер тенглиги бўйича анча ривожлангани қайд этилган оилалар** нега гендер тенглигига бошқа оилаларга қараганда мойилроқ эканини тушуниш. Бу қандайдир иқтисодий, ижтимоий ва бошқа манфаатлар билан боғлиқми? Агар боғлиқ бўлса, улар қандай манфаатлар?
2. Ижтимоий харитада (ҚУБнинг 3-воситаси) **гендер тенглигига амал қилмайслиги қайд этилган оилалар** нега гендер тенглигига бошқа оилаларга нисбатан камроқ риоя этишини тушуниш. Бу қандайдир иқтисодий, ижтимоий ва бошқа манфаатлар билан боғлиқми? Агар боғлиқ бўлса, улар қандай манфаатлар?
3. Оила ва ҳамжамият миқёсида гендер тенглигига эришиш йўлидаги тўсиқлар ва имкониятларни аниқлаш.

Услуглар:

1. Полуструктив интервью.
2. Баҳолаш.
3. Кузатиш.

Оилаларни танлаб олиш:

1. Харитада қайд этилган оилалар орасидан гендер тенглигига амал қилувчи ва амал қилмайдиган оилаларни танлаб олинг (ўчтадан ўнтагача бўлган оила).
2. Маҳаллий аҳоли томонидан гендер тенглигига “амал қилувчи” ва “амал қилмайдиган”, деб баҳоланган оилалар тўғрисидаги маълумотлар ёзилган карточкаларни танлаб

4-СЕССИЯ: АМАЛИЁТ

олинг (ижтимоий харитани тузиш бўйича машғулот). Ҳар икки гуруҳга мансуб карточкалар орасидан яна биттадан яна биттадан таваккалга танлаб олинг. Тадқиқот, ҳар тўрт оиладан бирида ўтказилади, бунинг учун улар саволларга жавоб беришга тайёрлигини билдиришлари керак. Агар оилалардан бири тадқиқотда иштирок этишни истамаса, бошқа оилани танланг ва аввалги оила интервью беришни хоҳламаганини ҳисоботингизда айтиб ўтинг.

Эслатма: Респондентларни барча жавоблар махфий сақланишига ишонтиринг. Фасилитаторлар тўртта оилада интервью ўтказди.

Фасилитаторлар:

ҚУБ командасининг икки аъзоси.

Асосий саволлар:

1. Оилада ким яшайди? *(она, ота, болалар, бобо, бува каби доимий боқимандалар, вақтинчалик боқимандалар, оиланинг лаёқатсиз аъзолари). Болаларнинг ёшлари кўрсатинг.*

2. Ўтган йили сизнинг оила аъзоларингиз ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан дуч келган асосий муаммоларни айтинг? Агар сиз бир нафардан кўп респондентдан интервью олаётган бўлсангиз, улар билан алоҳида-алоҳида суҳбатлашиш мумкин (қизлар, катта ёшдаги аёллар, ёш йигитлар, катта ёшдаги эрлар). *(Қайси муаммо кимга қай тарзда таъсир қилганини, аёллар ва эрлар, қизлар ва йигитларнинг муаммолари бир ҳил даражада муҳокама қилингани ёки қилинмаганини аниқланг: масалан, ўғил университетда ўқиши учун маблағ йўқлиги афсусланарли, бироқ қизнинг университетда ўқишга жўнатиши имконияти йўқлиги муаммо эмас! Агар ўтган машғулотларда аниқланган гендер муаммоларидан бири эслаб ўтилмаса, оиладан бу уларга қандай таъсир қилганини сўранг).*

3. Мазкур муаммоларнинг сабаби, сизнингча, нималардан иборат ва уларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни қилдингиз? *(Бу саволни ҳар бир гендер муаммоси юзасидан беринг. Ҳақиқий сабабларни аниқлаш учун интервью берувчини хафа қилмайдиган даражада масаланинг моҳиятини билишга ҳаракат қилинг. Оила муаммони қандай ҳал қилгани ва унинг сабабаларини қай тарзда бартараф этганини сўраб билинг).*

4. Оила даражасида бу каби муаммолар яна такрорланмаслиги учун қандай чора-тадбирлар кўрилди? Бу каби муаммоларни самаралироқ ҳал этиш учун оилага қандай ресурслар зарур?

Муаммо	Сабаб	Ҳаракат	Керакли ресурслар

Конкрет оилаларда ўтказилган полуструктуралли интервьюларни ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Оилада полу- структив нтервью	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми-шарифи: _____

Дагы қандай нерселерди байкадыңар?

Қырдаалды қандай баалап, **қандай тыянакка** келдиңар?

4Б - сессия:**ҚУБнинг 8-воситаси: даромадлар ва чиқимлар матрицаси**

Тавсиф: Даромадлар ва чиқимлар матрицаси – даромад ва чиқимларнинг турли манбалари нисбий аҳамиятини ўлчашга имконият берувчи воситадир. Восита муайян одамлар гуруҳининг даромадлари нақадар ишончли ёки ишончсиз эканини баҳолашга ҳам имкон беради. Чиқимлар матрицаси оила умумий даромадларининг қанча қисми асосий эҳтиёжлар (озиқ-овқат, сув, кийим, уй-жой, саломатликни сақлаш, маориф)ни қондиришга сарфланишини кўрсатади. Шунингдек, одамларда тежаб қолиш ёки иш учун керакли материаллар, ўғитлар, асбоб-ускуналар сотиб олиш имкониятлари қанчалик эканини аниқлашга кўмаклашади.

Мақсад: Оиланинг даромад манбаларини (пул ва нутарл кўринишда) ва маблағлар гендер ўзгачалиги ҳамда оила даромадлари кўрсаткичидан келиб чиққан ҳолда қандай сарфланишини аниқлаш.

Аудитория: Иккита аралаш фокус-группа (аёллар ва эрлар): биринчи гуруҳда масала гендер нуқтаи назаридан, иккинчи гуруҳда оила даромадлари кўрсаткичидан келиб чиқиб муҳокама қилинади.

Давомийлиги: 2 соат

Асосий саволлар:**Даромадлар матрицаси:**

1. Ҳамжамиятда пул ва натура кўринишади бўлган даромадлар манбаини айтинг.
2. Кимлар чекланган даромад манбаларига эга?
3. Кимнинг даромад манбалари кўпроқ?
4. Муҳтожларнинг даромад манбаларини бой оилалар даромад манбалари билан солиштиринг.
5. Аёлларнинг даромад манбаларини эрлар даромад манбаи билан қиёсланг.

Чиқимлар матрицаси:

1. Йил давомида чиқимлар қандай бўлиштирилади?
2. Аҳолининг асосий қисми қандай ҳаражатлар қилади?
3. Ҳар бир ижтимоий гуруҳ даромадларидан қанчаси озиқ-овқат, кийим, уй-жой, саломатликни сақлаш ва маориф каби асосий эҳтиёжларга йўналтирилади?
4. Ким пулни тежаб, тўплаш имкониятига эга?
5. Ким иш самарадорлигини ошириш мақсадида тежаб қолиш ёки иш учун керакли материаллар, ўғитлар, асбоб-ускуналар сотиб олиш имкониятларига эга?
6. Аёлларнинг чиқимлари эрларнинг чиқимларига нисбатан қандай?

Фасилитация қандай ўтказилади:**Даромадларида фарқлар бўлган гуруҳ учун:**

1. Фокус-группа иштирокчиларига уларнинг даромад манбалари ва улар ишлаб топилган маблағларни қандай сарфлашини билишни истаётганингизни тушунтиринг. Сизни уларнинг даромадлари миқдори қанча экани эмас, бу даромадни қаердан олишлари қизиқтиришини айтинг.
2. Иштирокчилардан ўз даромад манбаларини санаб ўтишни илтимос қилинг. Даромад манбалари қаторига пул ва натурал кўринишда ҳамда бартер орқали топилган даромадларни ҳам киртишни илтимос қилинг.
3. Матрицани ерга ёки катта қоғозга чиза бошланг.
4. Даромад манбаларини матрицада горизонтал тарзда жойлатириг. Гуруҳ иштирокчилари турли даромад манбаларини рамз этувчи предметлардан даромад манбаларини белгилашда фойдаланиши мумкин.

5. 50та унча катта бўлмаган тош тўпланг (болалардан бу ишда сизга кўмак беришларини сўранг). Бу тошлар ҳамжамиятнинг бир йилда топган барча даромадларини ифодалашини тушунтиринг.
6. Иштирокчилардан камбағал, ўрта ҳол ва бой оилалардан иборат уч гуруҳни ифодалаш учун 50та тошни 3 тўпга ажратишни илтимос қилинг.
7. Иштирокчилар уч гуруҳдан биттадан вакилни танлаб олади, улардан ҳар бири гуруҳ томонидан танланган тошларни олади.
8. Гуруҳ вакиллари матрицага вертикал тарзда туришади.
9. Шундан сўнг улар тошларни муайян даромад манбалари остига қўяди. Барча тошлар қўйиб бўлингунига қадар бу иш давом этади.
10. Ҳар бир ижтимоий-иқтисодий гуруҳга мансуб даромадлар остига қўйилган тошларни санаб, натижани ёзинг.
11. Ҳаражатларни аниқлаш учун ҳам мана шу ҳаракатни такрорланг. Шартли белгилар учун қўл остингизда мавжуд бўлган материаллардан фойдаланиб, янги матрицани чизинг. Гуруҳдан, тежаб қолинган маблағ билан бир қаторда барча чиқимларни айтишни илтимос қилинг.
12. Уч гуруҳ вакиллари тошларни қайта териб олиб, уларни ўз маблағларини қандай ишлатишларига қараб, қайтадан териб чиқади.
13. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб воситалардан бири эканини тушунтиринг.

Гендер ўзгачалиги мавжуд гуруҳ учун:

1. Жараён юқоридагига ўхшаш. Матрицанинг горизонтал ўқи бўйлаб эрлар ва аёллар учун иккита колонкани жойлаштиринг. Иштирокчилардан яна ўз даромад манбаларини санаб ўтишни илтимос қилинг.
2. Яна 50та тош тўпланг. Уларни эрлар ва аёллар орасида тенг (25тадан) бўлиштиринг. Вакилларни танлаб олинг ва тақимлашни бошланг.

Эслатма:

Даромадлар ва чиқимларни муҳокама қилиш жуда нозик масала бўлиши эҳтимол. Одамлар бу ҳақда жамоатчилик орасида гапиришни хушламайди. Улар қанча пул ишлаши сизни қизиқтирмаслигини, гап фақат даромадларни бўлиштиришни нисбатан амалга оширишингизни тушунтиринг. Иккинчи нозик масала, сиз фокус-группа иштирокчиларидан тошларни бой, ўрта ҳол ва камбағал оилалар ўртасида қандай бўлиштиришни таклиф этганингизда пайдо бўлади. Тошларнинг умумий сони чекланган эканига амин бўлинг. Тошлар сони 50тадан кўп бўлмаслиги тавсия этилади.

Материаллар: Шартли белги сифатида қўлланиладиган қўл остингизда мавжуд бўлган материаллар ва тошлар.

Даромадлар ва чиқимлар матричасини ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Даромадлар ва чиқимлар матричаси	Аёллар сони:	

4-СЕСИЯ: АМАЛИЁТ

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми шарифи _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

Ҳамжамиятда пул ва натурал шаклда олинадиган даромадларнинг асосий манбаларини айтинг.

Кимларнинг даромад манбалари чекланган? Тушунтиринг.

Кимнинг даромад манбалари кўпроқ? Тушунтиринг.

Мўхтожларнинг манбаларини бой оилалар даромад манбалари билан қиёсланг.

Аёлларнинг даромад манбаларини эрларнинг даромад манбаи билан солиштиринг.

Чиқимлар йил давомида қандай бўлиштирилади?

Аҳолининг кўпчилик қисмининг чиқимлари нималардан иборат?

Ҳар бир ижтимоий гуруҳ олаётган даромаднинг қанча қисми озиқ-овқат, уй-жой, кийим-кечак, саломатликни сақлаш ва маориф каби асосий эҳтиёжларни қондиришга йўналтирилади?

Ким пул тўплай олиши мумкин?

Иш самарадорлигини ошириш учун асбоб - ускуналар, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш воситалари ва бошқа материалларни сотиб олишга ким маблағ ажрата олади?

Эрларга нисбатан аёлларнинг ҳаражатлари қандай?

Сиз яна нималарни таъкидлашни истар эдингиз?

Сиз вазиятни қандай баҳолайсиз ва сизнинг хулосаларингиз қандай?

Илтимос, даромадлар ва чиқимлар матричасини илова қилишни унутманг!

ҚУБнинг 8-воситаси: кун тартиби

Тавсиф: Кун тартиби бир кун давомида бажариладиган барча фаолият турларини кўрсатади. Мазкур восита турли ижтимоий гуруҳлардаги меҳнат нисбатини солиштириш учун жуда самаралидир. Меҳнат соатларини солиштириш ким ҳаммадан кўпроқ ишлашини, ким фақат айрим фаолият турларида банд бўлаётганини, ким кун давомида айрим вазифаларни бажаришини ва кимда дам олиш ҳамда ухлаш учун бўш вақт кўпроқ эканини кўрсатади.

Мақсад: Турли одамлар кун давомида нима билан машғул бўлишини ва уларнинг фаолияти нақадар оғир ёки енгил эканини аниқлаш.

Аудитория: Аёллар ва эркеклар фокус-группалари, шунингдек, вақт имкон берса, ўғил болалар ва қизлар учун ҳам фокус группа ўтказиш мумкин.

Давомийлиги: 1 соат

4-СЕСИЯ: АМАЛИЁТ

Асосий саволлар:

1. Ҳар бир иштирокчи ўз вақтини қандай бўлиштиради?
2. Аёлларнинг кун тартиби эрлар кун тартибидан нимаси билан фарқ қилади?
3. Кимнинг иш билан бандлиги ўта тиғиз?
4. Кимда дам олиш ва кўнгил очишга вақт бор?
5. Аёллар/қизлар ўтин ва/ёки сув йиғиш учун бир кунда неча соат сарфлайди?

Фасилитация қандай ўтказилади:

1. Эрлар ва аёллар учун алоҳида фокус-группа ташкил этинг. Ҳар бир гуруҳда турли ижтимоий-иқтисодий гуруҳ вакиллари борлигига амин бўлинг.
2. Фокус-группа иштирокчилари бегим кунлари нима билан банд бўлиши сизни қизиқтираётганини тушунтиринг.
3. Улардан ўз кун тартибини соат циферблати шаклида чизиб беришни илтимос қилинг. Гапни улар кеча нима қилгани ёки улар йилнинг бу фаслида ўз кунларини қандай ўтказишлари тўғрисидаги саволдан бошлаш мумкин. Улар одатда соат қанчада уйқудан туришлари тўғрисидаги саволдан бошлаш маъқулроқ бўлади.
4. Улар бир кун олдин бажарган фаолият турларини расм шаклида ифодаланг ва ҳар бир иш учун қанча вақт сарфланганини белгиланг. Бунинг учун соат циферблатини айлана шаклида чизинг. Айлана ичига фаолият турларини қайд этинг. Бир вақтнинг ўзида бажарилган ишни (масалан, болаларга қараш ва овқат тайёрлаш) циферблатнинг битта секторида белгилаш мумкин.
5. Расм чизиб бўлингач, фокус-группа иштирокчиларига белгиланган фаолият турлари бўйича саволларни беринг.
6. Айни пайтдаги йил фаслини кўрсатинг (масалан, қиш).
7. Агар вақт имконият берса, иштирокчилардан йилнинг бошқа фаслларидаги бегим кунлари бажариладиган ишларни циферблат тарзида чизишини илтимос қилинг.
8. Циферблатларни солиштиринг.
9. Фокус-группа иштирокчиларини уларнинг юмушлари ва меҳнат бандлиги масаласида сўровдан ўтказиш учун юқоридаги асосий саволлардан фойдаланинг.
10. Мазкур машғулот ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб восталардан бири эканини тушунтиринг.

Циферблат расмини қоғозга кўчиринг. Расмларда улар қайси гуруҳ\иштирокчи томонидан чизилгани ва йил фасли қайд этилганига ишонч ҳосил қилинг.

Материаллар: Флипчарт, рангли маркерлар ва жазвал.

Эслатма: Сиз кеча кунни қандай ўтказганингиз тўғрисидаги расмдан бошлаш мумкин. Қоғозга катта айлана чизиб, қачон уйқудан турганингиз, қачон уйқуга ётишингиз, кун давомида нима қилишингизни қайд этинг. Деталларга аҳамият бериш зарур эмас, лекин расмда кундалик ишларингиз: асосий фаолиятингиз, уй юмушлари, болаларга қараш ва шу кабилар акс этганига ишонч ҳосил қилинг.

Кун тартибини ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Кун тартиби	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми-шарифи: _____

**Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:
Қар бир иштирокчи ўз вақтини қандай бўлиштиради?**

Аёллар кун тартиби эрлар кун тартибидан нимаси билан фарқ қилади?

Кимнинг кун тартиби тиғиз? Нима учун?

Кимнинг дам олиш ва кўнгил очишга вақти бор? Нима учун?

Аёллар/қизлар бир кунда ўтин ва/ёки сув йиғишга неча соат сарфлайди?

Сиз яна нималарни таъкилашни истардингиз?

Сиё вазиятни қандай баҳолайсиз ва сизнинг хулосаларингиз қандай:

Илтимос, соат расмлари нусхасини илова қилишни унутманг!

«Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим» амалиётда: Босқичма-босқич амалга оширилдиган тадбирлар режасининг Тўқмоқдаги 6-сонли мактабда бажарилиши

Сушанло Алия ва Асия, тенгдош устозлар, 9-синф

«Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим» дастурининг мактабимиз доирасида амалга оширилиши бизга ката имкониятларни яратиб берди. Тенгдошларимиз билан «Гендер», Қаллиқни зўравонлик билан олиб қочиш», «Эрта турмуш қуриш ва унинг салбий оқибатлари», «Команда ташкил этиш», «Эдвокаси», «Суицид» каби мавзулардаги қизиқарли маърифий материалларни ўрганиш билан бир қаторда, биз олинган билим ва кўникмаларни амалда қўллаш каби уникал имкониятга эга бўлдик. Сиз қандай қилиб, деб сўраяпсизми? Биз бунга босқичма-босқич тадбирлар режасини амалга ошириш орқали эришдик.

Афсуски, мактабимизда 8 ва 9-синф ўқувчи қизлари орасида эрта турмушга чиқиш ҳолатлари тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Бизнинг командамиз бу вазиятни қўл қовуштириб, жим кузатиб туришни истамади. Шунинг учун вазиятни ўзгартириш мақса-

дида ҳаракатлар режасини ишлаб чиқдик ва тадбирлар ўтказдик. Энг аввало мактаб ҳамжамиятини эрта турмушга чиқишнинг салбий оқибатларидан огоҳлантириш керак эди. Биринчи босқичда анкеталаштириш ўтказдик. Бундан мақсад ёш қизлар ўқишни давом эттиришдан воз кечиб нега турмушга чиқиб кетаётганини ва бизнинг ҳамжамият эрта турмуш қуришнинг салбий оқибатларидан нақадар бохабар эканини аниқлаш эди. Олинган маълумотларни ўрганиб чиққанимиздан сўнг, ҳамжамиятимиз ўқувчиларига синф соатлари ўтишда нималарга аҳамият қаратишимиз кераклигини билиб олдик. 197 ўқувчи орасида ўтказилган анкеталаштириш оқибатида, ўқувчилар эрта турмушга чиқиш сабабларни қуйидагича тушуниши аниқланди:

- 131 (66%) ўқувчи бу севги асосида қурилган никоҳ, деб ҳисоблайди;
- 30 (15%) ўқувчи эрта турмуш қуриш оқибатида ёшлар эртароқ молиявий мустақилликка эришади, деб ҳисоблайди;
- 20 (10%) ўқувчи бунга ҳомиладорлик сабаб бўлган, деб ҳисоблайди;
- Сўралганларнинг 16 (8%) “ота-оналар мажбурлаши” оқибатида эрта турмуш қурилади, деб ўйлайди.

Синф соатларини ўтказишда биз “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” қўлланмасидаги материаллардан ҳамда видеоматериалдан фойдаландик. Шундай қилиб, биз тенгдошларимизни эрта турмушга чиқишнинг салбий оқибатларидан огоҳлантирдик ҳамда уларга ўқишни давом эттириш ва ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этиш орқали қандай имкониятларга эга бўлишларини тушунтирдик. Бу эса қизларга ўзларига нисбатан ишонч ҳосил қилишга, олий таълим олишга ва келажакда касбий жиҳатдан ўсишига кўмак кўрсатади.

Биз томонимиздан мактабимиз доирасида ўтказилган эрта турмушга чиқишнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар бошқа мактаблар ҳамжамиятларида ҳам ўтказилиши мумкин. Шунинг учун биз ҳамма тенгдош устозларни ҳаракат қилишга чақирамиз! Ахир эрта турмуш қуриш ҳақиқатан ҳам бизнинг душманамиз!

05

ҚУБНИНГ 9-ВОСИТАСИ: ҲАМЖАМИЯТДА СЕМИНАР

Эслатма: қўйида келтирилган маълумот тенгдошларингиз, қариндошларингиз ва шу катталикларга сиз аввал ўтказган дала машғулоти ҳақида берадиган ҳисоботингиздир. Бироқ қўйида берилган инструкциялар ҚУБ жараёнида ўтказилган ишлар ҳақида кенгроқ доирага ахборот беришга маослаштирилган. Мазкур машғулоти ҳамжамиятга мавжуд муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳамда уларни мустақил ҳал этишни ўргатишга имконият берувчи кўплаб восталардан бири эканини тушунтиринг.

Мақсадлар:

1. Баҳолаш якунлари асосида чиқарилган асосий хулоса ва натижаларни ҳамжамиятга тақдим этиш.
2. Ҳамжамиятга баҳолашнинг асосий натижаларини муҳокама қилиш учун имконият бериш.
3. Кейинги ҳаракатлар, шунингдек, ҳамжамият ва унинг аъзолари роли ва мажбуриятлари борасида келишувга эришиш.

Услуглар:

1. Презентация.
2. Гуруҳда муҳокама қилиш.

Мақсадли гуруҳлар:

Эрлар, аёллар, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий гуруҳлар ва турли ёшдаги гуруҳларнинг тенг иштирокини таъминлаган ҳолда маҳаллий аҳоли билан умумий йиғилиш ўтказинг. Учрашувда қишлоқ раиси ёки оқсоқоллар судининг аъзолари каби нуфузли одамлар ҳам иштирок этиши керак.

Фасилитаторлар:

ҚУБ командасининг барча аъзолари.

Презентациядан кейинги асосий саволлар:

1. Ҳамжамиятнинг баҳолашнинг асосий натижаларига нисбатан муносабати қандай бўлди?
2. Ҳамжамият ўзида мавжуд ресурслардан фойдаланган ҳолда баҳолаш натижасида аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун ҳозирданоқ қандай ҳаракатларни амалга ошира олади?

Маҳаллий муаммоларни ҳал этиш бўйича ҳаракатлар матрицаси

№	Муаммо	Муаммони ҳал этиш учун зарур ҳаракатлар	Ҳамжамиятда ким лидер?	Ким кўмак кўрсатади?	Ҳаракатлар қачон амалга оширилади?	Маҳаллий даражада зарур ресурслар ва уларнинг манбалари

Бажариладиган иш тартиби:

1. ҚУБ дала командасининг лидери сўнги бир неча кун ичида амалга оширилган ишлар ҳақида гапириб беради.
2. ҚУБ командасининг барча аъзолари (фасилитаторлар ва ёзиб олувчилар) ҚУБ машғулотлари жараёнида олинган натижалар ва хулосаларни тақдим этади. Асосий хулосалар ва натижалар баҳолаш матрицасида акс этган. Унда асосий саволлар, асосий натижалар, ҳамжамиятнинг кучли ва заиф томонлари, ташқи имкониятлар, таваккаллар ва хулосалар қайд этилган.
3. Барча натижалар тақдим этилганидан сўнг иштирокчиларни тўрт гуруҳга бўлиш лозим бўлади:
 - ҳамжамият лидерлари, қишлоқ ҳукумати ходимлари, қишлоқ кенгаши аъзолари;
 - катта ёшдаги эрлар;
 - катта ёшдаги аёллар;
 - ёшлар (ўсмирлар ва 20 ёш атрофидаги одамлар).
4. Ҳар бир гуруҳ тақдим этилган ҚУБ жараёни натижалари ва хулосаларини муҳокама қилиб, улар (ҳамжамият лидерлари, катта ёшдаги эрлар, катта ёшдаги аёллар, ёшлар) мавжуд ресурс базаси доирасида (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа) аниқланган муаммоларни бартараф этиш учун қандай ҳаракатлар қила олиши мумкинлигини ўйлаб кўриши лозим. ҚУБ командаси SWOT-таҳлил (ҳамжамиятнинг кучли ва заиф томонлари таҳлили)нинг турли элементларидан фойдаланган ҳолда барча гуруҳларнинг максимал даражадаги иштирокини таъминлаб, мазкур машғулотни фасилитация қилиши мумкин. Масалан, ҳамжамият қандай заиф томонларни енгиб ўтиши ва қандай кучли томонларга аҳамият қаратиши лозим? Ташқи имкониятлардан қандай фойдаланиш ва ташқи таҳдидларни қандай бартараф этиш мумкин? Бу ишда ижтимоий ҳимоя ходимлари қандай рол ўйнайди?

5. Ҳар бир гуруҳ ўз хулоса ва натижаларини умумий йиғилишга тақдим этади, шундан сўнг ҳаракатлар матрицаси тузилади. Мазкур матрицада ким нима учун масъул бўлани ва қайд этилган тадбирлар қачон амалга оширилиши кўрсатилади.
6. Манфаатдор томонлар ёки одамларнинг миннатдорчилик билдириши.

Зарур материаллар:

1. Асосий саволлар, асосий натижалар ва хулосалар, SWOT-таҳлил натижалари ва ўтказилган машғулотлар бўйича якуний хулосалар ёзилган флипчартлар (буларнинг барчасини йиғилиш бошлангунига қадар тайёрлаб қўйиш зарур).
2. Гуруҳлардаги муҳокамалар ва олинган мажбуриятларни ёзиш учун флипчартлар.

Умумий йиғилишни ҳужжатлаштириш варақаси

Манзил: <i>Қишлоқ ҳукумати, қишлоқ</i>		Кун:	
Ёзиб олувчининг Исми шарифи:		Иштирокчилар умумий сони:	
Фасилитатор/лар исми шарифи:		Эрлар сони:	
Услуб:	Презентация, гуруҳда муҳокама	Аёллар сони:	

Нима муваффақиятли ўтди?

Қандай қийинчиликлар бўлди?

Қўшимча маълумот ёки сиз алоҳида таъкидламоқчи бўлган кузатиш:

ҚУБ бўйича машғулот _____ Кун: _____

Ёзиб олувчининг исми-шарифи: _____

Натижалар: асосий саволларга олинган жавоблар:

Ҳамжамият лидерлари

ҚУБнинг асосий натижалари ва хулосалари юзасидан шарҳлар

Мавжуд ресурс базаси (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа ресурслар) доирасида ҳамжамият лидерлари аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни амалга ошира олиши мумкин?

Ҳамжамиятнинг кучли жиҳатларини мустаҳкамлаш

Ҳамжамиятнинг заиф жиҳатларини енгиб ўтиш

Гендер тенглиги ва аёллар ҳуқуқини кенгайтиришни ривожлантириш соҳасида ташқи имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш

Гендер тенглиги ва аёллар ҳуқуқи ҳамда имкониятларини кенгайтириш соҳасида ижтимоий ривожланиш учун ташқи таҳдидларни камайтириш:

Катта ёшдаги эрлар:

ҚУБнинг асосий натижалари ва хулосалари юзасидан шарҳлар

Мавжуд ресурс базаси (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа ресурслар) доирасида эрлар аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни амалга ошира олиши мумкин?

Ҳамжамиятнинг кучли жиҳатларини мустаҳкамлаш:

Ҳамжамиятнинг заиф жиҳатларини енгиб ўтиш:

Ҳамжамиятни ривожлантириш мақсадида ташқи имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш:

Ҳамжамият ривожланиши учун ташқи таҳдидларни камайтириш:

Катта ёшдаги аёллар:

ҚУБнинг асосий натижалари ва хулосалари юзасидан шарҳлар

Мавжуд ресурс базаси (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа ресурслар) доирасида аёллар аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни амалга ошира олиши мумкин?

Ҳамжамиятнинг кучли жиҳатларини мустаҳкамлаш:

Ҳамжамиятнинг заиф жиҳатларини енгиб ўтиш:

Ҳамжамиятни ривожлантириш мақсадида ташқи имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш:

Ҳамжамият ривожланиши учун ташқи таҳдидларни камайтириш:

Ёшлар:

ҚУБнинг асосий натижалари ва хулосалари юзасидан шарҳлар

Мавжуд ресурс базаси (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа ресурслар) доирасида ёшлар аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни амалга ошира олиши мумкин?

Ҳамжамиятнинг кучли жиҳатларини мустаҳкамлаш:

Ҳамжамиятнинг заиф жиҳатларини енгиб ўтиш:

Ҳамжамиятни ривожлантириш мақсадида ташқи имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш:

Ҳамжамият ривожланиши учун ташқи таҳдидларни камайтириш:

Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш (*қишлоқ раиси, қишлоқ ҳукумати, қишлоқ кенгаши*) ҚУБнинг асосий натижалари ва хулосалари юзасидан шарҳлар:

Мавжуд ресурс базаси (инсон ресурслари, молиявий, табиий, ижтимоий, институционал ва бошқа ресурслар) доирасида эрлар аниқланган муаммоларни ҳал этиш учун қандай ҳаракатларни амалга ошира олиши мумкин?

Ҳамжамиятнинг кучли жиҳатларини мустаҳкамлаш

Ҳамжамиятнинг заиф жиҳатларини енгиб ўтиш:

Ҳамжамиятни ривожлантириш мақсадида ташқи имкониятлардан максимал даражада фойдаланиш:

Ҳамжамият ривожланиши учун ташқи таҳдидларни камайтириш:

Сиз яна нималарни таъкидлашни истар эдингиз?

Сиз вазиятни қандай баҳолайсиз ва сизнинг хулосаларингиз қандай:

Ижтимоий ўзгаришлар театри

04

Кириш ва оёқ-қўл чигилини ёзиш	111
Образлар яратиш	116
Спектаклни саҳналаштириш	119
Спектаклни саҳналаштириш ва мукаммаллаштириш	122
Спектаклни намойиш этиш	124

КИРИШ

Мазкур бўлимда “Менинг хавфсиз ва осойишта мактабим” лойиҳаси иштирокчиларининг артистлик қобилиятларини аниқлаш ва уни ўрганиш методлари келтирилган. Бўлимда саҳана образлари яратиш орқали форум ташкил қилиш ҳақида айтилади. Ҳар бир иштирокчи саҳанада ўзининг бирон воқеа-ҳодисага муносабатини билдирибгина қолмай, у ёки бу воқеани ўйин шаклида кўрсатиб, реал ҳаётдаги ўзлигининг акси бўлган ролни ўйнаши мумкин. Шундай қилиб, форум иштирокчилари ўз артистлик қобилиятларини намойиш этади, кимнингдир вазиятига “киришни”, бошқа одам қиёфасини яратишни, аввал ўзига номаълум бўлган ҳислатни ва кечинмаларни бошидан кечиришни ўрганади. Бу каби тажриба иштирокчиларнинг дунёқарашини ўзгартиради, стереотипларни бузади ҳамда балки ўзларида аввал мажуд бўлган айрим ўзини тутиш моделлари тўғрисида ўйланиб кўришга ундайди. Шундай қилиб, мазкур бўлимнинг мақсади артистлик кўникмаларини ривожлантириш билан бир қаторда, конфликт ва конфликт олди вазиятларини бартараф этишга кўмаклашувчи кўникмаларни беришдир. Бошқача айтганда, мазкур бўлимдан мақсад – ижтимоий ўзгаришларга чақиришдир. Ижтимоий эффектив бўлиши лозим бўлган театр методологияси тўғрисидаги ўйлар ортидан “Ижтимоий ўзгаришлар театри” ғояси пайдо бўлди. Мазкур ғоя бразилиялик Августо Боал томонидан 1971 йилда ишлаб чиқилган “Мазлумлар театри” моделига асосланган. Боал мазкур моделни мукаммаллаштириб, икки йилда бутун дунёда қўлланила бошланган “Форум театр”ни яратди. Мазкур форманинг “Кўринмас театр”, “Образлар театри” ва “Қонунчилик театри” каби кўринишлари ҳам мавжуд. Боал ғоялари билан узвий боғлиқ бўлган “Ижтимоий ўзгаришлар театри”ни “диалоглар ўйини”, деб аташ мумкин.

Айни пайтда мазкур ўйин қаттиқ тартиб-интизомни талаб қилади ҳамда иштирокчилар муайян қоидаларга амал қилиши шарт, бироқ улар ўз ижодий ғояларини амалга оширишда эркин бўладилар. Ижтимоий ўзгаришлар театрида тартиб-интизом ва эркинликнинг ўртасида шундай ўйғунлик борки, у бутун умр ижобий таъсирга эга бўлиши мумкин. “Ижтимоий ўзгаришлар театри” фақат тартиб-интизомни талаб қилиб қолмай, ҳаётга ижтимоий муносабатни шакллантиради, иштирокчилар муҳитида таъсир қилади ва уларнинг мактабини хавфсиз ҳамда осойишта мактабга айлантиради. Августо Боал айтганидай “...тартиб-интизомсиз ижтимоий ҳаёт бўлмайди, эркинликсиз эса ҳаёт бўлмайди”.

Мазкур боб Y-PEER ёшлар тармоғи қўллаб-қувватловида ёзилди.

Бўлим режаси:

Пре-тест

1-сессия: Кириш ва оёқ-қўл чигилини ёзиш

2-сессия : Образлар яратиш

3-сессия: Спектаклни саҳналаштириш

4-сессия: Спектаклни саҳналаштириш ва мукаммаллаштириш

5-сессия: Спектаклни намойиш этиш

Пост-тест

Глоссарий

Пре-тест:

1. Сиз аввал театр постановкаларида иштирок этганмисиз?

Ҳа

Йўқ

2. Агар “ҳа” бўлса, постановкадан мақсад нима эди?

3. Агар «ҳа» бўлса, постановкага ким сифатида жалб қилингансиз?

4. Сиз аввал «Ижтимоий ўзгаришлар театри» ҳақида эшитганмисиз?

Ҳа

Йўқ

5. Нима деб ўйлайсиз, театр ижтимоий ўзгаришларга эришилишига кўмак кўрсата олади-ми?

Ҳа

Йўқ

01

КИРИШ ВА ҚЎЛ-ОЁҚ
ЧИГИЛИНИ ЁЗИШ

Мақсад: иштирокчиларни бир –бирлари билан таништириш, уларни турли роллар билан таништириш, иштирокчиларга “Маорифдаги театр”ни тақдим этиш, гуруҳда ишлаш учун асосий қоидаларни ишлаб чиқиш ҳамда иштирокчиларга таълим беришга қаратилган машғулотларни бошлаш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Тадбир	Вақт, мин.
1	Исмларни такт билан айтиш ўйини	20
2	«Маорифдаги театр» ва унинг асосий қоидалари обзори	20
3	“Марш-стоп” машғулоти	20
4	“Ҳа, аммо...” машғулоти	20
5	“Қўл ушлашиб саломлашишнинг аҳамияти” машғулоти	20
6	“Айланани ёпиш” машғулоти	20

Мазкур семинардаги роллар:

1. Фасилитатор
2. Кузатувчи
3. Иштирокчилар
4. Жокер

Эслатма: Қуйидаги машғулотни бажаришга киришишдан олдин фасилитатор ўзини таништириши ва тенгдошларини назорат қилиб бориши лозим. Фасилитатор тенгдошларига раҳбарлик қилади, уларни сессиядан сессияга йўналтиради. Фасилитатор – лидерлик ва коммуникатив кўникмаларга, шунингдек, сессияларни муайян даражада модерация қилиш учун зарур билимга эга бўлган одам.

Сессиялар пайтида тенгдошлардан бири бўлиб ўтаётган воқеаларни кузатиб ва ёзиб бориши лозим. Бу ишни яхшилаш ва бошқа ўқувчиларга ҳамда катталарга сессияларни таҳлил қилиш учун зарур бўлади, бунинг ортидан эса семинарлар сифати яхшиланади. Мазкур вазифани бажарувчи ҳамкор “кузатувчи”, деб аталади.

1-машғулот: Исмларни такт билан айтиш.

Мақсад: иштирокчиларни бир-бирлари билан таништириш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилардан айлана шаклида туришни ва қарсак билан 1-2, 1-2-3 тактини чалишни илтимос қилинг. Ҳар бир иштирокчи ритмга тушиб олганидан сўнг, фасалитатор қарсак ўрнига ҳар бир одам айланадан бир қадам олдинга чиқиб ўз исмини (бир марта) овоз чиқариб айтиши ва уни ҳаракат билан тўлдириши кераклигини тушунтиради. “1” дейилганда ҳаракат содир этилади ва исм айтилади, “2” дейилганда уни гуруҳ такрорлайди. Шундан сўнг барча исми ва ўз исмини айтган одамнинг ҳаракатини уч баробар, 1-2-3 ҳисобида такрорлайди. Барча иштирокчилар ўз исмини айтиб бўлмагунларича, ўйин шу тарзда давом этади.

Фасалитатор учун инструкция:

Фасилитатор ҳар доим иштирокчилар билан ҳамкорлик қилиши, машғулотлар тугаганда қарсак чашиб, уларни қўллаб-қувватлаши керак. Бундан ташқари фасалитатор машғулотларни диққат билан кузатиб, конфликтли вазиятлар билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган нозик вазиятларни илғаб олиши лозим. Агар бундай вазиятлар мавжуд бўлса, фасалитатор кузтаувчидан буни ёзиб олишни илтимос қилади.

Машғулот учун саволлар:

- Машғулот пайтида **нимани** ҳис қилдингиз ва **нима** ҳақида ўйландингиз?
- Ўйиндаги иштирокингиздан **қандай** хулослар чиқардингиз?
- Бу ўйинни мактабингиздаги, университетингиз ёки ҳамжамиятингиздаги ҳаётга **қандай** қиёслаш мумкин?

Тушунтириш: иштирокчилар айлана шаклида туриб қарсак чалади. Улардан бири айлана марказига чиқиб, қандайдир ҳаракатни кўрсатади ва исмини айтади.

2-машғулот: “Маорифдаги театр” ва унинг асосий қоидалари обзори.

Мақсад: “Маорифдаги театр”нинг тенга тенг принципи асосидаги таълимнинг воситаси эканига қисқа обзор бериш, шунингдек, гуруҳда ишлашнинг бир қатор қоидаларини келишиб олиш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор “Ижтимоий ўзгаришлар театри”ни тақдим этишидан олдин, иштирокчиларга З-Х-У харфлари ёзилган қоғоз тарқатади (Театр ҳақидаги саволларга жавоблар: “З” “Биламан”;; “Х” –“Билишни иштайман”, деган маъноларни билдиради. Бу саволларга улар семинардан нима кутаётганлари ва нималарни билишни ишташларини ёзишлари керак. “У” эса “Мен семинардан нималарни билиб олдим”, деган маънони билдиради). “Ижтимоий ўзгаришлар театри” якунида иштирокчиларга яна З-Х-У харфлари ёзилган қоғоз тарқатилади ва улар сўнги сессияда бу саволларга жавоб беради.

Иштирокчиларни мазкур машғулот билан таништириш учун фасилитатор семинарда театр асосида ўқув материаллари яратиш мақсадида воситалар тақдим этилишини тушунтириши керак. Бу юқорида айтиб ўтилган конфликтлар таҳлили пайтида аниқланган муаммоларни ҳал этишдаги воситалардан биридир.

Фасилитатор келажакда ўтиладиган сессиялар доирасида олинган билимлар ўқувчиларнинг ўзини тутишини ўзгартириши ҳамда мактаблардаги вазиятни яхшилаши, хавфсиз ва осой-

1-СЕССИЯ: КИРИШ ВА ҚЎЛ-ОЁҚ ЧИГИЛИНИ ЁЗИШ

ишта шароитни юзага келтириши мумкинлигини тушунтириши керак. Шу ўринда иштирокка асосланган методлар ҳақида гапириб ўтиш керак, чунки бу иштирок одамларни ижтимоий фаолроқ ва бир-бирларига нисбатан меҳрли бўлишга ундайди. Мазкур методларга мослашган театрда ҳар бир одамнинг фикри эътиборга олинади ва ҳар қандай фикрга ҳурмат кўрсатилади.

Форум – театр иштирокчиларига “Маорифдаги театр” тарихига оид қўйидаги фактларни айтиб бериш лозим:

- Театр – бутун дунёда кенг оммалашган туйғуларни ифодалаш ва ҳикоя қилиш ҳамда турли маданиятларни бирлаштирувчи самарали восита.
- Театр, шунингдек, маърифат ва янги ғояларни тарқатиш воситасидир.
- Ёшлар билимни лекция эшитишдан кўра кўпроқ театр орқали яхшироқ ўзлаштиради.
- Театр муаммога аудиторияни фаол жалб этади ва иштирокчиларга мавжуд муаммони ҳал этишга ёрдам беради.

Фасилитатор асосий қоидаларни билиш ҳам муҳим аҳамиятга эга эканини тушунтириши лозим, чунки қоидалар ўз фикрини эркин айтган ҳар бир одам ўзини хавфсиз ҳис қилишига йўналтирилган бўлиши шарт. Иштирокчилар икки ёки учта қоидани таклиф қилади ва улар флипчартга ёзилади. Бу қоидалар икки ёки бир нечта иштирокчи бир пайтнинг ўзида бир-бирларига ҳурматсизлик кўрсатиб, тенг гапириши тақиқланишига, шунингдек, конфиденциалликни сақлашга (хонада гапирилган гап мана шу хонадан ташқарига чиқмайди) қаратилган бўлиши мумкин. Иштирокчилар шерикларининг билим савияси ва тажрибаси турлича эканини тушуниши, бунга ва маданий ўзгачаликларга ҳурмат билан ёндошуви керак. Бажарилаётган ишни собитлик билан бажаришга қаратилган асосий қоидалар ҳақида ҳам келишиб олиш, бу қоидалар бузилган тақдирда қандай оқибатлар пайдо бўлишини ўйлаб кўриш ҳам зарур. Сессия давомида барча мобил телефонлар ўчирилган бўлиши шарт, бу қоидага амал қилмаслик ҳурматсизлик сифатида баҳоланади.

Эслатма: Барча ўйин ва машғулотлар “Ижтимоий ўзгаришлар театри” мақсадлари билан ўйғунлаштирилган. Иштирокчилар актёр ёки актёрлик салоҳиятига эга бўлмаган оддий одамлардан иборат бўлиши мумкин. Тавсия қилинаётган машғулотлардан асосий мақсад - ҳар бир одам шахсини ривожлантириш, ўз нуқтаи назарини билдиришнинг янги усуллари топиш имкониятини яратиш.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, форум театрнинг мақсади форум иштирокчиларига ўзлари ва ҳамкорларини янгича шаклда тақдим этиш, бошқаларни эшитишга ўргатиш. Буни билиб олганларидан сўнг, иштирокчилар ўз билимларини ижтимоий ўзгаришлар йўналишида қўллашлари мумкин. Барча ўйинлар кучли рамзларга эга. Булар реал ҳаётнинг метафораларидир ва уларни ҳар бир одам ўз ҳаётини тажрибасидан келиб чиқиб, турлича қабул қилади.

Иш олиб бориладиган жойни тайёрлаш бўйича инструкциялар

Хона қўйидагича бўлиши шарт:

- тўсиқларсиз, очиқ, тоза ва илиқ;
- ишонч билан таваккал қилиш мумкин бўлган даражада ишончли жой;
- ҳеч нарсадан уялмай хато қилиш мумкин бўлган қулай жой;
- диққатни бўлмайдиган ва бирон бир янги нарса ҳақида ўйлашга имкон берадиган жой;
- турли эмоцияларни ҳис қила олиш имкониятини берадиган жой;
- бирон нарсага нисбатан эътирозни тортинмай айта оладиган жой.

3-машғулот: Марш – стоп.

Мақсад: Гуруҳдаги ноқулайликни бартараф этиш ва гуруҳнинг яқдиллигини мустаҳкамлаш эффектига эришиш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор иштирокчилардан хонада у ёқдан бу ёққа юришни илтимос қилади. Кейин “марш” ва “стоп” деган командаларни беради. Икки дақиқадан сўнг командаларнинг маъноси ўзгаради, яъни “марш” “стоп”, “стоп” эса “марш” деган маънода қўлланилади. Ранг баранглик учун фасилитатор “исм/сакра” (исмингизни айтинг ва юқорига сакранг), “қўл/тизза” (қўлингизни кўтаринг ва кейин тиззангизга қўйинг), “бурун/сон” (қўлингизни бурнингизга, кейин сонингизга теккизинг) каби командаларни ҳам бериши мумкин.

Фасилитатор учун инструкциялар:

Иштирокчиларни қўллаб-қувватланг. Барча ўзини эркин ҳис қилиши учун муҳит самимий бўлишига ҳаракат қилинг.

4-машғулот: “Ҳа, аммо...”

Мақсад: “жабр – зулм қилиш” тушунчасини тушунтириш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилар жуфтликларга бўлинади. Жуфтликдаги бир одам “А”, иккинчи одам “Б” деб аталади. “А” жабр-зулм қилувчи одам, “Б” эса мазлум. Жуфтликдагиларнинг ўзлари ким “А”, ким “Б” ролни ўйнашини ҳал этиши лозим (бир неча дақиқадан сўнг улар роллари билан алмашади). Улар, шунингдек, импровизация бошланишидан олдин конфликт сценарийсини ўзаро келишиб оладилар.

Конфликтли вазият намунаси:

Харидор (мазлум) зоомагазинда икки ҳафта аввал балиқчалар сотиб олди. Бироқ балиқча ўлиб қолгани учун у дўконга келиб, ўз пулини қайтариб олмоқчи. Сотувчи (жабр-зулм қилувчи): “Ҳа, аммо балиқлар узоқ яшамайди”, деб жавоб бериши керак. Харидор баҳслашишда давом этади, бироқ сотувчи ўз сўзидан қайтмай, харидорнинг талабига қарши ўз аргументларини келтиради (Ҳа, аммо...).

Шу пайтда фасилитатор: “Ҳаракатни тўхтатинг”, деб команда беради. Саҳна новебрал мулоқот билан якунланади, яъни томонлар ўз ҳис-ҳаяжонлари ва фикрларини сўзсиз ҳаракатлар билан ифодалайди.

Намуна: Мазлум ва жабр-зулм қилувчи ўз позицияларини акс эттирувчи позаларга туриши лозим, яъни мазлум-заифона, жабр-зулм қилувчи эса ғолиб позасида.

Фасилитатор учун инструкция:

Фасилитатор барча тенг иштирок этаётганига ишонч ҳосил қилиш учун ҳар бир жуфтлик ишини ва топшириқ ўз вақтида бажарилишини кузатиб беради. Иштирокчилар конфликтли вазиятни топшига ёки “ҳаракатни тугатишга” қийналаётган бўлса, ёрдам кўрсатади. Фасилитатор ҳар бир жуфтликни қўллаб-қувватлаб, уларга импровизациянинг исталган услуби тўғри келишини, муҳими улар аввал кўрсатилган вазиятларни такрорламаслиги кераклигини тушунтиради. Фасилитатор, шунингдек, зўравонлик муаммога ечим эмаслигини, зўравонлик мутлақо қабул қилиб бўлмайдиган ҳолат эканини таъкидлайди.

Машқдан сўнг гуруҳда муҳокама қилиш учун саволлар:

- Машғулот пайтида **нималарни** ҳис қилдингиз ва **нима ҳақида** ўйландингиз?
- Ўйиндаги иштирокингиздан **қандай** хулосалар чиқардингиз?
- Бу ўйин мактабингиздаги, университетингиздаги ёки ҳамжамиятингиздаги ҳаёт билан **қандай** ўйғунлашган? Оддий ҳаётда мазлум ролида бўлиб қолиши мумкин бўлган гуруҳлар номларини айта оласизми?

1-СЕССИЯ: КИРИШ ВА ҚЎЛ-ОЁҚ ЧИГИЛИНИ ЁЗИШ

5-машғулот: Қўл ушлашиб саломлашишнинг аҳамияти.

Мақсад: муносабатлар қудрати ва динамикасини тадқиқ этиш, бадан тилини ўрганиш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Бу машғулотни бажариш учун иштирокчилардан бир жуфтлик ихтиёрий равишда саҳнага чиқади. Улар бир-бирларининг қўлларини ушлаб саломлашиш жараёнини кўрсатганича қотиб туришади. Шундан сўнг фасалитатор иштирокчилардан бу жуфтлик ўртасидаги муносабатлар ҳақида ким қандай фикрда эканини, кимнинг позицияси кучлироқ эканини сўрайди. Бир неча дақиқадан сўнг фасалитатор яна бир кўнгилли жуфтликни саҳнага таклиф қилиб, саломлашиш позициясида қотиб туришларини илтимос қилади. Бу жуфтликнинг ҳолати ҳам муҳокама қилинади.

Фасалитатор учун инструкциялар:

Иштирокчилар билан позитив тарзда ҳамкорлик қилинг. Уларга турли позалар элементларини таҳлил қилшда кўмаклашинг.

6-машғулот: Айланани ёпиш.

Мақсад: ҳар бир семинардан ёки такрорлашдан сўнг фойдаланиладиган анъанага ўргатиш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Сессия давомида олинган янги билимлар ва ҳиссиётлар билан ҳар бир иштирокчи ўроқлашадиган вақт ҳам етиб келди. Биринчи сессия якунида фасалитатор, шунингдек, иштирокчилардан жабр-зулм қилиш нималагини, иштирокчилар бундай вазиятга тушган тушмаганини, қандай одамлар ёки гуруҳлар кўпроқ зулмга учраши мумкинлигини ҳам сўрайди; фасалитатор иштирокчиларга оддий ҳаётда дуч келиш мумкин бўлган вазиятлар ҳақида ҳам ўйланиб кўришни таклиф қилади.

Фасалитатор учун инструкциялар:

Семинар якунида фасалитатор барчага миннатдорчилик билдиради ва кейинги семинарни эълон қилади.

Иштирокчилар учун инструкциялар:

Иштирокчилар ҳар бир сессия ҳақида ўйланиб кўришлари ва қуйидаги икки саволга жавоб ёзишлари лозим:

1. Мазкур семинарда менга ижобий таъсир қилган нарса нима?
2. Бу ижобий тажриба менга қандай ёрдам бериши мумкин ёки менинг бу ижобий тажрибага қўшаётган ҳиссам қандай?

02

ОБРАЗЛАР ЯРАТИШ

Мақсад: иштирокчиларнинг шахсий фикрлари ва тажрибасидан келиб чиқиб таклиф қилинган муайян муаммога бағишланган сценарийлар қандай яратилишини кўрсатиш.

Давомийлиги: 2 соат.

Сессия режаси:

№	Тадбир	Вақт, мин.
1	Айланани очиш (саломлашув, аввалги сессияга оид саволлар)	20
2	“Мен ҳис қиляпман...” машғулоти	20
3	“Чиқиш-кириш”	20
4	“Тўртлар гуруҳи”	40
5	“Айланани ёпиш”	20

1-машғулоти: Айланани очиш.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

“Ижтимоий ўзгаришлар театри” сессиясини айланани очиш билан бошлаш анъанага айланган. Фасилитатор барча билан саломлашади ва иштирокчиларнинг эмоционал кайфияти билан қизиқади. Шунингдек, айна пайтда иштирокчилар нима ҳақда ўйланаётганини ҳам сўраш мумкин. Шундан сўнг аввалги сессияларни эсга олиш, иштирокчилар қайси маълумотларни эсда сақлаб қолгани билан қизиқиб кўриш керак (айниқса маорифдаги театр ва унинг асосий қоидалари ҳақида).

Янги сессияни бошлар экан, фасалитатор аввалги сессияда “жабр-зулм қилиш” тушунчаси билан танишганларини эслаб, бундан кейин “Ижтимоий ўзгаришлар театри”да яхшироқ ишлаш учун кўпроқ инсон танасининг ҳаракатларига эътибор қаратилишини айтади. Шундай қилиб, улар “Мазлумлар театри”нинг яна бир элементи – “образлар театри”га ўрганишади.

Тушунтириш: Иштирокчилар стулларда айлана шаклида ўтиришади. Тренер интерактив театр тарихи ҳақида гапириб беради.

2-машғулот: “Мен ҳис қиляпман...”

Мақсад: Образларни яратиш кўникмаси устида ишлаш.

Давомийлиги: 10 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор иштирокчилардан айлана шаклида туришни, кейин эса навбатма-навбат айлана марказига чиқиб, ўзлари қачондир ҳис қилган исталган туйғуни (масалан, бахт, соғинч) овоз чиқариб айтишни илтимос қилади. Иштирокчилардан бири туйғуни айтганида, қолган иштирокчилар уни акс эттиришлари лозим.

Фасилитатор учун инструкция:

Фасилитатор иштирокчиларга бу машғулот пайтида туйғуларни турлича акс эттириш мумкинлигини эслатади.

3-машғулот: Чиқиш-кириш.

Мақсад: Актёрлик ва импровизация маҳоратини ошириш кўникмаси.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор иштирокчилардан жуфтликларга бўлинишни илтимос қилади, жуфтликда уларнинг бири “А”, иккинчиси “Б” бўлади. Бу машғулот икки саҳнага бўлинади.

Биринчи саҳна:

“Б” иштирокчи қандайдир бир жойни тасаввур қилади. Масалан, тасаввурдаги нарса уй, офис, самолёт бўлиши мумкин. “А” иштирокчи дастлаб бу саҳнада пассив тарзда қатнашади. “Б” иштирокчи бирдан бу ерни тарк этмоқчи бўлганида, “А” сўз ва ҳаракатлар билан уни бу ердан кетмасликка кўндириши лозим.

Иккинчи саҳна:

“Б” иштирокчи қандайдир жойга тушиб қолишни тасаввур қилади (масалан, касалхона, мактаб ва шу кабилар). “А” иштирокчининг вазифаси эса сўз ва ҳаракатлар воситасида “Б”ни бинога кирмасликка кўндириш.

Жуфтликлар ўз саҳналарини репетиция қилиб бўлгач, фасилитатор барчани яна айланага туришга чақиради ва кўнгиллилардан ўз саҳналарини намойиш этиб беришни илтимос қилади.

4-машғулот: Тўртлар гуруҳи.

Мақсад: Иштирокчиларни “Образлар театри” билан таништириш ҳамда тана ҳаракатлари ифодалилигини ошириш.

Давомийлиги: 40 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор машғулотни бошлаб, иштирокчилардан тўрт кишидан иборат гуруҳларни ташкил этишни илтимос қилади (альтернатив тарзда беш кишилик гуруҳ ҳам ташкил қилиниши мумкин). Лидер қаторида танлаб олинган тенгдошлардан бири ўз гуруҳини ташкил этишга ҳа-

ракат қилади. Бу иш сўзсиз тарзда, тенгдошларнинг инструкцияларига асосланган ҳолда амалга оширилиши шарт.

Улар тенгдошларининг имо-ишора ва мимикасига тақлид қилган ҳолда тана ва юз ҳаракатлари билан (аввалги сессияда таъкидлангани каби) зулм кўрсатиш саҳнасини намойиш этади ва муайян бир позада қотиб қолади. Бу жараёнда гуруҳ аъзоларига гапириш тақиқланади, фақат саҳна намойиш этиб бўлинганидан кейингина фасалитатор лидерлар билан бу жараённи муҳокама қилади. Фасалитатор лидерлар билан гуруҳга қандай ҳолат (картина) кўрсатилиши кераклигини ва бу картина қандай маъноларни англатиши мумкинлиги ҳақида суҳбатлашади. Шундай қилиб, аввал иштирокчилардан бир картинани танлаб олиш, улар нимани кўраётганларини ва уни қандай интрепетация қилиш мумкинлигини айтиб бериш талаб қилинади (масалан, шарҳ қўйидагича бўлиши мумкин: кимдир кимнингдир устидан кулаяпти).

Фасалитатор шундан сўнг иштирокчиларга картинани «кучайтириш»ни таклиф қилади. Бу саҳнани ижро этган иштирокчилар уни “кучайтириб”, конфликтнинг ҳал этилишини намойиш этади. Фасалитатор яна муҳокамани бошлайди, шундан сўнг гуруҳ лидери ўрталиқ образни топиш учун яна бир картинани кўрсатади (бу конфликт ва идеал тасвир ўртасидаги компромиссдир).

Шундан сўнг фасалитатор саҳнани намойиш этишда давом этаётган гуруҳга яқинлашиб, иштирокчилардан бирининг елкасига қўл теккизади. Фасалитатор елкасига қўлини теккизган одам, ўзи ўйнаётган рол ҳақида бир-икки оғиз сўз айтиши лозим. Шундан сўнг гуруҳ йиғилиб, намойиш этилган бир нечта интерпретацияларни муҳокама қилади.

Машғулот давом этади, машғулот пайтида фасалитатор уч марта қарсак уради ва иштирокчилар ҳар сафар қарсакни эштиганларида ўз ғояларини намойиш этган ҳолда ҳаракат қилишлари лоизм.

5-машғулот: Айланани ёпиш.

Мақсад: Айланани ёпиш анъанасини давом эттириш ва очиқ қолаётган саволларга жавоб топиш.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Сессия давомида олинган янги билимлар ва ҳиссиётлар билан ҳар бир иштирокчи ўроқлашадиган вақт ҳам етиб келди.

Иштирокчилар учун инструкциялар:

Иштирокчилар ҳар бир сессия ҳақида ўйланиб кўришлари ва қўйидаги икки саволга жавоб ёзишлари лозим:

1. Мазкур семинарда менга ижобий таъсир қилган нарса нима?
2. Бу ижобий тажриба менга қандай ёрдам бериши мумкин ёки менинг бу ижобий тажрибага қўшаётган ҳиссам қандай?

03

СПЕКТАКЛЬ ПОСТАНОВКАСИ

Мақсад: Спектаклни саҳналаштириш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Тадбирлар	Вақт, мин.
1	Айланани очиш	20
2	Унча катта бўлмаган спектаклни саҳналаштириш	25
3	Спектакль ғояси: персонажлар тарихини яратиш	25
4	Спектаклни намойиш этиш	30
5	Айланани ёпиш	20

1-машғулот: Айланани очиш.

Мақсад: Иштирокчилар билан саломлашиш, аввалги тренинг материалларини такрорлаш ва гуруҳни бугун ўтиладиган сессия билан таништириш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Аввалги сессиялардаги анъналарга содиқ қолиб, “Ижтимоий ўзгаришлар театри”нинг барча семинарларини айланани очиш билан бошлаш зарур.

Фасилитатор барча билан саломлашади ва иштирокчиларнинг эмоционал кайфияти билан қизиқади. Шунингдек, айна пайтда иштирокчилар нима ҳақда ўйланаётганини ҳам сўраш мумкин. Аввалги сессияларни эсга олиш, иштирокчилар қайси маълумотларни эсда сақлаб қолгани билан қизиқиб кўриш керак. Шундан сўнг фасилитатор янги сессияни бошлайди ва у спектаклни саҳналаштириш билан боғлиқ эканини тушунтиради.

2-машғулот: Унча катта бўлмаган спектаклни саҳналаштириш.

Мақсад: Саҳна яратиш кўникмасига ўргатиш.

Давомийлиги: 25 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилар спектакль ғоясини ўйлаб топиш учун беш кишидан иборат гуруҳларга бўлинади.

Спектакль учун ғоя танлашда иштирокчилар мазкур қўлланманинг биринчи бобида берилган «конфликтлар таҳлили» материалларидан фойдаланишлари мумкин. Шунингдек, иштирокчилар ўз ҳаёт тажрибаларида дуч келган конфликтли вазиятлар билан ўртоқлашиши мумкин (масалан, гендер нотенглиги, зўравонлик, гомофобия, ижтимоий нотенглик ва шу кабилар), айна пайтда улар мактабдаги камчиликлар ва уларни имкони борича бартараф этиш масаласини ҳам ўйлаб кўришлари лозим.

Гуруҳ ягона фикрга келганидан сўнг айлана шаклида ўтириб, пайдо бўлган саволларни муҳокама қилади.

Фасалитатор учун инструкциялар:

Фасилитатор муҳокама жараёнини ва юзага келган саволларни ёзиб боради. Зарурат туғилса, у иштирокчиларни муайян мавзуларга йўналтиради.

Эсда тутинг! Бу машғулот бўлажак спектаклнинг асосини ташкил қилгани учун ҳам жуда муҳимдир. Машғулотда ҳамма фаол иштирок этиши, ҳар бир одамга муайян мавзудаги ўзгартиришлар ҳақида ўз фикрини билдириши таклиф этилиши керак.

Мурсага эришилганидан сўнг гуруҳ сценарий ғоялари ҳақида ўйланиб кўриши керак. Сценарийда қуйидаги босқичлар акс этиши лозим:

1. Гуруҳ аудиторияга кўрсатишни истаган муаммони ифодаловчи асосий фикр.
2. Зулм қилувчи ва мазлум ўртасидаги манфаатлар тўқнашуви (конфликт).
3. Мазлумнинг жисмоний ҳаракатлари ва сўзларидаги мантикий кетма-кетлик. Мазлум дастлаб позитив руҳда бўлади, аммо кейин руҳи тушади ва зулм қилгувчига ютқазади.

3-машғулот: Спектакль ғоясини аниқ ифода этиш: персонажлар тарихини яратиш.

Мақсад: Иштирокчиларни персонажлар тарихини яртишга ўргатиш.

Давомийлиги: 25 дақиқа.

Жараён:

Аввалги сессияда иштирокчиларга спектакл ғоясини ўйлаб топиш топширилган эди, бу сессияда эса улар бу ғояни ёзиб оладилар.

Вазифа аввалги ғоялардан фойдаланиш ва сюжетни ёзишдан иборат.

Биринчи навбатда персонажлар батафсил тавсифланиши лозим. Фасалитатор иштирокчиларга ҳар бир персонаж тарихини яратиш ҳақида топшириқ беради. Бу тарих исм, ёш, бошқа персонажларга исбатан муносабати, этник мансублик, маданияти, маълумоти, жисмоний, руҳий ва эмоционал суйистеъмол тарихидан иборат бўлиши лозим.

Таҳминан 10 дақиқадан сўнг иштирокчилар сюжетни ёзишга киришмоғи ва уни 10 дақиқа ичида ёзиб тугатишлари шарт.

5-машғулот: Спектаклни намойиш этиш.

Мақсад: Иштирокчилар мазкур сессияда персонажлар образларини яратиш воситаларидан фойдаланган ҳолда оригинал томошо кўрсатиш тажрибасига га бўлади.

Давомийлиги: 30 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилардан ўз спектаклларини гуруҳ олдида намойиш этишни илтимос қиладиган вақт ҳам етиб келди. Ҳар бир намойишдан сўнг, албатта, муҳокама ўтказилиши лозим. Иштирокчилар қуйидаги саволларга жавоб беришлари керак: улар актёрлик кўникмалари яхшиланганини сездиларми, тарих у ёки бу персонажни ўйнашга ёрдам бердимми, улар спектакллар персонажлари нималарни ҳис қилганини ҳис эта олдиларми? Фасилитаторга иштирокчилар билан доимий мулоқот қилиш, уларга ёрдам кўрсатиш қатъий тавсия этилади.

6-машғулот: Айланани ёпиш.

Мақсад: Мазкур сессияда олинган билимларни хулосалаш.

Давомийлиги: 20 дақиқа.

Жараён:

Яна фикрлар билан ўртоқлашиши вақти етиб келди. Бу гал иштирокчилар аввалги машғулотлар натижаларини муҳокама қиладилар, ўз фикрлари, эмоциялари ва ўйлари билан ўртоқлашадилар.

Иштирокчилар учун инструкциялар:

Иштирокчи ҳар бир сессия ҳақида ўйланиб кўриши ва иккита саволга жавоб ёзиши керак:

1. Мазкур семинарда менга ижобий таъсир қилган нарса нима?
2. Бу ижобий тажриба менга қандай ёрдам бериши мумкин ёки менинг бу ижобий тажрибага қўшаётган ҳиссам қандай?

СПЕКТАКЛНИ САҲНАЛАШТИРИШ ВА МУКАММАЛЛАШТИРИШ

Мақсад: Киштирокчилар томонидан тайёрланган спектаклни ишлаб чиқиш ва мукаммаллаштириш, уларни спектаклни мукаммаллаштириш учун репетиция қилишнинг айрим методларига ўргатиш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Тадбирлар	Вақт, мин.
1	Айланани очиш	15
2	Репетиция методлари	90
3	Айланани ёпиш	15

1-машғулот: Айланани очиш.

Мақсад: Иштирокчилар билан саломлашиш, аввалги тренинг материалларини такрорлаш ва гуруҳни бугун ўтиладиган сессия билан таништириш.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Аввалги сессиялардаги анъналарга содиқ қолиб, “Ижтимоий ўзгаришлар театри”нинг барча семинарларини айланани очиш билан бошлаш зарур.

Фасилитатор барча билан саломлашади ва иштирокчиларнинг эмоционал кайфияти билан қизиқади. Шунингдек, айти пайтда иштирокчилар нима ҳақда ўйланаётганини ҳам сўраш мумкин. Аввалги сессияларни эсга олиш, иштирокчилар қайси маълумотларни эсда сақлаб қолгани билан қизиқиб кўриш керак. Шундан сўнг фасилитатор янги сессияни бошлайди.

2-машғулот: Репетиция методлари.

Мақсад: Ҳамжамиятдаги ҳаётга асосланган реалистик спектакллар.

Давомийлиги: 90 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор репетициянинг мақсадларидан келиб чиқиб, репетициянинг турли методларини қўллаши мумкин. Бу методлар қуйида келтирилади. Уларни анча бўрттирилган ҳолатда қўллаш кераклигини таъкидлаб ўтиш лозим. Бошқа иштирокчилар репетицияни кузатиб бориши ва бу репетициялар спектаклни мукаммаллаштира олишга қандай кўмак кўрсата олишини

муҳокама қилишлари зарур. Муҳокамадан сўнг репетиция яна давом этади. Муҳокама хулосасини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

“Сўзсиз спектакль”

Репетиция давомийлиги: 20 дақиқа.

Бу услуб актёрларга ўз театр кўникмаларини яхшилашга кўмак беради. Иштирокчиларга саҳна кўринишини намойиш этиш таклиф қилинади. Лекин бу гал саҳна сўзсиз намойиш этилади, актёрлар фақат лабини қимирлатиб туради. Қолган иштирокчилар саҳна кўринишини томоша қиладилар, шундан сўнг улар ўзлари саҳна кўринишини қандай тушунганларини айтиб берадилар. Мазкур методнинг мақсади –саҳна кўринишини тушунишга ҳалақит берадиган камчиликларни аниқлаш.

“Жонзотлардан илҳомланиб”.

Репетиция давомийлиги: 20 дақиқа.

Кўпинча одамларнинг ҳаракати бошқа жонзотларнинг ҳаракатларига ўхшашиб кетади. Бу методдан фойдаланиш учун иштирокчилардан ўзлари ўйнамоқчи бўлган персонажларнинг характериға ўхшаб кетадиган ҳайвонларни тасаввур қилиш талаб қилинади.

Тушунтириш: тўрт актёр саҳнада роль ўйнамоқда, улар ҳайвонлар ролини ўйнамоқда, масалан, биринчи актёр маймун ролини (маймунча ҳаракатлар), қолганлар арслон, илон ёки қуён ролини ўйнайди.

“Бошқача стиль”

Репетиция давомийлиги: 20 дақиқа.

«Ижтимоий ўзгаришлар театри»нинг муайян саҳна кўриниши турли стилларда, масалан, опера, комедия ва шу каби услубларда ўйналиши керак. Бу актёрларни ролларни ижро этишда янгича йўлларни ва шаклларни излашга илҳомлантиради.

“Эмоция”

Репетиция давомийлиги: 20 дақиқа.

Инсон табиатида бир неча ҳис-туйғуни бирданига пайдо қила оладиган қандайдир бир куч бор. Бу техника актёрга бир ҳис-туйғуни иккинчисидан ажратиб олишга ва фақат битта эмоцияга диққат қаритшга имконият беради.

Масалан, актёрлар сўзларни ва ишқ-муҳаббатни англатувчи ҳаракатларни қўллаш орқали зўравонлик саҳнасини кўрсатиши керак. Бу машғулот актёрлик маҳоратининг ўсишига кўмак кўрсатади.

Фасалитатор учун инструкция:

Ҳар бир метод қўллаб бўлинганидан сўнг фасалитатор бу метод актёрлик кўникмасининг яхшиланишига кўмак кўрсатгани ёки кўрсатмаганини гуруҳ билан муҳокама қилиши лозим. Фасалитатор иштирокчилар билан тиғиз алоқда бўлиши лозим.

3-машғулот: Айланани ёпиш.

Мақсад: Мазкур сессияда олинган билимларни хулосалаш

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилар машғулотлар натижаларини муҳокама қиладилар, ўз фикрлари, эмоциялари ва ўйлари билан ўртоқлашадилар.

Иштирокчилар учун инструкциялар:

Иштирокчи ҳар бир сессия ҳақида ўйланиб кўриши ва иккита саволга жавоб ёзиши керак:

1. Мазкур семинарда менга ижобий таъсир қилган нарса нима?
2. Бу ижобий тажриба менга қандай ёрдам бериши мумкин ёки менинг бу ижобий тажрибага қўшаётган ҳиссам қандай?

СПЕКТАКЛ НАМОЙШ ЭТИШ

Мақсад: Спектакльни намойиш этиш.

Давомийлиги: 2 соат

Сессия режаси:

№	Тадбир	Вақт, мин.
1	Айланани очиш	15
2	Ижтимоий ўзгаришлар театри спектаклини намойиш этиш	90
3	Айланани ёпиш	15

1-машғулот: Мерчимди ачуу.

Мақсад: Иштирокчилар билан саломлашиш, аввалги тренинг материалларини такрорлаш ва гуруҳни бугун ўтиладиган сессия билан таништириш.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор барча билан саломлашади ва иштирокчиларнинг эмоционал кайфияти билан қизиқади. Шунингдек, айти пайтда иштирокчилар нима ҳақда ўйланаётганини ҳам сўраш мумкин. Аввалги сессияларни эсга олиш, иштирокчилар қайси маълумотларни эсда сақлаб қолгани билан қизиқиб кўриш керак. Шундан сўнг фасилитатор янги сессияни бошлайди.

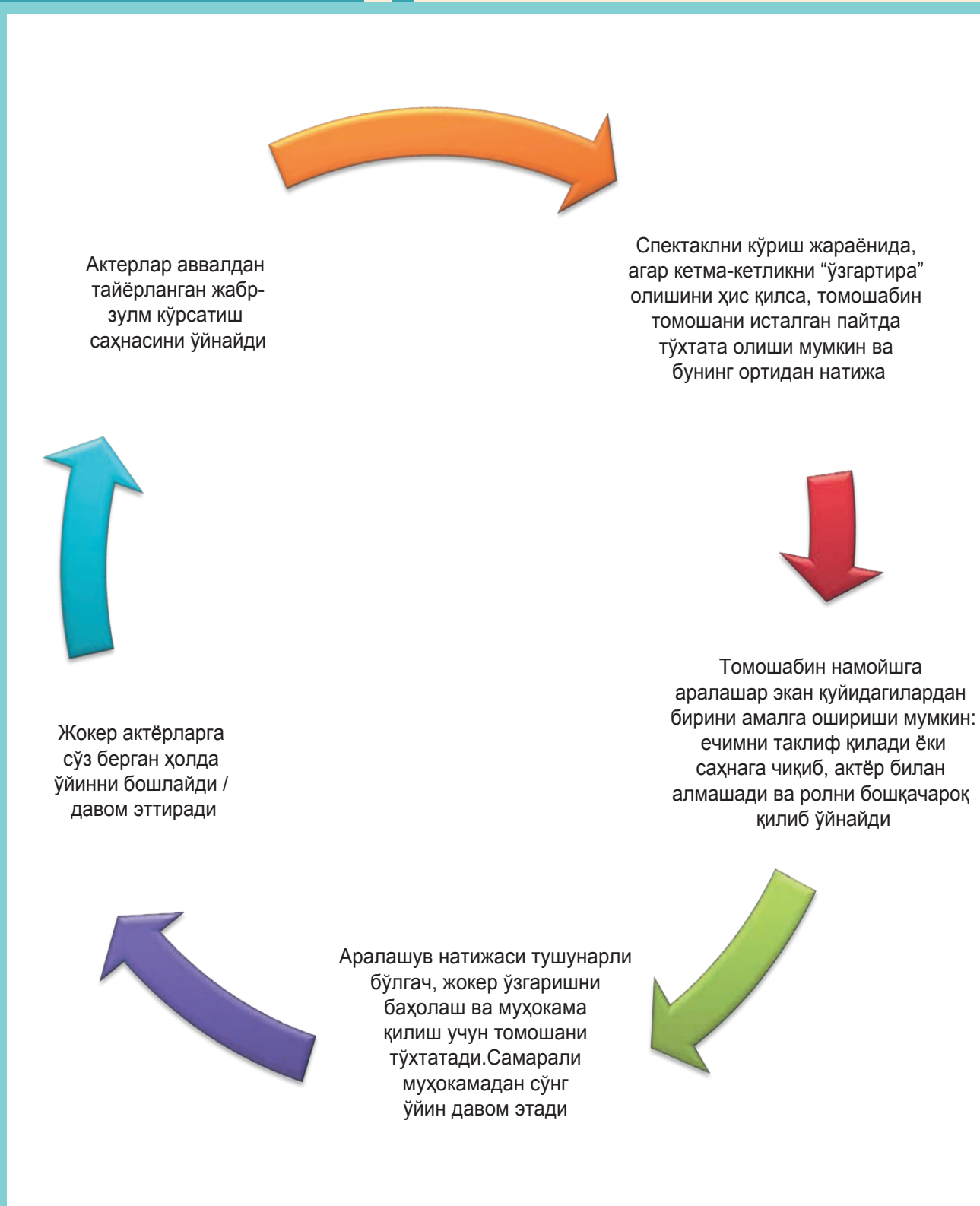
2-машғулот: “Ижтимоий ўзгаришлар театри” спектаклини намойиш тиш.

Мақсад: Аввалги сессиялар давомида олинган билимларни қўллаш ва спектаклни намойиш этиш.

Давомийлиги: 90 дақиқа.

Жараён:

Фасилитатор томошабинларни қутлайди, актёрларни ва ўзини таништиради ҳамда бугунги сессия жараёнида у жокер ролини бажаришини тушунтиради. Жокер театрнинг бирламчи табиати ҳақида айтиб беради, иштирок театри ва иштироксиз театр ўртасидаги фарқларни тушунтиради. Мазкур сессияда иштирок театрининг аудитория томонидан бошқариладиган интерактив формасидан фойдаланилади.

Спектакль ижтимоий муаммоларни ҳал этишга йўналтирилган “Форум-театр” эгидаси остида намойш этилади. Бу форма бразилиялик театр директори Августо Боал томонидан ўйлаб топилган.

Бу ўзгача театрнинг табиати шундан иборатки, унинг муҳим элементлардан бири томошабинлар орасидаги персонажлар бўлиб ҳисобланади. Аввал айтилганидай, театр томошабинларга таъсир этиши, уларда ҳамдardлик туйғуларини уйғутоши лозим. Яъни, агар томошабин сахна кўринишини бошқачароқ ижро этиш орқали натижага таъсир кўрсата олишига ишонса, унда бу ишни амалга ошириш учун барча имкониятлар мавжуд.

Шундай қилиб, ўзаро мулоқотнинг икки услуби қўлланилади. Биринчи услубда аудиториянинг аралашуви ва бунинг натижаси ўлароқ фаол иштирок ва демонстрация назарда тутилади. Бунинг учун томошабин қўлини кўтариши ёки “Тўхтанглар!” деб, саҳна кўринишини ўзгартирмакчи бўлаётганини айтиши кифоя қилади. Яъни биринчи қадам:

- Оғзаки аралашув (актёрлар томошабин таклифини эътиборга олиб, саҳна кўринишини бошқачароқ ижро этади);
- Жисмоний аралашув

Кейинги сафар иштирок принципи ўзгартирилади ва томошабиндан саҳнага чиқиш илтимос қилинади. У актёрларга ўз таклифини тушунтириб ўтирмай, тўғридан-тўғри саҳна кўринишини ўзи хоҳлаганидай ижро этади; аммо аудитория бу ҳолатда ҳам оғзаки аралашув принципи асосида спектаклга аралашуш ҳуқуқига эга бўлади.

Эслатма! Жокер аралашувни модерация қилиб боради. Ҳар бир одам зўравонлик ҳаракатлари ёки шунга ўхшаш бошқа ҳаракатлар жокер томонидан қўллаб-қувватланмаслигини аниқ билиши шарт. Айти пайтда таклифлар реалликка яқин бўлиши ва жокер томонидан баҳоланиши керак.

Ҳар бир намоёишдан сўнг жокер саҳнага чиқиб, уни муҳокама қилишни таклиф этади. У аудиториядан спектаклнинг муаммоли мавзунини тушунган ёки тушунмаганини; уларнинг ҳам-жамиятида ҳам бу каби муаммолар бор ёки йўқлигини; улар саҳна кўриниши томоша қилиш пайтида кимга ҳамдард бўлганларини сўраши мумкин. Жокернинг мақсади фикрлаш жараёни бошланиши учун муҳокамага имкони борича кўпроқ одамни жалб қилишдир. Муҳокамадан сўнг актёрлар яна мана шу саҳнани намоёиш этади, томошабинлардан эса уни диққат билан кузатиш илтимос қилинади. Намоёиш пайтида аудитория яна аралашуши мумкин. Бу қуйидагича содир этилади:

Кимдир саҳнанинг ижро этилишидан қониқмаса ёки бу саҳнани ғоя тушунарлироқ бўлиши учун бошқачароқ ижро этиш мумкин, деб ўйласа, “тўхтанг”, деб қичқиради. Намоёишни тўхтатган одам саҳнани қандай ўйнаш кераклиги ҳақидаги тасаввурларини айтади, актёрлар эса саҳнани яна қайтадан бошқачароқ тарзда ижро этади (оғзаки аралашув). Томошабин ўзи саҳнага чиқиб, рольни ўзи тасаввур қилгани каби ўйнаб бериши ҳам мумкин (жисмоний аралашув).

Спектакль пайтида жокер учун инструкциялар

Актёрлар ўйнаётган пайтда жокер ҳам саҳнада бўлиши лозим (бироқ у томошага ҳалақит бермай, ўйинга аралашушни истаганларни кўриб туриш учун аудиторияга юзланиб бир четда туриши лозим). Томошабин “тўхтанг”, деган сўзни айтиши билан у томошабиннинг исмини ва актёрлар ўйнаши керак бўлган ғояни сўрайди.

Шундан сўнг жокер актёрлардан саҳнани қайтадан ижро этишни ва томошабин айтган ғояни амалга оширишни илтимос қилади. Саҳна ўйналиб бўлингач, томошани яна тўхтатиб, уни томошабинлар билан, айниқса, томошани тўхтатган томошабин билан муҳокама қилиш, актёрлар таклиф қилинган ғояни нақадар акс эттира олганларини сўраш лозим. Ғояни томошабиннинг ўзи намоёиш этган пайтда ҳам худди шундай қилинади.

Ниҳоят, жокер бошқа томошабинлардан ҳам уларда муаммони ҳал этишнинг бошқа йўллари ҳақида таклифлари бор ёки йўқлигини сўрайди. Агар бошқа таклифлар бўлмаса, спектакль навбатдаги томошабин “тўхта” демагунича давом этади.

Кузатувчи учун инструкциялар:

Бешинчи сессия жараёнида кузатувчи, деган янги роль пайдо бўлади. Унинг вазифаси сессия жараёнини ҳужжатлаштириб боришдир. Кузатувчи спектакл пайтида юз бераётган нарсаларни, масалан, аудиториянинг жалб қилинганлик даражасини (юоқри ёки паст даражада, спектаклни ўзгартириш ҳақида бирон нарсалар айтилдими, томошабин ва актёрлар томонидан қандай асосий муаммолар кўтарилгани ва шу кабиларни) қайд этиб боради. Бунинг учун кузатувчи ҳужжатлаштиришнинг исталган формасидан –аудио-видео ёзувдан, фотосуратга олишдан, ёзма ҳужжатлаштиришдан- фойдаланиши мумкин.

Форумдан сўнг

Жокер актёрларга ва томошабинларга иштирок учун миннатдорчилик билдириб, “Ижтимоий ўзгаришлар театри”ни яқунлайди. Спектакль тугади, аммо форум давомида иштирокчилар олган билимлар қолишига умид бор ва улар бу билимларни реал ҳаётда қўллашлари мумкин.

3-машғулот: Айланани ёпиш.

Мақсад: Мазкур сессияда олинган билимларни хулосалаш.

Давомийлиги: 15 дақиқа.

Жараён:

Иштирокчилар машғулотлар натижаларини муҳокама қиладилар, ўз фикрлари, эмоциялари ва ўйлари билан ўртоқлашадилар.

Иштирокчилар учун инструкциялар:

Иштирокчи ҳар бир сессия ҳақида ўйланиб кўриши ва иккита саволга жавоб ёзиши керак:

1. Мазкур семинарда менга ижобий таъсир қилган нарса нима?
2. Бу ижобий тажриба менга қандай ёрдам бериши мумкин ёки менинг бу ижобий тажрибага қўшаётган ҳиссам қандай?

Пост-тест:

1. Сиз “Ижтимоий ўзгаришлар театри”дан қандай муҳим нарсани ўргандингиз?

2. Сизнинг командангиз олинган билимдан мактабингизни хавфсиз ва осойишта мактабга айлантиришда қандай фойдалана олади?

3. Олинган билимингиздан кундалик ҳаётингизда қай тарзда фойдаланмоқчисиз?

4. Августо Боални форум-театрни ташкил этишга нима илҳомлантирди?

5. «Ижтимоий ўзгаришлар театри»нинг асосий мақсади нима?

6. «Ижтимоий ўзгаришлар театри» жамиятнинг яхшиланишига ёрдам кўрсата олади, деб ҳисоблайсизми?

Ҳа, ҳисоблайман/

Йўқ, ҳисобламайман/

7. Бу каби театрда яна иштирок этишга рози бўлармидингиз ва нима учун?

Ҳа, рози бўлман.

Йўқ, рози бўлмайман.

Глоссарий

Актёр/тренер-тенгдош – импровизацияли сценарийлар ёзишда иштирок этувчи, тенгдошлар аудиторияси учун мўлжалланган спектаклларда роль ижро этувчи, шунингдек, фасилитатор вазифасини бажарувчи одам. Актёр/тренер-тенгдош театр ва импровизация методлари соҳаси бўйича интенсив тайёргарликдан ўтадилар.

Антагонист – спектаклнинг бош қаҳрамони, унга протагонистга нисбатан бир ҳил муносабат билдирилмайди.

Аудитория, томошабинлар – театр томошасини кўраётган одамлар.

Аралашув – томошабин саҳнага чиқиб, томоша якунини ижобий томонга ўзгартириш мақсадида протагонистнинг ўрнига роль ўйнайдиган пайт.

Демеханизация – актёрларга яна қайта образга киришга ёрдам берувчи ва турли тана ҳаракатлари ҳилма-ҳиллигига етишиш имкониятини берувчи ўйинлар ва машғулотлар.

Жокер – бешинчи сессияни модерация қилиш ваколатига эга одам. У жараён учун масъул, томошабинларнинг томошага аралашувини назорат қилади ва муҳокамаларни бошлаб беради.

Импровизация – тайёр сценарийга асосланмаган ҳаракат. Актёрлар импровизация кўникмасини ривожлантирувчи воситаларни ўрганадилар, гуруҳлар эса кўпинча спектаклни яхшилаш учун ишлаб чиқилган режага амал қиладилар. Бироқ импровизация ёдлаб олинган матнга асосланмайди.

Конфликт – “Ижтимоий ўзгаришлар театри” доирасида намоёиш этилган томошаларнинг асосий элементи. Конфликтни кўпинча бош қаҳрамон ва антагонист ўртасидаги манфаатлар тўқнашуви сифатида талқин қилиш мумкин. Бу турли манфаатлар ўртасида муросага келинишни талаб қилувчи вазият.

Кузатувчи – кузатувчи ўйинга бешинчи сессия пайтида қўшилади. У ҳисобот ва баҳолаш учун жараённи ҳужжатлаштиришга масъулдир.

Тарих – актёр/тренер-тенгдош томонидан яратилган персонажларнинг таржимаи ҳоли. Тарих персонажнинг сценарийда акс этган барча жиҳатларини ва сценарийга киритилмаган бошқа жиҳатларини қамраб олади. Тарихда персонажнинг оиласи, унинг яшаш шароити, нимани яхши ва нимани ёмон кўриши, кундалик фаолияти ва шу кабилар ҳақида маълумотлар қамраб олиниши лозим.

Протагонист – “Ижтимоий ўзгаришлар театри”нинг бош қаҳрамони.

Образлар театри – тана ҳаракатлари ёрдамида персонажларнинг ҳис-туйғулари ва кечинмаларини акс эттирувчи қотиб қолган тасвирларни яратишга кўмак берувчи машқлардан фойдаланиш.

Фасилитатор – семинар ва спектакль намоёиши раҳбари. “Ижтимоий ўзгаришлар театри”да фасилитатор аудитория учун қоидаларни ишлаб чиқади, протагонистнинг томошабин билан алмашинувини бошқаради, аудиториядан кимдир таклиф қилган ечимни муҳокама қилишни таклиф этади.

Форум-театр – энг муаммоли томошаларни намоёиш тувчи театрнинг интерактив формаси, бу театрда томошабинлар муаммони ижобий ҳал тиш мақсадида намоёиш пайтида ўз ўзгартиришларини киритиши мумкин.

Ўрта мактаб ўқувчилари, айниқса қизлар, ўз ҳамжамиятларида ўзларини кўпинча таҳдид остида ҳис қилади

“Менинг хавфсиз ва осойишта мактаби” лойиҳасида иштирок этаётган 14 ёшдан 17 ёшгача бўлган ёшлар “шахсий хавфсизлик” тушунчасини ҳамжамиятдаги юқори синф ўқувчилари, мактаблари ва оиласида қандай тушунишларини аниқлаш мақсадида ООН-женцини тузилмаси стажёрлари Шукрия Назридод ва Гульзира Камитжанова Қирғизистон бўйлаб 90 нафар тенгдош устозлар орасида сўров ўтказди.

Одатда, болаларнинг шахсий хавфсизлиги ва зўравонликни улар қай тарзда қабул қилиши масаласига жуда оз эътибор қаратилади, ҳолбуки, бу нафақат индивидуаль, балки ҳар бир инсоннинг ижтимоий муаммосидир. Негаки бу масала эрларнинг ҳам, аёлларнинг ҳам ўзини тутишига катта таъсир кўрсатади.

Талабаларнинг шахсий хавфсизлик масаласидаги нуқтаи назари замонавий жамиятда қандай воқеалар содир этилаётганига боғлиқдир. Масалан, этник қирғизлар орасидаги ҳар уч аёлдан бири ўз хоҳишига қарши ўғирланганидан сўнг турмушга чиқади. Бу эса ўсмир қизлар ва ҳали турмушга чиқмаган қизларнинг кундалик ҳаётида акс этамай қўймайди. Улар учун кўчага чиқиш катта муаммо. Қизлар зўравонлик билан ўғирланиш қурбонлари бўлишдан қўрқиб, ўзларини доимо ҳатар остида ҳис қиладилар: «Кечқурунлари жуда хавfli бўлиб қолди, чунки ҳеч кимга ишонч йўқ. Соат олтидан кейин биз ким биландир кўчага чиқамиз, масалан, дўконга бориш керак бўлиб қолса. Кеч тушиши биланоқ ота-оналарим менга кўчага чиқишга ижозат бермайди”,-деб жавоб берди сўралган қизлардан бири. Бошқа қиз бунга қўшимча қилди: «Бир куни уйимиз олдида жойлашган дўкон олдида бир неча бола қизни машинага мажбуран ўтказиб олиб кетди. Биз шок ҳолатига тушиб қолдик. Бу каби воқеалар кундуз куни юз бераётган бир пайтда, мен кўчада ўзимни хавфсиз ҳис қила олмайман.Кеч соат олтидан кейин са кўчага чиқишдан қўрқаман, бдан кейин мен мутлақо кўчага чиқмайман.Йигитлар сени ёқимсиз сўзлар билан ҳақорат қилиши, тегишиши, тош отиши ва осонгина ўғирлаб кетиши мумкин. Бу жуда даҳшатли...”

Бундай ҳолатлар ортидан қизлар ўз уйининг асирасига айланиб қолмоқда. Улар кундуз куни ҳам кўчага ёлғиз чиқишдан қўрқади. Бошқа бир ўқувчи қиз эса ўғирлаб кетилган ва зўрланган қўшни қиз ҳақида айтиб берди. Шундан сўнг маънавий ва жисмоний жиҳатдан катта шикаст еган қиз ўзини ўзи ўлдирди. Ҳуқуқ-тартибот тузилмалари эса бу ишни етарли даражада тергов қила олмади, - деб билдирди ўқувчи қиз.

Ўқувчи қизлардан бу каби жиноятлар содир этилганида милиция мурожаат қилиш ёки қилмасликлари сўралганида, улар милицияга ишонмасликлари, чунки милиция ўта коррупциялашгани ортидан терговни тўхтатиб қўйиши ёки мутлақо тергов олиб бормаслиги мумкинлиги айтдилар. Ёшларнинг Қирғиз Республикасида хавфсизлик ва барқарорликни сақлашга масъул бўлган ҳуқуқ-тартибот тузилмалари тўғрисидаги фикрлари мана шундан иборат.

Анкеталаштириш натижаларига кўра, сўралган ҳар беш кишидан тўрт нафари ўзларини ўз мактабларида хавфсиз ҳис қиладилар, бироқ фокус-группалардаги муҳокамалар ва юзма-юз суҳбатлар чоғида қизлар мактаб ичкарасида, мактабга бориб-келиш пайтида таъқиблар, шилқимликлар, шахсий мулкка зиён етказиш ёки ўғирлаш каби ҳолатларга дуч келишларини айтдилар. Қизлардан бири: “Мактабда ўғил болалар қизларга тош отади, кўпинча менга ҳам отишади. Улар бизга тегишиб, устимиздан сув сепиб юборишлари ҳам мумкин, шунинг учун кўп ҳолатларда мен мактабга боришни истамайман”, деб таъкидлади. «Бизнинг сумкаларимиздан қимматбаҳо нарсаларни ўғирлашади. Синфдошларимдан бири ўзига уяли телефон сотиб олган эди, эртаси куни эса бу телефонни ўғирлаб қўйишди”, - деди қизлардан яна бири.

Ўғирликлар туфайли кўпчилик ўзларини хавфсиз сезишлари учун мактабга қўриқчилар олишни ва кузатув камералари ўрнатишни таклиф қилмоқда: «Агар биз мактабларда камераларга эга бўлсак, ўғирликлар, мушталашувлар ва таъқиблар юз бермайди ёки бундай

ҳолатларни биз ўзимизни хавфсиз сезишимиз, танафуслар пайтида буюмларимизни синфда қолдиришимиз учун кузатиб туриш имконияти пайдо бўлади”.

Фокус-группалардаги муҳокамалар пайтида ўқувчилар айрим пайтларда ўқитувчилар ҳам уларга нисбатан зўравонлик қилишларини қайд этдилар: «Бизда айрим ўқитувчилар ўқувчиларни калтаклайдилар. Бир ўқитувчи бир неча ўқувчини синфга қулфлаб қўйган пайти ҳам бўлган. Ўқувчилар уйга кетиш учун ойнадан сакрашган ва уларнинг айримларининг оёқлари лат еган”. Яна бир ўқувчи қуйидагиларни айтди: «Менинг синфдошларимдан бири бир куни мактабга пардоз қилиб келди. Ўқитувчимиз уни юзига тарсаки тушириб, сочидан тортиб, юзини раковинага солди. Биз ҳамамиз шокка тушдик”. Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб таҳмин қилишимиз мумкинки, ўқувчилар ўзларини хавфсиз ҳис қилишлари учун ўқитувчилар ҳам терс таъсир ўтказмоқда. Бу эса мактаб давоматини туширмоқда, охир оқибат дарсга келмаган ўқувчи мактабдан ҳайдалишига сабаб бўлаётир.

Анкеталаштириш натижаларига таянган ҳолда, кўпчилик ўқувчилар ўзларини уйларида хавфсиз ҳис қилишлари ва уларни оилада ҳамма яхши кўришини айтиб ўтдилар. Интервью натижалари эса уй шароити тўғрисида бошқача манзарани пайдо қилди. Респондентлардан бири қуйидагиларни айтди: “Мен кўп маротаба ота-онам жанжаллашаётганининг гувоҳи бўлганман. Мен отам онамни урганини кўрганман, мен жуда қўрқиб кетганман ва ўз турмуш ўртоғим ҳеч қачон мен билан бундай муносабатда бўлишига йўл қўймайман, деб ваъда берганман. Бошқа респондент: “Мен отам онамни калтаклаётганига гувоҳ бўлганман. Мен жуда ғамгин бўлиб қолганман. Ота-оналар ҳеч қачон фарзандлари олдида жанжаллашмасликлари керак, чунки бу болага салбий таъсир қилади. Ота-онам мени тарбиялаш кенг тарқалган ҳолат ҳисобланади ва болалар бу ҳолатга шунчалик кўникиб қолишганки, буни нормал кўриниш сифатида қабул қилдилар”,- деди бошқа респондент.

Агар бола отаси онасини калтаклаётганини кўрса, буни одатий ҳолат деб қабул қила бошлайди ва зўравонлик занжири давом этаверади. Сўралганларнинг деярли уч қисми мактаб машғулотларига уйларидаги муаммолар туфайли кела олмаганларини, ярмига яқини эса уй мажбуриятлари туфайли дарсларни қолдирганларини айтишди.

Ҳулосалар ва тавсиялар

Ўқувчиларнинг шахсий хавфсизликни талқин қилиши генлер-дифференциалдир. Қизлар ўғил болаларга қараганда кўпроқ қўрқувни ҳис қилади. Индивидуаль интервьюлар ва фокус-группалардаги муҳокамалар натижаларига таянган ҳолда айтиш мумкинки, респондент қизлар жиноятчилар учун енгил ўлжа бўлиб қолишдан қўрқиб, кўчага ёлғиз чиқишдан қўрқадилар.

Ҳукумат, мактаб маъмуриятлари, ота-оналар бу вазиятни ўзгартириш учун барча имкониятларни ишга солишлари лозим. Ёшлар зўравонлик ва унинг оқибатлари тўғрисида барча маълумотларга эга бўлиши керак, милиция эса зўравонлар тегирмонига сув қуймай, жиноятчиликка барҳам бериши лозим. Улар одамлар ишончини қозониши ва ўз вазифаларини, яъни инсонларни ҳимоя қилиш вазифасини бажаришлари шарт.

Ўтказилган тадқиқот унча кўп бўлмаган одамлар сўралгани учун ҳам чеклангандир. Иштирокчилар сонининг чегараланган бўлиши фақат муаммонинг моҳиятини аниқлашга имконият беради, лекин конкрет ечимлар топишга дастак бўла олмайди. ООН-женцины тузилмаси учун маблағ ажратилган “Билим, Ўзини тутиш ва Тажриба (КАР)” деб номланган мамлакат бўйлаб ўтказилувчи кенг миқёсли сўровни ўтказиш жуда муҳим ҳисобланади. Бу сўров асосида БМТ ва давлат гендер муносабатлари ҳамда гендер тенглигини ривожлантиришга йўналтирилган дастурларни ишлаб чиқиши мумкин.

Эрта ҳомиладорлик

Сабаб	Эрте кош бойлуулуктун терс кесепеттери
Катта муҳаббат	<p>Тирикчилик ташвишлари никоҳгача бўлган муносабатлар романтизмини йўққа чиқаради, ёш оила барча қийинчиликларга эга реал оилавий ҳаётни: кундалик ташвишлар, моддий таъминот ва етишмовчиликни, ўзига ва ўқишга вақт етишмаслигини ҳис қилгач, пушти кўзойнақларини ечадилар. СИЗ- кечаги болалар бундай қурбонликларга тайёрмисиз? Сиз ўз партнёрингизга қанчалик ишонасиз? Ахир бир одам билан уч-тўрт ой мулоқот қилиш орқали уни яхши билиб ололмайсизку.</p>
Молиявий мустақилликка эришиш	<p>Статистика тез-тез камбағаллик ўсмир қизларни турмушга чиқишга мажбур қилишини кўрсатиб турибди. Улар никоҳ қуриб молиявий мустақилликка эришини истаётган бўлсалар хато қиладилар. Амалиёт эса кўпинча ўз шахсий даромадига эга бўлмай турмуш қурган қизлар эрларига молиявий жиҳатдан қарам бўлиб қолишини исботламоқда. Агар эр ўқувчи ёки талаба бўлса, ёшлар мактабни ёки олийгоҳни ташлаб, тирикчилик ўтказиш учун пул ишлашга мажбур бўлади.</p>
Ота-оналарнинг қистови билан	<p>Диндор оилаларда эрта турмушга чиқиш маънавий тарбия муаммоси ҳисобланади. Ота-оналар маънавиятни сақлаб қолган ҳолда қизларни эртароқ турмушга бериш шарт, деб ҳисоблайдилар. Бироқ бу никоҳ одатда ҳукумат тузилмалари томонидан рўйхатга олинмайди. Никоҳ ўқилгани тўғрисидаги гувоҳнома билан бирга ёш оилага илова ҳам тақдим этилади. Иловада мусулмон одатлари бўйича турмуш қурган оилада эр ва хотиннинг мажбуриятлари ҳамда бурчлари ёзилган бўлади. Енгиллатилган тарзда бундай гувоҳномани олиш кўпчиликни ўзига жалб қилади, бироқ ёш келин бу иловадаги барча шартлар бажарилган тақдирда ҳам, у адолатни таъминлай олмаслигини, давлат рўйхатидан ўтмагунига қадар у эри билан биргаликда топилган мол-мулкдаги ўз улушига эгаллик қила олмаслигини билмайди. Агар келинчак ҳомиладор бўлиб қолса ва унда никоҳи давлат рўйхатидан ўтгани тўғрисида ҳужжат бўлмаса, боланинг туғилганлик гувоҳномасида бола отасининг исми ёзилмайди. Ажрашиб кетилган тақдирда эса, келин боланинг отаси томонидан болага кўмак берилишига эриша олмайди.</p>
Жинсий томондан эрта балоғатга етиш ва бунинг оқибати ортидан эрта ҳомиладорлик	<p>Балоғатга етмаган келинлар учун турмушга чиқиш рта ҳомиладорликни англатади ва бу ҳолат 19 ёшгача бўлган қизлар ўртасидаги ўлимнинг асосий сабабидир. Балоғатга етмай турмушга чиқиш ўсмир қизлар учун эмоционал ва жисмоний томондан жуда зарарлидир. 15-16 ёшда турмушга чиққан қиз ҳали жинсий ҳаётга, оналикка тайёр эмас, чунки қиз балоғатга етганга ўхшагани билан унинг руҳий ҳолати, характери шаклланиб улгурмаган. Шунинг учун оилавий ҳаёт унинг учун стрессга айланади, бунинг оқибатида эса у имконияти чекланган фарзандни дунёга келтириш ёки ўлик бола туғиши мумкин. Қиз боланинг организми 20 ёшгача шаклланиши ҳеч кимга сир мас. Бола туғиш органларининг ривожланиб улгурмагани рта фарзанд кўришнинг асосий салбий жиҳатидир. Бунинг оқибатида ҳомиланинг тушиб кетиши хавфи икки маротаба кўпаяди. Ҳомиладорнинг ўзига бу ёшда кўп миқдорда витаминлар кераклигини ҳисобга олганда, у бўлажак фарзандини ҳам бу витамин моддалари билан таъминлай олмайди. Бунинг оқибатида эса болалар туғма камчиликлар билан туғилади. Бундан ташқари, статистиканинг билдиришича, ёш оилаларнинг ўнта-сидан саккизтасида келин ри томонидан зўравонликка учрамоқда. Янги ойилага келган қиз ўз ҳуқуқлари, ўз фикрини ҳимоя қила олмайди.</p> <p>Эрта никоҳ қизларни асосий ҳуқуқидан, яъни таълим олиш ҳуқуқидан маҳрум қилиши билан ҳам қўрқинчлидир.</p>

Муаммони ҳал қилиш йўллари

1. Мактаб ҳамжамиятида ҳамма ҳам эрта турмушга чиқишнинг салбий томонларини билмайди. Бизнинг биринчи вазифамиз мактаб ҳамжамияти мазкур муаммонинг сабаблари, фактлари ҳамда мактаб доирасида бу муаммо қандай оқибатларга олиб келгани ҳақида нақадар маълумотга эга эканлигини аниқлашдир. Мазкур муаммо тенденциялари ҳақида мактаб маъмурияти хабардор бўлиши лозим, демак, муайян маълумотларни мактаб директори ёки ижтимоий педагогдан олиш мумкин. Эрта турмушга чиқишнинг сабаблари ва салбий оқибатлари ҳақидаги маълумотларни эса 7 ва 8 синф ўқувчилари ўртасида анкеталаштиришни ўтказиш орқали олиш мумкин. Сабаблар аниқланганидан кейин мактаб директори, ижтимоий педагог, психолог, балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспектор, ўқувчиларнинг ота-оналари иштирокида тадбирлар режасини ишлаб чиқиш мумкин. Бундай тадбирлар ўқувчиларга эрта турмушга чиқиш ва эрта ҳомиладорликнинг салбий оқибатлари ҳақида маълумот беришга қаратилган бўлиши лозим. Тенгдош устозлар турмушга чиқишни эмас, ўқишни давом эттиришни танлаш орқали қизлар ўзларига молиявий мустақилликка эга бўлган келажакни таъминлай олишини кўрсатиши шарт.

2. Тадбирлар дастури мақсадли аудитория ва мазкур муаммонинг аниқланган сабаблари асосида ишлаб чиқилади. Масалан:

Ўқувчиларнинг ота-оналари учун уюштирилган дастурда ўз фарзандлари бахти учун ота-оналар масъул экани тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олиши лозим (фарзандлари балоғат ёшига тўлгунича). Ота оналарга, шунингдек, эрта турмушга беришнинг салбий оқибатлари ҳақида ҳам маълумот берилиши керак. Бундан ташқари, Оила кодексига мувофиқ ота-оналар ҳуқуқи фарзанд манфаатларига зид равишда амалга оширилмаслиги лозимлигини ҳам эслатиб ўтиш зарур (яхни ота-оналар ўзи хоҳламаса, қизларини турмушга чиқишга мажбурлай олмайдилар).

3. Юқори синф ўқувчилари учун эса ижтимоий педагоглар, тиббиёт ходимлари, балоғатга етмаганлар билан ишлаш бўйича инспекторлар иштирокида видеороликлар тақдимоти ўтказиш орқали синф соатларини уюштириш ёки муҳокамалар ўтказиш тавсия этилади. Барча тадбирлар мактаб маъмуриятининг, биринчи навбатда мактаб директорининг қўллаб-қувватлаши билан ўтказилиши лозим.

4. Қатор тадбирлар ўтказиб бўлинганидан сўнг бу тадбирлар эрта турмушга чиқиш муаммоси юзасидан ўқувчиларнинг дунёқарашига қай тарзда таъсир қилганини аниқлаш мақсадида қайта анкеталаштириш ўтказиш талаб қилинади.

5. Мазкур компания доирасидаги якуний қадам мактаб деворига осиб қўйиладиган катта постерни ишлаб чиқиш бўлади. Постерда эрта турмушга чиқишга қарши фикр билдирганлар ва бошқаларни шунга даъват этувчилар ўз имзоларини қолдиришлари мумкин.

МУНДАРИЖА

БМТ куни ва Халқаро тинчлик куни	4
1-бўлим. Бизнинг мактабимиздаги конфликтлар таҳлили	6
1-сессия: Конфликт асослари	10
2-сессия: Конфликт таҳлили	14
3-сессия: “Конфликт дарахти” воситаси	19
4-сессия: “Конфликт картографияси” воситаси	23
5-сессия: Конфликтлар билан ишлашда маълумот тўплаш услублари	28
2-бўлим. Медиация	38
1-сессия: Конфликтологияда медиация асослари	41
2-сессия: Медиация жараёни. Медиациянинг беш босқичи	45
3-бўлим. Қишлоқни умумий баҳолаш (ҚУБ)	53
1-сессия: Обзор ва умумий принциплар; ҚУБга тайёргарлик: Кундалик баҳолаш ва ташкилий йиғилишлар	56
2-сессия: Воситалар ва услублар: ресурс харитаси; ресурс карточкалари; Венн диаграммаси	65
3-сессия: Ижтимоий харита; даромадлар ва ҳаражатлар матрицаси; Фаровонлик бўйича баҳолаш; кун тартиби	79
4-сессия: Дала машғулоти	87
5-сессия: Ҳамжамиятдаги якуний учрашув, пмазкур учрашувдан сўнг гуруҳ тажрибаси намойиш этилади	102
4-бўлим. Ижтимоий ўзгаришлар театри	108
1-сессия: Кириш ва оёқ-қўл чигилини ёзиш	111
2-сессия: Образлар яратиш	116
3-сессия: Спектаклни саҳналаштириш	119
4-сессия: Спектаклни саҳналаштириш ва мукаммаллаштириш	122
5-сессия: Спектаклни намойиш этиш	124

Қайдлар учун

Қайдлар учун